PEDAGOGIAI LEVELEK.

IV.

N.... B.... tanítónőnek X.-várott.

Igéretem szerint cselekszem s nem várakoztatlak sokáig, hanem megírom a körödben s kiváltképen pedig évi vizsgálatod alkalmával szerzett tapasztalataimra vonatkozó nézeteimet, miután azokat élőszóval nem közölhettem veled a mult héten, a midőn ép oly váratlanul tovább kellett utaznom, mint a milyen véletlenül történt városkátokban való megjelenésem.

Levelemben sok meglepőt, több talán reád nézve kellemetlen igazságot kell veled közölnöm; készülj el azok befogadására! Ha pedig nem volnál oly hangulatban, melyben megbirod az őszinte szót — úgy tedd félre e lapokat s olvasd el azokat alkalmas időben. Vannak az emberi életben pillanatok, a melyek épen nem arra valók, hogy szemébe nézzünk az igazságnak! — Némely ember élete csupán ilyen pillanatokból áll. Az ily emberek a legboldogtalanabbak, bár látszólag jól érzik magukat. Ki az igaz szót nem szereti, kedveli az ámítókat s maga is hízeleg, hogy mások is sima szókkal traktálják; — de azért még sincsen nyugodt pillanata. Nem hisz senkinek s nem is bízhatik még magában sem. — Örökös nyugtalanságban él, a csalódások lánczolatát ugyan megunja; de felébredni nem mer, nem akar. — Vergődve éli napjait, melyek ujabb és ujabb oly kellemetlen helyezeteket szülnek számára, a melyeknek eltakarása nehéz kínos kimerítő munkával jár; mert az ember alaptermészeténél fogva csakis az őszinteségben, az igazmondásban talál megnyugvást s mi ezzel ellentétben van — mert

természetellenes az — kimondhatatlanul terhére esik s elrabolja boldogságát. Te kedves gyermekem talán még nem tartozol az ily szerencsétlen emberek közé; mert hisz nem rég hagytad el a képző intézetet, hol társnőid, barátnőid s oktatóid nem kényeztettek el s nem szoktattak az ámításhoz. Ne is lépj ki az igazmondást megtűrő és kedvelő emberek sorából s bár mily kedvesnek tessék is előtted a magasztalók s dicsérők tömjén füstje. Bódító hatása van annak lelkedre, bár honnan származzék is, s bármikor vegyen is körül s csakhamar megrontja szellemedet, melyre oly hatása van a hízelgő szónak, mint a testre az opium élvezésének. — Igaz ugyan, hogy senki sem kerülheti egészen ki a bódító tömjén-füstöt; mert a mily bizonyos, hogy az igazmondás alaptermészete az embernek, ép úgy igaz, hogy az ember természetével járó dolog a rokonszenv is, melylyel rokonságban áll az önbecsülés, mely az illendőség szabályait termé meg. Nem lehet tehát teljességgel kikerülnünk sem a rokonszenv nyilatkozatait, sem az illedelem és szokás szülte udvariaskodásokat — s ez nem is épen szükséges. — Csak attól ovakodjunk, hogy ezek az igazság s őszinteség rovására ne essenek s bennünk a józan itélő tehetséget meg ne rontsák. — Ha az igazság iránt való hajlam ellensulyozza, mérsékli az udvariasságot, ha az értelem áll szemben a kedveskedésekkel s a szigoru önbirálaton alapuló szerénység a hízelgő szózatával együtt működik — nem eshetik csorba erkölcsünkön s boldogságukon.

A tömjén füstnek van tehát ellenszere — s ez az igaz szónak szeretete. Ha tehát még oly keserű is az őszinte szó — el ne fordulj tőle soha, hanem fogadd el úgy mint orvosszert azon legvészedelmesebb méreg ellen, melyet lépten-nyomon nyujtanak az emberek, kivált a fiatal nőknek, tekintet nélkül arra, hogy tamtók-e vagy nem, nélkülözhetik-e a nyugodt lelki állapotot vagy sem.

Igaz szóval közelítek én is te hozzád kedves gyermekem, fogadd azokat tőlem még ha üröm ízüek is azok, szívesen; hidd el, nem fognak ártalmadra válni; mert a sok édességre, melyet, mint észre vettem, körödben nyujtanak neked, szükséged lesz már egy kis

ellenszerre. Igy vélekedem a látottak és tapasztaltak után én, ki az életet meglehetősen ismerem.

Szívemből örültem annak, hogy városkátokban több oldalról dicsérni hallottam az állami leányiskolát, melyben működöl. Ismeretlen létemre könnyű volt többekkel érintkeznem és kipuhatolnom, hogy minő a közvélemény az uj intézményt illetőleg.

Vedd te is tudomásul, miként szólnak intézetetekről, ha jelen nem vagytok:

«Ah, a leányiskolákról tetszik kérdezősködni? — az bizony megvan szépen, — az osztályok mind megteltek; nem is lehetne több növendéket már befogadni; de nem is csuda — magam is iskolaszéki tag vagyok — látom, tapasztalom, hogy mily szépen bánnak a kisasszonyok a növendékekkel, — hát még mennyit tanulnak a kis leánykák ebben az állami leányiskolában, — bizony mondom, hogy fele sem tréfa annak, a mit a mai időben a kis leányoknak tanulniok kell. Tetszik tudni, hogy az én 13-éves leánykám, a ki szintén az állami leányiskolába jár, ugy tudja, hogy hány csontja van az embernek s hogy mi a neve egyik másik csontnak akár egy kis doktor. Szó a mi szó — fáradhatlanok ezek a tanitónők s az ember nem is hinné, ha meg nem győződhetnék, hogy a tudományokból úgy kihallgatják a kis leányokat, hogy csak könyvet sem vesznek kezükbe. Egészen más módszerük is van, mint a fiúiskolabeli tanítóknak — azok még mind régi emberek „*bé-a-bál*"-tatnak s a tudományokból is keveset tanítanak —» stb. Ezt hallottam az egyik féltől, a kivel érintkeztem.

A másik a következőket mondta: «Az államiskolabeli tanitónőkkel igazán szerencsések vagyunk, értelmes derék leányok — lelkiismeretesen végzik dolgukat, nem hagyják növendékeiket magukra egyszer sem; kár, hogy egy kissé rátartósak, csak az uribb házakba néznek el, pedig bizony jól tennék, ha a szegényebb sorsu gyermekek szülőit is meg-meglátogatnák; — mert hát, tetszik tudni — gonosz a világ — s a szegényebb nép úgy is könnyen bizalmatlankodik s azt hiszi csakhamar, hogy lenézik, mivel nincs oly módban, mint a tanitónők s ezért aztán, ha gyermekeiket megintik, megróják — nem a gyermeket, hanem a tanitónő-

ket kárhoztatják a szegény sorsú szülők; mert azt tartják, hogy a szegényt még az ág is huzza. Elhiheti, hogy már nem egy panaszos hangot hallottam e tekintetben a tanítónőkre — pedig nem hiszem, hogy a kisasszonyok személyválogatók volnának, hanem az igaz, hogy az én kis lányom már többízben sírva panaszkodott otthon, hogy az orvos leánykája szemére hányta neki, hogy mi hozzánk a tanítónők nem is jönnek el» stb.

A harmadik fél ilyen módon nyilatkozott: — «Hm! Új szita szegen függ! Az állami leányiskola divatban van nálunk, az urak kezdték, az urak felkarolták — dicsérik is nyakra-főre, pedig csupa szemfényvesztés az egész. — Lássa csak, helyes-e, hogy azok az éretlen kis 11—12 éves leánykák olyan könyvekből tanuljanak, mint az én 15 éves fiam, ki már a gymnásium negyedik osztályába jár — aztán mit ér az a kis leányoknak, ha megtudják is mondani hogy hány foga van a patkánynak s hány tolla van a farkában a sasnak; de nem tanulják meg, hogy hol van a szarvasmarhában a legjobb levesnek való hús, hogy melyik részében találtatik a sertésnek a leggyengébb pecsenye. Megtanulják ezek a kis leányok most azt is, hogy miféle elemekből áll a só, a márványkő, de egy szót sem hallanak arról, hogy miért nem kell forró vízbe tenni a levesnek való húst stb. — Számot vetni — azt is csak paradézni tanulnak — krétával, tollal, úgy kivetik még a kamatok kamatjait is, akár a prokátor; de fejbeli számvetésben, — abban gyengék, pedig hát az asszonynépnek leginkább csak a fejbeli számvetésre van szüksége. Meg aztán mire való a mi leánykáinknak Afrika folyóinak, hegyeinek ismerete, meg a csillagászat; — nem lesz azokból sem vasúti hivatalnok sem postamester, meg ha az lenne is belőlük, nem kellene-e még ez esetben is jobban ismerniök a vármegyét, mint Csehországok. Mondom, hogy csak a gymnázium majmolása ez az egész polgári iskola. Furcsán esik majd ezeknek a szegény polgári iskolába járó leánykáknak, ha az iskolából kikerülve azon veszik magukat észre, hogy a mit tanultak, annak sem a konyhában sem a kertben, sem a társalgásban nem vehetik hasznát. Ezek a tanítónők is úgy tetszenek nekem, mint ha más világba való lények volnának; nem illenek ők a tanítói világ-

a, a midőn még a nép is nem nép is csak félvállról beszél gyermekeinek nevelőiről. Az igaz, most még mindenki tömjénez nekik, mert hát csinosak, fiatalok s az előkelő atyafiság is csak védi őket; de hát mi lesz majd, ha elérik azt a kort, a melyben már senki sem udvarolgat nekik? — Előre is sajnálom szegényeket» stb.

Még ki sem beszélte magát ez a harmadik fél, már megszólamlott egy negyedik, a ki azon evődött, hogy honnan kerül a tanítónőknek a nagy fényüzésre való költség — mert hát még a főbiróné sem öltözködhetik úgy, mint ők, pedig nekik nincs annyi jövedelmük sem mint a férfitanítóknak, akiken csak nagy ritkán akad meg egy-egy uj ruha. Szerinte a tanítónők megrontják fényüzésükkel a népet, a mely úgy is hajlandó a czifrálkodásra.

Ezen gonosz nyelvü közbeszólót az előbbi ugyan letorkolta s elmondta, hogy a tanító uraiméknak is lehetne többször új ruhájok, ha nem volna oly drága a bor, s nem kérne annyi kártyapénzt tőlük az unalom, melyet a tanítónők azzal üznek el, hogy maguk varrják csinos ruháikat; természetesnek és illendőnek tartaná azonban ő is, ha szerényebben öltözködnének s az uszályos ruhával nem söpörnék az utczákat!»

Ilyen és ezekhez hasonló nyilakozatokat hallottam városkátokban felőletek, tanítónők felől s az állami leányiskola felől; s azt hiszem, helyesen cselekszem, hogy ezeket veled közlöm; mert ha én nem közleném azt veletek, nem fordíthatnátok azt előnyötökre s tán nem is értesülnétek a közvéleményről; mert az embereknek az a természetük meg van ősidők óta, hogy a kellemetlenségeket harmadik kézen át szeretnék felebarátjaikkal közölni, csakhogy ritkán akad harmadik kéz, mely a kényelmetlen szerepre válalkoznék, s ezért nem ritkán esik meg az, hogy már csak akkor tudunk meg egyet-mást az oly dolgokról, a melyek egyenesen csak reánk tartoznának, a midőn azt már a verebek is csiripolják.

Ha mind azt, a mit felőletek hallottam s az állami leányiskolára vonatkozó véleményeket is figyelembe veszem s összehasonlítom azzal, a mit magam tapasztaltam — be kell vallanom, sok módosítani valót találok én is iskolátokon s több körültekintést ajánlanék személyedet illetőleg neked is, társnőidnek is.

Először azonban hallgasd meg azt, a mit a fenntebb veled közölt nyilatkozatokra mondok: Mindenkinek kedvére tenni nem lehet, s a ki azt megkisérti, úgy jár, mint a mesebeli molnár és fia, a kiknek csak egy szamaruk volt s a kik az utazás közben a különbféle követelmények meghallgatása és teljesitése által nevetségesekké tették magukat. Azonban teljesen semmibe venni a nyilatkozó közvéleményt még sem szabad; mindig akad a polyva között néhány szem is, melyet meg kell becsülnünk. A legtöbb figyelemre méltó becses anyag számotokra, X-vári tanítónők számára azon nyilatkozatban rejlik, a mely a legélesebben szól a polgári leányiskola ellen.

Az egyik iskolaszéki tagtól eredő nyilatkozat szép és hízelgő is reátok nézve; de értéke nem valami nagy. A mit azzal mondott, hogy az osztályok mind megteltek, lerontja nyilatkozatának azon részével, a mit a régi időből való öreg fitanítókról mond — azaz csak annyit vall be, hogy jobb az iskolátok a rosz iskoláknál; s a mit dicséretetekre mondott, az fölér egy erős megrovással; mert biz nagyot nézne a nyilt szemű pedagógus, ha látná, hogy a 12 éves leánykák oly részletesen veszik az anthropologiát, mint a képezdei növendékek. Áll tehát az illető iskolaszéki tag nyilatkozatáról is ama régi közmondás: «Uram Isten, ments meg ügyetlen jóakaróimtól!» Az első nyilatkozatot tehát csak vedd tudomásul, azonban ne tedd ki azt az ablakodba.

A második nyilatkozatban levő dicséret mellett van egy kis utasítás is számotokra. Dicséret alatt én nem azt értem, a mit kötelességetek pontos teljesítésére nézve mond, hanem azt, „*hogy egy kissé rátartósak vagytok.*“ Ez igazán jólesett lelkemnek.

Semminek sem örültem volna meg jobban, mint ezen gáncsképen mondott nyilatkozatnak. Legyetek ezentúl is rátartósak. A rátartósság azonban lehet kétféle, vagy az alapos önbecsülésből származó önérzet gyümölcse, vagy a hiuság kevélykedő gyermeke. Amaz szükséges, főleg a fiatal nőknek, kiváltképen akkor, ha tanítói állást foglalnak el. A fiatal tanítónő nem a magáé, hanem az iskoláé, a gyermekeké, a szülőké, a nemzeté; mindezek jogot tarthatnak hozzá, mivel mindegyik sokat — nagyon sokat bízott

reá. A kit nem becsülünk, arra nem bízunk semmit, a kire sokat bízunk, azt becsülni is akarjuk; de a ki maga magát nem becsüli, hogyan becsüljék azt mások? Megbecsüljétek tehát magatokat, hogy mások is becsülhessenek benneteket s bizodalommal viseltethessenek irántatok. Legyetek tehát rátartosak ezentúl is — ezt mondom én neked is társnőidnek is! De hogyan nyilatkozzék ez a rátartósság? Tegyétek magatokat becsesekké!

Tanuljatok, olvasgassatok, tegyetek meg mindent, mi az önképzés czéljából el nem hanyagolható. Maga magát csak az becsülheti igazán, a ki magát napról-napra értékesebbé teszi. Mi adja meg a tanítónőnek az igazi értéket? Talán az úri atyafiság? Nem; mert ez csak keret, mely a kép értékét emelheti; az igazi műkincs keret nélkül is sokat ér, mig az esetlen mázolás drága kövekkel kirakott keretben is bizony csak mázolás marad. — Talán a fényes összeköttetések s a jobb módú és műveltebb körökkel való érintkezés ad belső értéket? El akarod veszíteni önérzetedet? — nincs rá biztosabb út, mint az oly körökben való gyakori megjelenés, a melyekben kegyeket osztogatnak számodra. A tanítónőt, tanítót, még ha oly művelt is, hogy bármely társaság is csak nyerhet jelenléte által — bizonyos leereszkedéssel szokták fogadni, tisztelet a kevés kivételnek, nem csak a mívelt úri körök, hanem a pénzükben, vagyonukban elbizakodott míveletlen emberek is. A tanítónő iskolája érdekében kénytelen ezekhez is, azokhoz is néhanapján ellátogatni s meg kell hoznia azt az áldozatot, hogy üres kegyeket, kegyelmes mosolygásokat, leereszkedő, dicsérő nyilatkozatokat elfogadjon s mind ezekért alázatos és magasztaló viszonzásokat hímezzen, néha ott is, hol alig talál anyagot; de azt senki sem követelheti meg tőle s az iskola érdeke egyenesen ellenzi is, hogy a tanítónő bárkinek rendes mulattatója, bármely körnek konvencziós látogatója legyen, s hogy ő vele akárki is rendelkezhessék, csak azért, mivel kegyelmesen megtüretik egyik másik körben s ott vele leereszkedőleg, nyájasan bánnak. — Nem jó nagy urakkal egy tálból cseresznyét enni a szegény embernek! A tanítónő senkinek se szolgáltasson alkalmat arra, hogy vele éreztethessé azt, hogy jelenléte fölösleges.

Ne abban lássa a tanítónő a tiszteletet maga iránt, hogy megtűrik s vele leereszkedőleg bánnak naponként az előkelőbb családok egyikében másikában, hanem abban, hogy időnként ide is meghivják. Csak ne legyen mindennapos vendég sehol; mert a mindennapos vendégek iránt megszokott hidegülni a vendéglátó szivelelke, bár mily teljes volt is az melegséggel kezdetben.

Látod ezekből, hogy a tanítónők értékét tehát semmiféle külsőség nem emeli, nem emelheti. Csakis a szakképzettség, a kötelesség pontos teljesítése, a míveltség az, mi igazán becsessé tehet bennünket magunk és mások előtt. Ha pedig a tanítónő igazán megérdemli a közbecsülést, akkor ne vonja el személyét a szegényebb sorsú szülőktől sem. Adja a szegényebb sorsú szülők értésére a gyermek által jó előre, hogy melyik vasárnap vagy ünnepnap délutánján fogja házukat megtisztelni, hogy a szülők illendőleg fogadhassák. A szegényebb szülőt boldoggá teheti a tanítónő látogatásával, és sokat is építhet ott a nevelést illetőleg egy-két negyedóra alatt az okos tanítónő. Vigyázzon azonban arra, hogy látogatása által a szegényebb sorsú szülőket zavarba ne hozza. A legszegényebb család is sokat tart arra, hogy vendégét, kivált, ha műveltebb körből való az, szivesen s illően fogadja. — A tanítónő a műveltebb körben keveset beszéljen, s a nevelésről csak szükség esetén, — a szegényebb sorsú családok körében pedig ő vigye a szót s a nevelésről beszéljen vigyázva eleget, s legyen minden mesterséges erőltetés nélkül szíves és bizalmas a leggyarlóbb műveltségü szülőkkel szemben is.

Ha a tanítónő magát folytonosan képzi, ha nem csak könyvekből tanul, hanem az életet is iskolának tekinti, akkor értéke emelkedik, magát becsülheti, rátartós lehet — azaz távol tarthat magától mindent, mi értékét leszállíthatná, akár maga, akár mások előtt. Hogy mindenkinek kedvében járjunk — nem lehetséges, nem kivánatos — sőt vigyáznunk kell arra nagyon, hogy oly egyénekkel ne is igen érintkezzünk s azok ne is szólhassanak rólunk kedvezőleg, kiknek erkölcsi értékük a fagyponthoz szállott le már.

A barátnők megválasztása — nehéz feladat. Tanítónőnek legjobb, — ha tanítónő a benső barátja! — Egymást becsüljétek

meg, s ha egyikben másikban kartársaitok közt hibát vesztek észre, — tisztázzátok vele a dolgot jókor. Ne örüljetek kartársaitok rosz hírnevének; mert a tanítónők egyikének hibája árt az egész intézménynek. Csak egy hibát fedezzen fel a tanítónői intézmény ellensége bennetek, arról fog szólni mindig és mindenhol, csakhogy az intézménynek árthasson.

Kerüljétek, s bánjatok kurtán a sikamlós beszéd-modort szerető emberekkel, bármely körből valók legyenek is azok. Ha mulatságokban vesztek részt, ne ti legyetek az utolján távozók! A szerénység megfér az önérzettel; kiváltképen az idősebb nőknek s hatóságtokbeli személyeknek adjátok meg a tiszteletből az őket illető részt. Ne fogadjatok el benneteket meg nem illető címezgetéseket s oly egyénektől szivességeket ne várjatok, ne is fogadjatok el, kiknek azokat viszonoznotok vagy nem lehet vagy nem szabad.

Tudom, hogy mind ezeket fölösleges volna neked és társnőidnek elmondanom, — mivel meg vagyok arról győződve, hogy mind ezeket ti is jól tudjátok, s tanitványaitoknak ezekhez hasonló utasításokat tudtok adni — ha nem volna meg az emberekben az az általános hiba, hogy másnak szeret jó tanácsokat osztogatni, hanem maga nem él azokkal. Még az orvos is, más orvostól vár magára nézve egészségügyi tanácsot, még akkor is, midőn maga ugyanakkor hasonló tanácsokat oszt beteg kliensének. — Jó, hogyha a tanítónőt magát is megleczkézteti valaki; mert különben oly rátartósság fejlődhetnék ki benne, a melyre épen nincs szüksége, a mely veszedelmére szolgálhatna. — Igy p. o. veszedelmére szolgálhat a tanítónőnek, ha a képző intézetből kikerülve, mindent meg akar itélni, ha a mikor még alig szerezte meg a diplomát, már is lenézi az idősebb tanítókat, tanítónőket s magát többre becsüli egyik-mások társnőjénél, kinek nem ott adtak oklevelet, honnan az övé került ki. Az ily rátartósság üres kevélységen alapszik s könnyen annyira elfajulhat, hogy azon intézet iránt való éretlen birálgatásban nyilvánul, a melynek kiképzését köszönheti a rátartós tanitónő; pedig hát voltaképen azt szeretné a hiu, hogy mások nagyra becsüljék őt s megfeledkezik arról, hogy mások csak azért becsülhetik, a mit tud, a mivel a műveltség dol-

gában bír s így könnyen úgy járhat, hogy tőle a saját müveltségét nyújtó intézet gáncsolójától, ki maga alatt vágja a fát, megérti a közönség, hogy «fenn az ernyő nincsen kas».

Szólanom kellene még a harmadik fél nyilatkozatáról s ama gonosz nyelvü közbeszólóról; de ezekről elég lesz csak annyit írnom, hogy a tanítónői intézmény iránt és a polgári leányiskola iránt bizalmatlanságot tápláló egyén szavait minden oldalról rostálgasd meg s rostálgassátok meg ti tanítónők együtt és szedjétek ki belőle, a mi javatokra válik; mert sok hasznavehető utasítás rejlik abban — és vegyétek az utasításoknak hasznát; mert ha ezt megteszitek, biztosíthatlak bennetek, hogy éles szemű ellenségeket barátotokká válik. A gonosz nyelvü közbeszólóval s annak nyilatkozatával ne törődjetek — nincs okotok a fölött tépelődni — mert ime éles szemü ellenségetek is torkára forrasztotta a szót, a hivatlan és rosz indulatú erkölcsbirónak. — Legyen az így ezentúl is!

És most engedd meg, kedves gyermekem, hogy vizsgálataitokon tapasztaltakról szóljak őszintén és nyiltan s hogy csak arról emlékezzem meg itt, a mi megrovásra való — megjegyezvén azt, hogy a miről nem szólok, az megelégedésemet megnyerte.

A tantervet nem fogtátok fel elég jól — a tantárgyak kezelésénél nem látszott meg, hogy elég tisztában vagytok a polgári leányiskola czéljával. A ti iskolátok majdnem semmiben sem különbözik a polgári fiiskolától, ezt a meggyőződést szereztem; pedig ez nincs rendjén. A leányiskola tanítónőinek mindig szem előtt lehet és kell is tartaniok a növendékek nagyobb részének jövendőbeli állását. A polgári iskolába járó leánykák nagyobb része annak idején családanya lesz; nekik majd a háztartást kell vezetniök; a polgári iskolai tanítónőnek tehát minden egyes tantárgyat azon szempontból kell kezelnie, melyet a házi asszony kiképzése jelel meg. Éles szemű ellenségeteknek teljesen igaza van, a midőn azzal vádol bennetek, hogy oktatástok nem elég gyakorlati s az élet követelményeit nem veszi kellőleg figyelembe!

A ti *magyar nyelvtani* oktatások igen szép sikerre vezetett, eleget tettetek ez irányban azon hivatásnak, mely nemzeti szem-

pontból állásotokkal jár; ha a megkezdett úton haladtok, idővel magyar ajku lesz az X-vári családok társalgási s anyanyelve. Ámde, a ki a házi feladványok gyüjteményét végig lapozta, azon meggyőződésre jutott, hogy ti oly leírásokat készíttettek a leánykákkal, a minőknek készítésével a leendő házi asszonyok soha sem lesznek kénytelenek foglalkozni. Egyetlen egy ruhaneműnek vagy női kézi munkának, egyetlen egy sütemény vagy befőzött gyümölcs elkészítése módjának leírását sem találtam az irály-gyakorlatok között, hanem ott volt a felkelő nap leirása, a csillagos égé, a tavaszé stb. — Gondolkozzál csak egy kissé, kedves gyermekem, valjon nem volna-e tanácsos az irály-gyakorlatok készítésénél egy kissé több figyelemmel lennetek arra, a mire majd a leánykáknak azonnal szükségük leend, mihelyt az iskolát elhagyják.

A szavalásra kijelelt *költemények* megválasztására is kissé több gondot kell fordítanotok. Oly költeményeket leányokkal szavaltatni nem kellene, a melyekben oly érzelmeket kellene a leánykáknak kifejezniök, minők a nőkben nem igen fejlődhetnek ki. Hallottam egy 13 éves leánykától Garay-nak „*Kont*“ czimű költeményét, egy másiktól Arany-nak „V. *László*“ czimű balladáját. — Gondoltatok-e arra, hogy lehetetlen egy kis leánykának *Kont*nak, *Zsigmond*nak, V.-dik *László*nak lelki állapotait felfogni, átérezni s szóval, hanggal, arczjátékkal, taglejtéssel visszatükröztetni. Nem volna inkább jobb, ha Arany „*Családi körét*“, Gyulai-nak egyik másik gyermek versét, szóval az oly költeményeket szavaltatnátok, a melyekben a leánykák által is felfogható érzelmek és gondolatok vannak lerakva. — stb. — Aztán ne emlékeltessetek sok költeményt; de a mit emlékeltettek, azok legyenek is méltók arra, hogy a gyermek emlékezetében megtartsa azokat. Szemeljetek ki vagy 20 költeményt, a polgári leányiskola növendékei számára, de a magyar irodalom gyémántjait s e 20 költeményt gyakoroljátok be jól a négy évfolyam alatt. — „*Ne sokat, de jót, jól*“ ez legyen a jelszó; mert különben úgy járhattok, hogy a leányok az életbe kilépve egyetlen egy költeményt sem tudnak emlékezetből elmondani, elszavalni, ha valamely társaságban a nemesebb mulatsághoz illőleg oly költemény előadárára megkéretnek. Vagy tán nem is divat

az? Rosszúl van, ha nem divat a mi szép. Bizony mondom nektek, többet érne, ha az ilyen-olyan zongorázás helyett a társaságokban egy-egy szép költeménynek jó előadása volna divatban; mert ebben mindenki gyönyörködhetnék, a zongorázás mellett pedig a legtöbb esetben csak unatkoznak a hallgatók. Hozzátok ti divatba a szépet, a jót.

A mi pedig az *olvasás tanítását* illeti, el kell mondanom, hogy növendékeitek sem anyanyelvükön, sem magyarul nem tudnak jól olvasni. A 13, 14 éves leánykáktól már meg lehetne várni, hogy *értelmesen, kellő hangsúlyozással* s *folyékonyan* tudjanak olvasni, hisz 7—8 éve hogy olvasni tanulnak. Hogyan fog a polgári iskolai növendék az újságból vagy regényből valamit szülőinek vagy egy társaságnak helyesen felolvasni, ha még saját olvasó könyvéből is hadarva, vagy vakogva olvas! — Úgy látszik, hogy ti a sok tudomány mellett teljesen megfeledkeztetek az olvasási gyakorlatokról s azt hittétek, hogy az oly növendéknek, ki már *költészettant, irodalomtörténetet* tanul, nem kell olvasni tanulnia. Nagyon csalódtatok! Még a zongoraművésznek is kell skáláznia, ha igazi művész akar maradni, s mit ér a leánykáknak a polgár iskolai bizonyítvány, ha kisül, hogy olvasni, sem tudnak.

Gyakoroljátok tehát növendékeiteket az olvasásban naponként, még pedig több ízben. Ha történeti óra van, a tárgyhoz illő olvasmányt olvastassatok, ha földrajzi óra van, vegyetek elő egy-egy tájleirást, vagy néprajzot s olvastassatok legalább egy-egy negyed óráig — még pedig ne a szokott olvasó könyvből, hanem a Vasárnapi Ujságból vagy más hasonló lapból, vagy alkalmas könyvből. Egyik másik természetrajzi tárgynak szemléltetése után, olvastassatok, ha lehet ugyan azon tárgyról s szoktassátok növendékeiteket hozzá, hogy míg az egyik olvas, addig a többi kötve vagy horgolva foglalkozzék mellesleg úgy, hogy a hallottakról még is be tudjon számolni. — *Ez utóbbi eljárást azonban csak a 3-dik 4-dik osztályban kell gyakorlatba venni!*

A *természet ismeret* közlésére nézve ajánlanám, hogy éles szemü ellenségeteknek szavát kellőleg figyelembe vegyétek. Azt mondjátok erre, hogy nem tehettek róla, hogy nincsenek még a

leányiskolák igényeit szem előtt tartó könyvek? Igazatok van, s erről ti nem tehettek; de arra való ám a tanító, hogy a könyv hiányait szóval pótolja! Tessék tehát egy kissé körül nézni s felkeresni azt, a mire szükségetek van s kipótolni a könyvek hiányait.

A *földrajzi oktatásnál* nagy buzgóságot fejtettetek ki magatok is, növendékeitek is. Sok limlomot össze tanult a kis sereg a földrajzból csak azért, hogy egy-két hónap mulva szélnek ereszsze a fölösleges bölcseséget. Meglátszik, hogy az illető tanítónő a tankönyvnek rabja; maga megtanulta azt s növendékeivel is bemagoltatta annak minden egyes betüjét. — El tudják mondani a növendékek a Királyhágontúli kerület megyéit, folyóit, városait, hegyeit, hegyszorosait — de megakadnak, ha emlékezetből fel kellene sorolni azon városokat, melyek a Maros vize mentén vannak, ha a sóbányák helyeit, a bortermő vidékeket meg kellene jelelni emlékezetből. — Tudják a kis leányok Németországnak Franczia országnak minden nevezetesebb földrajzi tárgyát; de nem tudják, hogy melyik vize mellett fekszik Drezda, Berlin vagy Hamburg? Tudják, hogy Pizában ferde torony van; de nem tudják, hogy hol vanak Európa legnevezetesebb üveg, porczellán, selyem, vászon, tű stb. gyárai. Hazánkat nem igen hasonlították össze a világ többi országaival, pedig a polgári leányiskolában voltaképen még Olaszországot is csak azért kell ismertetnünk, hogy az összehasonlítás által hazánkat annál jobban megismerjék a növendékek. — A *térképrajzolást* is gyakoroltátok iskolátokban, — szép képek feküdtek a vizsgáló bizottság előtt, — csakhogy a ki tudja, hogy mi a czélja a térképrajzolásnak és a ki tudja, hogy mimódon kerültek elő ezek a bemutatott térképek, — az sajnálja az időt, a mit a térképrajzolásra vesztegettek a növendékek.

A *számtani oktatásnak* is az volt a gyönge oldala, hogy az élet követelményeit nem vette kellőleg figyelembe.

A *fegyelemmel*, mely vizsgálataitokon nyilvánult teljesen meg voltam elégedve, a növendékek figyelme, magaviselte egyiránt kifogástalan volt, s ha a vizsgálaton tapasztalt iskolai rendre nézve némi megjegyzést tehetek, az inkább a tanítónőkre, rátok vonatko-

zik. Az egyik tanítónő rendkívül gyorsan beszél, kérdéseit a növendékek nem értették meg minden egyes esetben, a hallgató közönség pedig csak elvétve foghatta fel a tanítónő szavait; a másik tanítónő rendkívül hangosan beszélt, fele erőlködéssel is megértették volna nemcsak tanítványai, hanem a hallgatóság is. Úgy látszik azon erélyes tanítók közé tartozik, a kik magukat feláldozni készek, mivel nem kimélik legszükségesebb szerveiket, a beszéd szerveit. A legtöbb fiatal tanító azzal teszi magát időnek előtte tönkre, hogy hangosabban beszél a kelleténél, — nem tudja még a fiatal tanítók nagy része, hogy nem akkor értenek meg a tanítványok bennünket, ha lármázva beszélünk velük, hanem akkor, ha a növendékek felfogásához mérjük szavainkat. Jegyezd meg ezt kedves gyermekem te is jól!

A kérdés-alkotásban még sok gyarlóságot észleltem vizsgálataitokon. Nem egyszer csak azért feleltek a növendékek rosszul, mivel a kérdés nem volt elég szabatos. A kérdéseknél az a bizalmaskodó, fölösleges szószaporítás, mely az ilyen kifejezések alkalmazásában nyilvánul: Ki tudná nekem megmondani? Meg tudnád-e mondani? stb. zavarja a növendékek figyelmét.

Hasonlólag zavart idéz elő az is, ha a tanító az új kérdés feltevése előtt — maga is — ismételi a növendék által nyujtott feleletet. A *„visszhang“* a tanítóknak sokat árt, a növendékeknek nem használ.

Nem szabad megjegyzés nélkül hagyuom azon, mindegyiteknél tapasztalt hibát, mely abban nyilvánult, hogy bizonyos növendékkel tizszer tizenötször is feleltettetek,míg mások alig adhattak egyket feleletet. Igaz ugy, hogy a nyilvános vizsgálatnál főleg azon gyermekekkel kell feleltetnünk, a kiknek szüleik jelen vannak; de e mellett a többiről sem szabad megfeledkeznünk.

Épen nem tudom helyeselni, hogy a vizsgálat befejeztével nyilvánosan felolvastatott a növendékek átalános osztályzata. Ez az eljárás a fiuiskolákban még csak megjárja; de a leányiskolákban nemcsak hogy fölösleges, hanem nevelési szempontokból tekintve káros hatású is. — A leánykák természete nem is kivánja meg az ily eszközök alkalmazását. Gondolkozzatok e dolog felől és ha

lehetséges, hassatok oda, hogy ezen balszokás jövőre elmaradjon. Az ösztöndíjak kiosztását is czélszerűbb a leányiskolákban nem a közönség és a többi növendékek jelenlétében végezni, hanem a tanítói karnak és az iskolai hatóságnak jelenlétében, úgy hogy ez eljárás mélyebb sebeket ne hagyhasson a növendékek nagy többségének lelkében. Még a fiuknál is megesik, hogy az ily ünnepélyes — néha teljesen igazságtalanúl intézett kitüntetések — egész életre kiható nyomokat hagynak az ifjúság kedély-világában. Ne egyesek nevelése, hanem a többségé lebegjen szemeink előtt!

Ime, kedves gyermekem, elsoroltam volna mindazon főbb dolgokat, a melyeket saját jóvoltodnak, intézetetek felvirágoztatásának czéljából veled közlendőknek itéltem. Nem kívánom azt, hogy véleményeimet, tanácsaimat egyszerűen elfogadd, — sőt azt óhajtom, hogy azokat megrostáld: mert meg van írva, mindeneket megpróbáljatok és a mi jó, azt tartsátok meg. Itt áll előtted a nagy szünidő. Van tehát érkezésed arra elég, hogy ily hosszú, unalmas, kellemetlenségekkel teljes levéllel foglalkozzál s iskolád érdekében tanácsot tarts magaddal, társnőiddel; mert jól megjegyezd, a szünidő a jó tanítóra nézve nem a tétlenség, hanem az önképzés ideje. Ki szünidejét az édes semmit-tevéssel tölti el, a munka idejét fáradt lélekkel, kimerült testtel fogja megérni. A szünidőben is van a munkának helye, csakhogy a szünidőbeli munkának a tanítóra nézve tanulás a neve, nem pedig tanítás. Tanúlhat a tanító utazva, olvasva, írva, okulhat a társaságban, az erdőben, a réten, a szobában — egy szóval mindenütt, csak kedve legyen hozzá és ne felejtse el, hogy a tanítónak mindig azon kell lennie, hogy mindent tanítói szempontból tekintsen meg. Nem szükséges, sőt nem is tanácsos, hogy a tanító úgy viselje magát, mint a ki az örökös tanításra van hívatva. Kivált idegen helyen, idegenekkel szemben viselje magát a tanító úgy, mintha semmit sem tudna, mert az oly egyénnel szemben, a ki okoskodik, bölcs dolgokról beszél — az emberek elzárkóznak, míg az előtt, a ki csak kérdezősködik, tanulni akar és nem birálgat hangosan és élesen, megnyilnak a szívek és nyilt könyvvé válik előtte mindenki.

Nem tudom, nem zártam-e el én is ezen élesebb megjegyzése-

ket tartalmazó hosszú levél által épen azon útat, melyen az egy czélért küzdőknek találkozniok kellene, hogy egymást támogatva leküzdhessék azon nehézségeket, melyeket az előitéletek, a személyes érdekek, az egyéniségek gyarlóságai gördítenek elénk. Bízom benned, kedves gyermekem, s bízva várom társnőidtől is, hogy ezentúl sem zárkóznak el a jó indulattal közelítő igaz szó elől. Úgy legyen!

Isten velünk!

* * *

ORSZÁGOS NŐIPARKIÁLLÍTÁS.

Az országos nőiparkiállítás, melynek létesítését az országos nőiparegylet tervezi, hazánkban egészen új eszme. A külföldön sem rendeztek még ilynemű tárlatot. Annál feltünőbb lehet, hogy épen hazánkban foglalkoznak ez eszme megvalósításával, nálunk, hol a nők munka- és keresetképessége távolról sem fejlődött még annyira, mint Nyugat országainak hatalmas közgazdasági államaiban. De éppen ezért az kétszeres figyelmet és méltánylatot érdemel. Mert tervezői bizonyítják, hogy a magyar nők munkaképességének fejlesztését komolyan veszik és a nőiparegylet kebelében ez irányban megindúlt újabb mozgalmak (nőipariskolák, nőiparkiállítás stb.) messzebbható működésnek képezik biztos alapját.

Az eddig hazánkban rendezett országos és helyi kiállításokban mindig jelentékeny szerepet játszott a «női kézimunkák» csoportja. Nem mondhatom, hogy e jelentékenység kiterjedt a kiállítási czikkek minőségére is. De mennyiség tekintetében jelentékenyek valtak a kézimunkák s a gazdasszonyok készítményeinek csoportjai. És önkénytelenül is azon következtetést lehet levonnunk az eddigi nagyobb kiállítások női kézimunka-csoportjainak rendszeres tanúlmányozásából, hogy a nők kézimunkáiban nem nyilvánúlt a czéltudatos dolgozás elve, hogy a czélszerű, gyakorlati szempont gyakran figyelmen kívül maradt s legtöbbnyire a nehéz, fáradságot igénylő, «remek»-munkák kerültek a nagy közönség szeme elé és a hozzáértők birálata alá. Ez főleg azon házi nőkre vonatkozik, kik időtöltésből, hasznos foglalkozásként űzik a női kézimunka mesterségét. Vonatkozik továbbá részben az eddigi kiállításokon gyűjteményes csoportokban megjelent leánynevelő-intézetekre és leányiskolákra is.

A harmadik csoport, melynek leginkább van a kiállítás szánva, t. i. azon nők, kik iparszerűleg foglalkoznak valamely kézimunkával, illetőleg iparággal, eddig csak gyér számban jelentek meg a nagyobb kiállításokon. Főoka ennek az a sajnos előítélet, mely a dolgozó és munkájuk által existentiájuk biztosítására utalt nők irányában még ma is megvan s melynek nyomasztó hatása szomorúan tapasztalható ferde társadalmi viszonyainkban.

Tehát mind a három irányban reform szükséges. Alkalmat kell mindenekelőtt az összes hazai nőközönségnek nyújtani, hogy egy külön e czélre rendezett országos nőiparkiállításon bemutassa kézi ügyességének és nyugalmának műveit, alkotásait. Egy tisztán női kézimunka és nőiparkiállításon a kiállító nőkre megnyugtatásul szolgál az is, hogy a közönség tisztán a női kézimunkák megtekintésére jön össze s így mindenesetre több figyelmet fordít e czikkekre mint más, sok irányban kiterjedő kiállításokon. Elenyészik tehát az a félelem is, mely az eddigi kiállítások női kézimunka csoportjait, árnyként kisérte. Nem kell félni attól, hogy a közönség a női kézimunkákat nem részesítheti a kellő méltánylatban. Sőt ellenkezőleg. Most mindenesetre buzdítólag fog hatni az a tudat, hogy a közönség behatóan méltányolhatja és tanúlmányozhatja mindazt, a mit a nők ügyessége és alkotó ereje teremteni képes.

Meg kell mutatni a nőknek, hogy mit dolgozzanak. A «mi» mellett fel kell figyelmüket ébreszteni a «hogyan»-ra is. A leánytanodák kiállításánál főfigyelemmel kell lenni a rendszerre, melyet a kézimunka tanításánál alkalmaznak. S végül a keresetképen iparral foglalkozó nőknél tekintettel kell lenni arra, hogy oly iparágakat válaszszanak, melyek a nő egyéniségének, hajlamának megfelelnek, melyek jövedelmezőség szempontjából és egyébként is előnyöket biztosítanak számukra.

E hármas irány tükröződik vissza a nőiparkiállítás programmjából. E szerint a kiállítás nagyfontosságú czélja:

Először: feltűntetni azon iparágakat, melyekben eddig a magyarországi nők sikerrel foglalkoznak. A női kézimunka haladásáról, az abban nyilvánuló izlés fejlettségéről hű képet nyujtani.

Másodszor: E kiállítás alapján hivatott egyének által szer-

kesztendő szakjelentésekben főleg azon hiányokat összegezni, melyek a női-ipar és női kézimunka fejlődésében eddig tapasztalhatók; ezen hiányok javítására az alkalmas módokat és eszközöket javaslatba hozni.

Harmadszor: A nők munka- és keresetképességének előmozdítása érdekében azon iparágakat kijelölni, melyekben eddig a nők nem foglalkoztak, vagy nem foglalkozhattak. Más szóval: *a nők munkakörének kiterjesztésére és előnyös javítására vonatkozólag az állami és társadalmi téren megoldásra váró feladatok konkrét összegezése és ezek teljesítésére nézve a viszonyaink közt legkedvezőbb módozatok ajánlása.*

A részletekre nézve szükségesnek tartjuk a már kidolgozott és rendelkezésünkre bocsájtott tervezetnek lényegét a következőkben ismertetni.

Kiállítható minden e hazában, esetleg külföldön tartózkodó magyar nők által készített és kiállításra méltó iparczikk és kézimunka, és pedig mindennemű *tűmunkák* (varrás, kötés, himzés, keretmunkák, hálómunkák, csipkék, ruházati ipar), szövetek, a *házi ipar* összes tárgyai, *élelmi*-czikkek, *gazdasszonyi* készítmények, *háztartási* és vegyes iparczikkek, rajzok, festmények és a *fegyházi ipar* tárgyai.

A kiállítás három főosztályból áll. És pedig I. Az *iparszerüleg üzött* és keresetforrásul szolgáló nőiparczikkek. II. Az idő hasznosítása czéljából házi- vagy egyéb használatra készült *női kézimunkák* (műkedvelők és gazdasszonyok készítményei.) III. *Nőnevelőintézetek és leányiskolák kézimunkái.* E három főosztály tárgyai a kiállítás és bírálat alkalmával külön szempontból fognak figyelembe vétetni. Minden tárgy a kiállítás előtt a vidéki városokban és a fővárosban szervezendő szakértő bizottságok által (előjury) meg fog bíráltatni.

Kiállítási jutalmak: arany, ezüst és bronz díszoklevelekből állanak. Az I. osztály arra méltó tárgyai arany- és ezüst pénzjutalmakkal is ki fognak tüntettetni. A bírálatokat csoportonkint szakértő bizottságok végezik.

A kiállítandó tárgyak által elfoglalandó térért csekély térdíj fizetendő. Beigazolt szegényeknek és tanodáknak indokolt előterjesztés mellett a térdíj mérsékelhető. Eladásra szánt tárgyak értékesítésének közvetítéséről a rendező bizottság gondoskodik.

A kiállítás az országos iparegylet mellett egy 100-tagú bizottság által rendeztetik. A vidéken külön kiállítási bizottságok alakíttatnak és a kiállítás minél teljesebb sikerének biztosítása szempontjából az ügy iránt érdeklődő hatóságok és testületek is bevonatnak a rendezésbe.

A tiszta jövedelmm a magyar *nők munkaképesítésének előmozdítására* az országos nőiparegyletnél fog gyümölcsöztetni.

A kiállítás a jövő év május havában fog megnyilni és junius végéig tartani. A bejelentéseket még ez év folyamában megnyitja a rendező bizottság. Helyiségéül már több alkalmas épület van kiszemelve s a bizottság mindenesetre gondoskodni fog róla, hogy a keret méltó legyen a képhez, melyet a magyar nők kézimunkáinak gyűjteménye a közönség elé tárni hivatva van.

Hogy mennyire felébredt már is az érdeklődés ez eszme iránt, azt eléggé bizonyítja azon körülmény is, hogy a kiállítás fővédnökségét *Koburg* herczegné ő fensége a legnagyobb készséggel elvállalta és megigérte, hogy a kiállítás sikerének biztosításáért tőle telhetőleg közre fog működni.

A siker biztosításának föltételét azonban a magyar nőközönség tartja kezében. Ez: *a kiállítás tömeges pártolása.* Nem kell attól tartani, hogy ebben vagy abban a csoportban nem lesz elég szép és jó kézimunka. Hiszen éppen arra való a kiállítás, hogy a kézimunka jelenlegi fejlettségét megállapítsa, a hibákat feltüntesse. Ha nem tudjuk: hol és mi a hiba, azt sem tudjuk: mit és hol kell javítani. Ha nem kezdjük meg ez irányban mielőbb az akcziót, a kézimunka fejlődése téveteg irányba tereltetik s az összekuszált csomót majd késő lesz már rendezni. Arra való a kiállítás, hogy a jó mellett a jobbat, a szép mellett a szebbet, az ízlésest feltűntesse; mintákat mutasson be, melyeket utánozni lehessen. Ezért fogjuk a régi, több száz éves kézimunkát is bemutatni, hogy a haladás szemlátomást feltűnjék, de azért is, hogy a régi kézi munkákban föl-föltűnedező őseredeti motivumok el ne vesszenek, hanem, hogy azokat a jövő kor számára megmentsük, a tanúlmányozni akaróknak fölélesztés és fölhasználás végett rendelkezésre bocsássuk. Ugyane czélból oda is fog törekedni a rendező bizottság, hogy a néprajzi szempontból kiválóan érdekes hazai női kézimunkák, az ország minden vidékéből minél kitünőbb minőségben legyenek bemutathatók. Arra való továbbá a kiállítás, hogy rámutasson arra a töméntelen kincsre, mely a nők kézi ügyességének kifejtésében, értelmi és alkotó erejük reális irányú felhasználásában és értékesí-

tésében rejlik. Arra való, hogy a nőket öntudatra is ébreszsze és megfoghatóvá tegye egyrészt a családi körben missióval biró anyának és leányoknak, hogy háztartásuk helyes irányban való vezetése, a család fogyasztási szükségleteinek előteremtése, kijavítás általi értékesítése körül ők is hivatással birnak és közgazdasági tekintetben — az értéknövelés szempontjából is — a háztartásban fontos föladatok várnak reájok; másrészt, hogy a keresetképességük érvényesítésére utalt nőkre buzdítólag hasson, hogy megértesse velük a munkálkodás fontosságát és hasznát. E nők látni fogják, hogy az előítéletek omladozó félben vannak. Dolgozik gazdag, szegény nő egyaránt. A munka nem szégyen, hanem szükséglet. Egyiknek szükséges azért, hogy szórakozzék, hasznosan foglalkozzék; a másiknak azért, hogy megélhetését biztosítsa.

És még egy szempontból fontos a kiállítás. Ma, midőn a közgazdasági jólét általános megszilárdításán fáradozik a nemzet, midőn az ipar fejlesztés jelszava járja be az országot, nem fog-e okvetlenül jó hatást szülni a nők, a teremtés gyöngébb részének ipar- és kézimunkakiállítása. Nem fog-e a legszélesebb körökre buzdítólag hatni az a törekvés, mely e kiállításban nyilvánúl? A nők munkálkodása, szorgalma nem fog-e jó példaképen hatni azon körökre is, a melyek hívatva vannak az ipar érdekek előmozdításának szolgálatába állani.

Kétségtelen e kiállítás fontossága, kétségtelen annak jó hatása és kétségtelen az is, hogy — sikere elmaradhatatlan. Nem az elbizakodás szavai ezek. Számolunk a kiállítás sikerének biztosításához szükséges tényezők buzgóságával. Már most is a legkedvezőbb kilátással kecsegtetnek bennünket ez ügy iránt érdeklődők. Az ország minden részében rokonszenvet kelt és szíves fogadtatásra talál az eszme. Minden nőegylet fel fog kéretni vidéki bizottságok alakítására, s a hol nőegyletek nincsenek, ott külön bizottságok fognak e czélra alakúlni. A nőiparkiállítás eszméjének száz meg száz apostola lesz minden vidéken, kik őrállomásaikon ernyedetlenül fognak ez eszme megvalósulása érdekében fáradozni.

Nem is erről van szó. A kérdés az: *milyen legyen a sikere a kiállításnak?* Megelégszünk-e a közönséges sikerrel, vagy meg-

van-e hölgyeinkben az az ambiczió, hogy a kiállításnak *minden irányban fényes sikert* biztosítani igyekezzenek. Nem csalódunk, ha ez utóbbit feltételezzük. Hiszen a kiállítás sikere első sorban is a nők becsületére fog válni.

Az általános, fényes sikernek azonban van egy föltétele. Már *most* kell hozzáfogni a kiállítás eszméjének terjesztéséhez, a buzdításhoz, a tervezéshez. Nem lehet ugyan kétségünk aziránt, hogy a rendező bizottság kellő időben fog gondoskodni a felhívások közzétételével, a részletek megismértetésével. De a «Nemzeti nőnevelés» pártolói és olvasóira különös feladat hárul e tekintetben. Hívatva vannak a kiállítás úttörőiként szerepelni, az eszmét már most a legszélesebb körben megismertetni, a figyelmet ráfordítani, a rokonszenvet iránta fölébreszteni; szóval a kiállításnak híveket szerezni. Számos intézetre, úgy szintén magánosra nézve ez azért szükséges már most, mert lehet, hogy momentuozusabb munkával kívánnak fellépni, melynek előrajza, terve és kivitele már most igényli a munkálkodást. A nőnevelő intézetek élén álló tanerők igen sokat tehetnek e tekintetben s leghathatósabb tényezőivé válhatnak a fényes siker biztosításának.

Ezért siettünk e nagyfontosságú ügyet legelőször és legterjedelmesebben e helyen megismertetni. És nem kétlem, hogy a magyar nőnevelésügy barátjai lelkesen fogják ez eszmét felkarolni, melynek nemcsak közgazdasági, hanem közművelődési és művelődéstörténeti szempontból is kiváló fontossága van.

Országos nőiparkiállítás első lesz hazánkban; megelőzzük vele a külföldet. S ha ez érdem, legyen az teljes mértékben. Ne hagyjon fönn kívánni valót semmi irányban s váljék becsületünkre minden tekintetben.

Gelléri Mór.

EGY ELFELEDETT NEVELŐ ÉLETÉBŐL.

A mult század végén és a jelen század elején Magyarország minden művelt embere ismerte Thessedik Sámuelt, a jeles szarvasi ev. lelkészt, a kitünő nevelőt és gazdát, kinek művei hazánk határain túl is nagy elismerésben részesültek.

Ma már kevesen beszélnek róla. Akik ismerték, azok még ma is lelkesedéssel beszélnek szeretetreméltó lényéről; rámutatnak esze és kezemunkájára ott, ahol félszázados hivataloskodásának tényeit az idő vas keze még ma sem bírta megsemmisíteni. A modern nevelőknek legnagyobb része elmerül a külföldi nagyságok tanulmányozásába, megfeledkezvén hazánk sajátságos viszonyairól, s nem méltányolván azoknak fáradságát és áldozatait, kik itt a hazában a mi népünk, a mi nemzetünk igényeihez mért tanrendszereket és iskolákat állítottak fel. Pedig ez helytelen egyoldaluság, mert utóljára is minden országban csak azon fejlődés lehet egészséges, amely saját multjának talajában gyökerezik amely a már tényleg meglevő viszonyokhoz alkalmazkodni bír.

Hazánkban is így áll a dolog. A más országokból áthozott theoriák ritkán bizonyultak be életrevalóknak; és csak azon nevelők bírtak valamit felmutatni, akik az eszmei czélok szemelőtt tartása mellett az adott viszonyokhoz és körülményekhez tudtak alkalmazkodni.

Az a férfiú, kinek önéletirásából [1] kivánok itt nehány lapot bemutatni, egyike volt azon keveseknek, kik széleskörű ismeretek mellett tenni is tudnak, kik nem elégesznek meg elméleti diskusz-

[1] Thessedik önéletirása németből magyarra fordítva megjelent Kilián Frigyes bizományában 1873-ban.

sziókkal és üres sopánkodással, hanem szembe szállnak a gyakorlati kivitel nehézségeivel is. Thessedik merész elhatározással és bámulatos kitartással oly intézetet tudott teremteni, mely hivatva volt a magyar alföld gazdasági és ipari életének átalakítására, s a nép szellemi és anyagi érdekeinek előmozdítására. Ő úgy volt meggyőződve, hogy a természettől annyira megáldott Magyarország csak akkor fog a többi művelt országok színvonalára emelkedni, ha kincseit értékesíteni tudja, ha a nép át fogja érteni saját érdekét, és ha — a költő szavaival élve — azt, «mit emberész és kéz kivívhat, nem várja mástól, mint szerencsédjat.»

Ehez képest kívánta ő átalakítani az iskolát is. A népélet követelményeit és az ország természeti viszonyait tartotta szemei előtt; erre kívánta fordítani az egyházi és állami kormány figyelmét. Megszüntetni az anyagi nyomort józan gazdálkodás által, eloszlatni az előítéletet és babonát a nevelés által — ez volt Thessediknek irányelve, melyet követett. Hivatalánál fogva közvetlen közelből nézte a nép bajait, látta e baj okait és következményeit. De bármily közelről nézte is a népélet nyomorát, bármennyire rá volt is utalva ennek közvetlen megszüntetésére, — mégis gondolataival a magasabb nevelési eszmék régiójába emelkedett, miként a bérczi sas, mely éles szemeivel a földet kíséri, de szárnyaival ott fen a felhők felett lebeg.

Azonban hosszas jellemzés helyett lássuk, mit ír ő maga hivatalos működéséről.

«Első papi állomásom — ugymond — Surány volt, Nógrádvármegyében, Sréter György kastétyában, ahol mint udvari lelkész félévig tanulmányoztam a magyar földesurak életét és elveit.

Második papi állomásom Szarvas városa Békésvármegyében. Itt vizsgáló szemmel tekintettem magam körül, kerestem a költők által oly elragadó színekkel festett falusi élet egyszerűségét, — és találtam együgyűséget, ostobaságot, bizalmatlanságot, még a leghasznosabb javaslatok iránt is; hamisságot, gonoszságot, megrögzöttséget és hiányt még a legszükségesebb dolgokban is. Kerestem cselekvő kereszténységot, és találtam a vallás álarcza alatt borzasztó zavart, hamis néphitet, babonaságot, előítéletet, ferde val-

lásos nézeteket, melyek a földmívelő nép lelkében sötétséget, a szívben aggodalmat és az életben nyomort terjesztenek.

Főgondomat tehát az képezte, hogy a szarvasi egyháznál és iskoláknál tapasztalt hiányokat pótoljam, a rosszat jóvá tegyem. Megkísérlettem minden lehető eszközt. Ott fogtam a munkához, ahol legégetőbb volt a szükség. Megkezdtem a házi nevelés nagy munkáját házlátogatásnál, a nálam kosztban levő gyermekeknél; különösen nőmet és idősebb leányomat igyekeztem bevonni, hogy utóbb munkatársaimmá lehessenek. És ez kitűnően sikerült is....

Nyilvános előadásaimban igyekeztem felmutatni a babonaságnak, az uralkodó előítéleteknek és káros szokásoknak esztelenségét; s e mellett kimutattam az isten munkáiban, a természetben nyilatkozó nagyot, szépet és hasznosat. Ki akartam kutatni az emberi nyomoruság forrását, reá mutattam, s amennyire lehetett, azon igyekeztem, hogy azt bedugjam. Külön beszédeket tartottam a szüléknek és külön a gyermekeknek. A katechetikai leczkéken, a felolvasások és reggeli könyörgések alkalmával fejtegettem a gazdák és cselédek, a felsőség és alattvalók, a tanítók és tanítványok, a szülék és gyermekek, a gazdagok és szegények, az egészségesek, betegek és gyógyulók kötelességeit. Ez sem volt egészen haszontalan.

Minthogy azonban e munkában arról győződtem meg, hogy a nép között a korosabbak igen nehezen hajlíthatók és javíthatók, azért főtörekvésemet oda fordítottam, hogy jövendő hivatásához képest az ifjúságot neveljem. Ez okból a szarvasi tanítókat józanabb pedagogiai elvek ismeretére akartam vezetni. Megszereztem a legkitűnőbb nevelési műveket, hogy azután a körülmények szerint majd ennek, majd annak a tanítónak adhassam kezébe olvasás végett. Kettőnél el is értem czélomat annyira, hogy az eredmény felülmulta várakozásomat....

Majd tiszttársamhoz fordúltam. Kétszer javasoltam egy olvasó-egyletnek alapítását méltányos föltételek mellett; de mind a kétszer megbuktam terveimmel.

Ezért ismét visszatértem a paraszt gyermekekhez, vagyis azon osztályhoz, mely még legkevésbbé romlott.

Készítettem a falusi gyermekek szükségeihez mért *olvasókönyvet*, mely Pozsonyban a szerző és a szarvasi egyház költségén meg is jelent. Ebben a könyvben mindent a gyermekek felfogási tehetségéhez igyekeztem alkalmazni, és csak azt vettem fel, ami a gyermekek értelmét megvilágosíthatja, a gondolkodást éleszti és a szívet nemesíti s minden jóra alkalmassá teszi, — a tanítónak pedig alkalmat nyújthat arra, hogy a tanítványokkal hasznos és tanulságos beszélgetést kezdjen.

Nem sokára a békésmegyei evang. iskolák feletti felügyelőséggel, azaz dekánsággal bízattam meg, és mikor mint dekán hatáskörömet meghatározó utasítást kértem, akkor azt nyertem feleletül, hogy legjobb belátásom szerint egészen szabadon intézkedjem, míg alkalmas utasítások készítésére kerül a sor.

E közben egy igen nezezetes körülmény adta elő magát. Az ismeretes és alapos «*Ratio Educationis*»-t az evangyélmi iskolákban is keresztül kellett vinni. II. József császár mindjárt uralkodása kezdetén nyilatkozatot kért az evangelikusoktól arra nézve, hogy vajon hajlandók-e és mennyiben követni a ratio educationist vallásuk szabadságának épségben tartása mellett? Ezen, a protestansokra oly igen fontos kérdésre megfelelni én hivattam fel az akkori egyházi főfelügyelő b. Prónay Gábor által. És e dolgozat utat nyitott nekem a Pozsonyban székelő kir. isk. bizottmányi tagsághoz, mely minőségben nm. Skerletz N. elnöklete alatt az említett b. Prónay Gáborral és a pozsonyi préposital Felbingerrel dolgozván, döntő befolyást nyertem a magyar tanügyre, melynek fölemelése képezi gondjaimnak legfőbb részét mai napig is.

A rám bízott 14 iskolának első meglátogatása alkalmával azonnal észrevettem a borzasztó slendrianismus pusztításait, s meggyőződtem, hogy itt a legszentebb törekvés, a legvilágosabb okoskodás is csekély hatású leend. Azért elhatároztam magamban, hogy az én eszményem szerinti mintaiskolát fogok felállítani. Elgondolkoztam afelett, hogy mennyi nehézséggel kellend megküzdenem, ha a szükséges költségeket, munkásokat, tanítókat és taneszközöket elő akarom teremteni. Végre is a legrövidebb, legbiztosabb, de egyszersmind legköltségesebb utat választottam. Ugyanis a

szarvasi uraságtól kértem hat hold székes földet, 1780-ban május 8-kán kedvező választ nyervén, építettem egy iskolát, alapítottam kertet és könyvtárat, szereztem kellő eszközöket és gépeket a magam költségén, s négy esztendőn keresztül magam tanítottam ingyen a szarvasi mindkétnemű ifjúságot, hogy belőlök a hely és idő körülményeihez képest értelmes embereket, jó kereszténeket, munkás polgárokat, ügyes gazdákat és gazdasszonyokat képezzek.

Ezen tanításnál figyelembe vettem:

1) *A nagy szükséget* arra, hogy a falusi iskolai tanítás hiányai realis tanokkal olyképen pótoltassanak, hogy az istennek, műveiben való helyes ismerete terjesztessék; — tanítványaimat tehát értelmesen gondolkodó emberekké képeztem, óvtam őket a butaságtól, babonaságtól, veszélyes nézetektől, rendetlenségtől és bűntől, hogy így a természet nagy teremtőjének és fentartójának igaz ismeretére, a természeti dolgok illő használatára, az iparra és ezzel földi és mennyei boldogságuk megszerzésére vezessem.

2) *Az állami felsőséget és az alattvalók jólétét*, hogy az iskolai tanításnál a felsőség bölcs rendeletei, melyek az alattvalók javát czélozzák, jól megmagyaráztassanak, és a honpolgárok ama rendeletek készséges követésére buzdíttassanak. Hoc opus, hic labor est. Például a selyemtermelésre vonatkozó parancsot én a gyermekek által úgy hajtottam végre, hogy az egész selyemkészítési munka, kezdve az eperfáknak való föld előkészítésétől, a mag elvetésétől, kapálásától, és a csemeték átültetésén, tisztogatásán és locsolásán, — a selyembogarak kiköltésén, felnevelésén, begubózásán és osztályozásán keresztül egész a selyem legombolyításáig és felhasználásáig — mindez a gyermekek kezén ment keresztül. Ez által az egész eljárást könnyen felfogták és gyakorlatilag elsajátították.

Épen ezt tettem a Magyarországon terméketlennek tartott székes föld mívelésével, melyet gyakori szántás, szintezés, más földdel való keverés, homokkal, hamuval, trágyával való behintés, lóhere és kukoricza termelés által oly használható állapotba hoztam, hogy már az első két esztendő alatt ötvenháromféle terményt voltam képes rajta felmutatni, és minden terménynek a háztar-

tásban, kereskedésben, különféle iparágakban és gyárakban vehető hasznát megmutattam. . . .

A gyakorlati gazdasági kertben szemmel láthatólag és kézzel foghatólag ismertettem meg a javított gazdálkodás, szántás, mesterséges rétmívelés, istállózás, különféle kerti veteményezés, gyümölcsfatenyésztés, eleven sövények készítése, méh- és selyembogártenyésztés, lóhere és fűmag termelése, tisztítása és felhasználása módjaival, úgy hogy mindezt saját tapasztalataik folytán ismerték meg a tanítványok, s megtanulták, miként kelljen a gazdaság egyes részeit az egésznek kára nélkül, kevés és gyenge kézzel nagy haszonnal kezelni, s ekképen az eddig használatlan terményeket saját és a haza javára fordítani. . . .

«Magyarországon általában elfogadott azon nézetet, hogy a székes föld nem mívelhető, a föntebb említett módon harmincz esztendőn át tényleg megczáfoltam; mert 10—12 ezer különféle fajta fát neveltem rajta, részint magból, részint felnőtt és rendbe ültetett csemetékből. Azon felül a mesterséges kaszálónak hasznos voltát hat- és hétszeri kaszálás által bizonyítottam be; hat tavaszon át 11 mázsa selymet termesztettem és dolgoztattam fel kis iskolás leányokkal, és a magyar ipar ezen új ágának hasznos és gyakorlatias voltát az abból készített szép és jó csíkos franczia szöveteken láthatólag megmutattam.

A luczerna-magból már 1788-ban nyolcz mázsát kaptam. Ezen termény a következő években csak a kertben 17 mázsára rúgott, a többi földeken pedig némely szarvasi lakosoknál már meghaladta a 90 mázsát. Sőt ami több, a luczerna-mag az egymásra következett három száraz, de épen azért ezen czikkre kedvező esztendőben kétszer ért meg egy nyáron, mi által ezen gazdasági czikknek leghasznosabb, s a magyar éghajlatnak legkedvezőbb volta fényesen bebizonyúlt.

Ugyszintén sok kísérlet után az is bebizonyult, hogy az istállózás, gyümölcs- és egyéb fák nevelése, méh- és selyembogártenyésztés, eleven sövény és mindezeknek czélszerű felhasználása nálunk is lehetséges.

Az iskolás gyermekek négy hét alatt három mázsa tépést készítettek a szegények számára; kétkerekű rokkán megtanulták, hogyan kell lenből vagy kenderből egyszerre két fonalat fonni; végre pedig gyakorolták magokat a magyar kecskesszőr és juhgyapjú feldolgozásában, úgy hogy szövetük vetekedett az ugynevezett «Serge de Nimes» nevű kelmékkel. Mindezt istennek segítségével eddig saját költségemen 5523 frttal hoztam létre.

Minthogy azonban az ily tényekkel magát ajánló könnyű gyakorlatias tanmódszerem sokaknak tetszését megnyerte, és a téli hónapokban 900-nál több jelentkező kisebb és nagyobb tanítvány nem fért többé az épületbe; minthogy az intézetnek magas pártfogói és barátai bővebb ismeretet kivántak magoknak szerezni ezen, a maga nemében egyetlen magyar intézetről, melynek alapítója meg volt győződve arról, hogy a kész mű nagyobb hódításokat tesz, mint a készülő félben levő: azért elhatároztam magamban, hogy a már régóta készen álló, és az 1791-ki nevelési és gazdasági czélú utazásomban az elismert tekintélyű góthai Beckerrel, a snepfenthali Salzmannal, a jénai Schützczel, az erlangeni Seilerrel, a kupferzelli Mayerrel és a pozsonyi Sztrecskóval közlött és ezek által helyeselt tantervemnek legalább vázlatát be fogom mutatni a nagy közönségnek.

Ezen gyakorlati gazdasági és ipariskolának eszméje abból állott, hogy benne a paraszt és polgár gyermekek, nem szerint elkülönítve, úgy szerezzék meg a minden tekintetben szükséges reálismereteket, hogy amellett elég gyakorlati ügyességgel bírjanak a megszerzett tárgyismeretet az államélet különböző viszonyai között helyesen alkalmazni. . . .

Tervem szerint a felső emeleten a tanárok laktak, a földszinten tantermek és dolgozó szobák valának a hozzájok tartozó rakhelyekkel együtt, mely utóbbiak egyszersmind számoló-, író- és rajziskolák is voltak.

Míg az első osztálybeli tanulók a tanteremben tanúltak, addig a többi osztálybeliek a dolgozó termekben és a tárházakban voltak elfoglalva. Azután az első osztályt felváltotta a második, majd ezt a harmadik s így tovább. A folyosó oly munkák számára

volt berendezve, melyek nagyobb zajjal jártak, vagy melyeknek több hely kellett, pl. az esztergályozás, gyapjú-osztályozás, tisztítás stb.

Az iskola alapját az eddig föl nem használt emberkezek és emberfejek képezték a részint ismeretlen, részint felhasználatlan hazai termények körül; továbbá az én egész családomnak és vagyonomnak felhasználása ezen termények nemesitése, feldolgozása és terjesztése körül.

A tudományokat a körülmények szerint, különféle tanítók adták elő. A kisebb gyermekek az olvasó-könyvet használták; a nagyobbak, t. i. a seminaristák és gyakornokok tanulták a földrajzot, természetrajzot, természettant, az emberi test ismeretét, a dietetikát, polgári építészetet, rendőrséget, pénz- és kereskedelmi tudományt, technologiát, gazdászatot, chemiát és nevelés-tant. . . .

A végzett munkák sajátságai és különös meghatározásai:

a) a tavaszi időszakra,

b) a nyári időszakra,

c) az őszi időszakra,

d) a téli időszakra,

e) egész évre,

f) minden rendűek számára,

g) bizonyos szükségletek szerint. — Mindezen munkáknál idő és körülmények határozták meg az eszközök első alkalmazását.

Ezen iskola hasznos volt:

I. A tanulókra nézve, amennyiben

a) testi erejöket és

b) lelki képességeiket fejleszté,

c) az ártalmas ösztönöket csillapítá, a restséget, unalmat, káros egyedüliséget, haszontalan időveszegetést, erkölcsrontó fecsegést, játékosságot, veszekedést, féktelenséget, sőt önfertőztetést és más bűnöket eltávoztatá;

d) az iskolai időnek, ifjú erőnek, tehetségnek, képességnek, hasznos ismereteknek, szabad időnek és mulatságnak illő felhasználására buzdítá;

e) az egész természeti, erkölcsi, keresztyéni és nemzetgazdászati nevelést előmozdítá;

f) a szabados dicsvágyat felébreszté arra nézve, hogy a tanulók másokat a tanulásban túlszárnyaljanak és példát adjanak a jóban.

II. A tanítókra és tanítónőkre nézve.

III. A szülékre, különösen a szülék nélküli árvákra, koldusgyermekekre nézve, akiknek ugyan vannak szüleik, de akik nem törődnek velök. . . .

IV. A felsőbbségre, a fejedelemre, az államra, a közönségre, a hazára és az összes emberiségre nézve.

V. A mezei gazdaságra, a használatlan földekre és terményekre, különösen pedig a felhasználatlan gyermekerőre nézve.

Ezen gyakorlati gazdasági és ipariskolában a különféle gyermekekhez képest több mint hatvanféle munka végeztetett, de nem egyszerre, hanem lassan egymásután, idő és körülmények, lelki és testi képességek, hajlam és kedv szerint; tehát a gyermekek nem terheltettek, nem osztatott ki nekik egész napi munka, hanem csak akkor alkalmaztattak, mikor arra leginkább alkalmasaknak látszottak. És e munkák mindig a helyi körülményekhez voltak szabva s oly tárgyakra szorítkoztak, melyek mellett legtöbb érdekök volt. amennyiben vagy magoknak a gyermekeknek, vagy szüleiknek, vagy más embertársaiknak és a hazának használtak vele, s egyúttal a hazai termények ügyes felhasználásával az állami kormányrendszert is előmozdították.

A munkák úgy voltak beosztva, hogy a gyermekek minden évszakban el legyenek foglalva, hogy a szükséghez képest, különösen a földnek jobb művelése és hasznosítása. az iparnak felvirágoztatása, gyárak emelése és a kereskedelemnek nagyban való megmozdítása eszközöltessék. S ehez képest nem lehettek egyhangúak és fárasztók, hanem változatosak, hogy hosszantartó erőfeszítés az ifjú erőt el ne riaszsza. Ezen munkák, amennyire csak lehetett, mindig szabadban végeztettek, vagy pedig jó szellős helyiségben.

Igy igyekeztem kipótolni az elemi oktatás hiányait; így éb-

resztettem, fejlesztettem, buzdítottam, foglalkoztattam a paraszt gyermekek tehetségeit saját munkájok által; így készítettem őket elő jövendő életpályájokra, hogy a közszolgálatban, a munkában megerősödvén a nemzeti iparnak művelt előmozdítói lehessenek.

És mily végtelen sok jót eredményezett a gyermekeknek munka általi feltüzelése! A tanárokat örömmel várták be; a munkaórákat pedig folytonos élénkségben töltötték, mivel a gyakori változtatás által mindig jó kedvben és versenyzési buzgalomban tartattak, minek következtében utóbb nagyobb ügyesség és munkában való szenvedély fejlődött ki.

És ez azon álláspont, melyre én az iskolás gyermekeket emelni óhajtottam, mielőtt az iskolát elhagyva, a haza közszolgálatába lépnének.

Az ekkép gyakorlott gyermekekkel bármely közhasznú vállalatnál, intézetnél, termelési ágnál, s egészben véve az összes nemzet művelődése körül végtelen sok jót lehetne tenni. Hogyan lehetne a közhasznú ismereteket és ismeretlen terményeket könnyebben kedveltté tenni a parasztember, mesterember, kereskedő, gyáros és vállalkozó előtt, mint ha folytonos kisérletek által saját gyermekeinél látja sikeresen valósítva? Csak így vesz el lassankint a minden jó ujításnak hatalmas gátlója, mely a keményfejűeknél «az nem lehet»-féle kifejezésben nyilvánul. Ekképen az ifjú és öreg földmíves teljesen megismerkedik saját vidéke jóllétének természeti dús forrásaival és gazdagságával; ekképen tanúlja meg gyakorlatilag, hogy keresse eme forrásokat. Hogyan találhatja fel, s okossága és tevékenysége által mikép használja fel, és hogy a maga és a közjó előmozdítására mint vezessen másokat is.

Így lehet a hazának oly embereket nevelni, kik az iskolában tanúltakat az életben az ipar felvirágoztatására tovább terjesztik és magokat kedvessé teszik.

Ez vázlata az én szarvasi intézetemnek.»

Közli Zsilinszky Mihály.

CSENGERY ANTAL

1822—1880.

A magyar nemzet gyászba borulva siratja egyik jeles fiát. Csengery Antal, a legmunkásabb magyarok egyike folyó évi julius 13-dik napján megszünt élni. Kora ifjuságától utolsó lehelletéig nemzetének szolgálatában állott, évtizedeken át tartó ernyedetlen munkásságának századokra ható eredmény lőn nemes gyümölcse.

Széchenyinek, Deáknak, Eötvösnek, Kossuthnak, e szellem-óriásoknak dicsőségében Csengery is osztozik. Magyarország ujjáalkotásában jó rész jutott ki neki is. Ama nagyok eszméinek kifejtését, megállapitását, összhangba hozását és gyakorlati megvalósitását illetőleg senki sem fejtett ki nagyobb, áldásosabb munkásságot, mint épen Csengery Antal. Bárhova tekintsünk, mindenütt az ő kezeinek alkotó nyomait találjuk.

A magyar sajtó őt vallja alakitójának, a tudományoknak mestere ő volt mi köztünk, törvényhozásunk minden ága érezte Csengerynek jótékony szellemi erejét, közoktatásügyünk számos egyesület fejlődésének irányát is jó részben az ő véleménye jelölte meg.

Csengery zajtalanul működött. Páratlan tehetsége, alapos müveltsége, szilárd jelleme egy évtizeden át oly befolyást biztositottak neki hazánkban, minővel kevesen dicsekedhettek, és ő e hatalmat a legnemesebben érvényesitette. Használni nemzetének, alkotni fáradhatlanul és buzgólkodni mindazok előmenetelén, kiktől hazájára nézve üdvöset remélt — ez az ő képe. Fényes csillag tünt le benne hazánk egéről!

*

Csengery Antal született Nagyváradon 1822-ben. Atyja kitünő ügyvéd és magas müveltségű férfi volt, kinek háza egyszersmind a bihari ifjuság központját képezte. Korán kifejlődött ízlése a classicusok iránt és hajlama a korszakot mozgató eszmékhez. Ez érdekeltségnek köszönhette, hogy a nagyváradi jogakadémiából, melynek legkitünőbb hallgatói közé tartozott, Beöthy Ödön követválasztásánál tanusitott lelkesedéseért kitiltatott. Tanulmányai folytatására és bevégzésére Debreczenbe kellett mennie. Ezután joggyakorlatra Beöthyhez kerülvén, a derék államférfi oldalán gyakorlatilag megismerkedett a megyei közigazgatás minden ágával. Ő irta az akkori «Pesti Hirlap» által remekeknek kijelentett körleveleket, s Beöthynek, mint alispánnak, bizalmát teljesen birván, nem csekély befolyást gyakorolhatott a megyei vissza-

élések ellensulyozására. Később országgyülési ifju lett gróf Zichy Ferencz főispán mellett, s mint ilyen 1843-ban a «Pesti Hirlap» országgyülési tudósitásait irta. Ekkor jelent meg a Henszlmann által szerkesztett «Vierteljahrschr. aus und für Ungarn» czimü folyóiratban jeles értekezése a magyarországi katonai élelmezésről. 1844-től fogva a «Pesti Hirlap»-nak rendes munkatársa lett s megismerkedett az ujabb politikai iskola kiválóbb egyéniségeivel, ezek közt Eötvössel, Szalayval, Szemerével stb. Ezek fölkérése folytán vállalta el 1845-ben a hanyatlásnak indult lap szerkesztését s lehelt bele uj életet, ugy hogy e lap előfizetőinek száma 1847-ben már, politikai lapnál nálunk eddig hallatlan mennyiségre, 5000-re szaporodott. Az utolsó félévben szerkesztőtársa volt Kemény Zsigmond. A «Pesti Hirlap» csinossága, tapintatos, rendszeres és bátor kezelése mellett a haladásnak egyik legelső bajnoka volt. Csengery a lapnak nemcsak elveiben törekedett következetességet adni, hanem styl tekintetében is bizonyos egyöntetüséget, csint és szabatosságot. A legkisebb részletekre is kiterjesztette figyelmét és irt név nélkül kisebb-nagyobb czikkeket lapjában, melyek főleg polemikus természetüek voltak. A városi ügy, a község és megyék rendezése, az esküdtszéki ügy stb. mellett főleg nemzetgazdasági kérdéseket tárgyalt, ezek közt a vámügyet és az ausztriai birodalom kereskedelmi viszonyait Magyarországgal szemben. A városok rendezése az ő javaslata szerint jutott be az 1848 ki törvénybe és átalán az 1848-ki év a «Pesti Hirlap» programmjának szolgáltatott igazságot. A szerkesztése alatti lap 1848. folytán erélyesen védte a Batthányi-miniszteriumot és az év végével csupán azért szünt meg, mivel elméletek helyett a rohanó események vették át az ügyek intézését.

A nemzetre nehezedett sötét végzet őt is leszoritotta jó időre a publicistikai pályáról, ámbár már 1851-ben megkisérlette a Pesti Napló hasábjain az e téren való működést és egyideig a *Török János* által szerkesztett Pesti Hirlapba is irt, elvégre mégis 1860-ig vissza kellett a napi sajtótól vonulnia, azonban 1860 ban ismét megkezdte a Pesti Naplóban üdvös működését, — és mily sikerrel!

Az irott szót, a sajtót — mondja egyik kitünő irónk Láng Lajos, — Kossuth tette az országban először hatalommá, azonban Csengery Antal kölcsönzött neki először tekintélyt. Kossuth *gyujtott* és *lelkesitett*, Csengery *meggyözött* és *termékenyitett*.

*

Mig Csengery a napi sajtótól távol állott, egy igen nevezetes mozgalomban jutott ki neki az oroszlánrész. Részt vett a tudományos szakirodalom kifejtésében. Neki köszönhetjük mezőgazdasági irodalmunknak egyik jeles termékét a „*Mezei gazdaságok könyvét*“ és a Johnston után dolgozott „*Vegytani képeket*“.

A «Budapesti Szemle»-nél is dolgozott, s a közönség e tanulmányokból ismeri őt, melyek már önmagukban is irodalmi nyeremények. De annál nagyobb munkasságot fejtett ki egyéb irodalmi vállalataiban. Alig vonultak el a közönség előtt a forradalom nagy eseményei, a szereplő férfiak neveit már is ajkára vette a történetirás. Több kisebb mű jelent meg, többnyire felületes, elhamarkodott itélet. Elvekről, történetbölcsészeti szempontból szó sem volt. E körülmény azon szándékot érlelte

meg Csengeryben, hogy ő is adjon ki egy életrajzi gyüjteményt, mely hűbb tükre legyen a befejezett korszaknak, és azt minden irányban képviselvén, jellemezze. Igy létesült a «Magyar statusférfiak és szónokok könyve», mely kétségtelenül legjelesebb életrajzi gyüjteményünk, és magában is nagy értékü történeti mű. Épen ez időtájt tette föl Guizot Franciaországban e kérdést: «Miért sikerült az angol forradalom?» Csengery azon nézetben, hogy e kérdést Macaulay «Anglia története»-ben legjobban megfejtette, napi érdekünek vélte az örökbecsű művet irodalmunkba átültetni. S hogy a páratlan buzgósággal készült fordítás azon időben megakadt, ez kiadó hiányában történt.

Irt a Pákh által szerkesztett Ujabkori ismerettárba számos jeles történeti és széptani czikket, melyek között nem egy hoszabb tanúlmány és nyomozás eredménye.

Már előbb tárczaczikkekben sürgette Csengery, hogy történetírásunk az ó- és újkor nagy íróit például választva, művészettel igyekezzék párosítani a tudományt. Ez irányhoz gyakorlati útmutatásul szolgáltak az e tájt megjelent nagybecsü «Történeti tanulmányai» (I. k.) A magyar tud. akadémia levelező tagságának — melyre még 1847-ben megválasztották — elfoglalásakor birálatot olvasott föl Ipolyi Arnold «Magyar mythologiá»-ja felől. Ez értekezés folytatása volt «Az altaji népek ős vallása» czímű munkája.

A forradalom után a nép számára külön irodalom volt keletkezőben, a hol sokan az egyszerűséget az együgyűségben, a népiest a póriasban keresték. Ez irány ellensúlyozására indúlt meg annak idejében a «Vasárnapi Ujság», és jelent meg Csengerytől «A magyar nép könyve», melyben elsőrangú íróinktól számos jó dolgozat van lerakva.

De Csengery tudományos működésének súlypontja a szerkesztése alatt megjelent «Budapesti Szemle» czímű nagybecsű folyóirat, melynek czélja közvetítőül szolgálni egyfelől a tudomány és művészet, másfelől a hazai és külföldi irodalom között. E folyóirat, mely az angol és franczia irodalom hasonvállalatainak példájára alakúlt, legméltóbb központja a régi tudományos irodalomnak és iskolája volt az ifjabb tehetségeknek, mindenesetre pedig a magyar irodalom valóságos dísze. 1858-ban a magyar tudományos akadémia rendes tagjává s egyszersmind közakarattal jegyzőjévé választatott, mely állásában sokat tett az akadémiai ügyvitel szabályosabbá tételére. A statisztikai és állandó természettudományi szakosztály felállítása az ő indítványa folytán történt.

Mint a magyar gazdasági egylet tagja, Lónyay Menyhérttel együtt a magyar hitelintézet ügyében nagy tetszéssel fogadott emlékiratot dolgozott ki, mely a tervezet elkészítésénél alapúl szolgált. Tagja volt a természettudományi társulatnak is.

1867-ben az akadémia alapszabályainak átdolgozása s pénzügyeinek rendezése az ő indítványa szerint történt, miért előbb igazgatóvá, majd 1871-ben másodelnöknek választatott.

A «Budapesti Szemlét» egész 1870-ig szerkesztette. Ugyanez évben két kötet újabb történelmi tanúlmányokat és jellemrajzokat adott ki, melyek mintegy előtanúlmányai voltak két nagyobb munkájának, egy magyar világtörténetnek és Magyarország újabb történetének 1790

CSENGERY ANTAL.

—1848-ig. A megindúlt politikai mozgalmak miatt azonban mindakét munkát félbe kellett hagynia.

Élte alkonyán írta meg legszebb művét, Deák Ferencz emlékezetét, melyben önmagát múlta felül.

*

A törvényhozás terén is kora ifjúságától fogva áldásosan működött.

Már a második magyar miniszterium alatt mint belügyi tanácsos leginkább kodifikáló munkákkal foglalkozott, melyre már a képviselőházi szabályzatok kidolgozásánál feltünő képességet tanusított.

1860-ban, mint a «Pesti Napló» főmunkatársa, nagy erélylyel védte az 1848-ki alapot szemben az októberi diplomával, s küzdött az ó conzervativ áramlat ellen, miért párbajt is vívott az ellenpárt egyik főjournalistájával. 1861-ben Biharmegye bihari választókerülete küldötte a képviselőházba, hol a felirat mellett szavazott és egy kitünő beszédben a Bach-kormány alatti sajtóviszonyokat rajzolta.

Midőn a földbirtokosok 1862-ben az emlékirat alapján a «Magyar Földhitelintézet» alkotására jelentek meg, Csengery benn volt azon 4 tagu bizottságban, mely a hitelintézet alapszabályait, ügyrendi és kezelési utasításait kidolgozta. Az intézet létrejöttével titkárrá, s később az intézet egyik igazgatójává választatott, s mind a két minőségben nagy mértékben befolyt az intézet felvirágoztatására. Számos pénzügyi intézet élt tanácsával, vagy kért tervet tőle. Csengery készített magyar népbank tervet is, mely az ország több részében életbe lépett. Eötvös fölhivására ő dolgozta ki az országos iparegyesület tervét, kapcsolatban az iparmuzeummal.

1862—1865. évben mint journalista a «Pesti Napló»-ban a Schmerling kormányt ostromolta és sajtó alá rendezte Deák Ferenczne k Lustkandel ellen irt munkáját, mely először a «Budapesti Szemlében» jelent meg.

1865-ben újra a bihari kerület választotta képviselőjévé. Deák Ferenczen s Andrássyn kívül senkinek nem volt több része Magyarországnak az osztrák örökös tartományokkal történt közjogi kiegyezésében, mint Csengerynek. Az országgyűlés egy 65 tagból álló bizottságot választott a kiegyezés formulázására. E bizottság Csengeryt kérte fel előadójává, s egy albizottságot küldött ki, melynek szintén Csengery lőn előadójává. Az albizottság a részletek formulázásával Deákot és Csengeryt bízta meg. A vázlat elkészült; azonban az országgyűlés 1866. junius 26 án hirtelen elnapoltatván, csak egy éj jutott a szerkezet összeállítására. A később kinevezett miniszterium javaslatára e szerkezet igtattatott a magyar Corpus jurisba, mint 1867. XII. tvcz. Tagja volt e mellett Csengery minden fontosabb bizottságnak s mint Deáknak oly barátja, ki rá legnagyobb befolyást gyakorolt, a nevezetesebb törvényjavaslatok megállapításában, átdolgozásában vagy módosításában lényeges részt vett. Kiváló szerepet játszott különösen azon országos bizottságban, mely az 1867 : XII. tvcz. értelmében a közösöknek ismert államügyekre, terhekre nézve az arányt megállapította Magyarország és Ausztria közt. Az ő indítványa alapján szabályoztatott az egyezkedő felek között az érintkezés módja nemzetközi alapon.

Ő hozta javaslatba és szerkesztette az üzeneteket a magyarországi bizottság részéről, mely Csengerynek különösen a második nagy üzenetért jegyzőkönyvileg fejezte ki köszönetét. Midőn a két miniszterium közt egyezség jött létre az államadósságokra nézve, Csengery azt megtámadta és az ő módosításai alapján jött létre az új egyezmény, mely ha egészben nem is felelt meg czélzatának, legalább kimondatott az államadósságokra nézve azon jogalap fentartása, mely az 1867 : XII. törvényczikkben felállíttatott, s kimondatott különösen a szolidaritás megszüntetése.

Az első delegátióban még kiválóbb helyet foglalt el Csengery. Deák Ferencz nem lévén jelen, ő volt a Deák-párt vezére. Feladatául tekintette szigorúan átvinni a kiegyezési törvényt, s mindent megtenni arra nézve, hogy a delegáczió a törvény korlátai között mozogjon. Kizárt minden oda nem tartozót, s a közösöknek nem ismert ügyeket visszautasította. Kieszközölte, hogy a két delegáczió, mint két nemzet képviselője, a nemzetközi formák megtartásával érintkezzék, s úgy tekintessék, mint két külön testület, hol a közös szavazás csak a határozatok egyformaságának eszközlése végett mint expediens tekintessék a nélkül, hogy az együttes ülésben vita lehessen. Szóval a delegáczió ügyrendjének lényegesebb pontjait ő formulázta.

A Horvát- és Magyarország közötti kiegyezés szintén az ő közvetítő javaslatai alapján létesült. Az első regnicolaris bizottság 1866-ban eredmény nélkül oszlott szét. A második 1868. április végén ült össze. Csengery mindkettőnek jegyzője és előadója volt. A kiegyezkedés főpontjait eszmecserekép értekezletekben tárgyalták. A horvát ellenzék mindent elkövetett, hogy nézeteit érvényesítse, melyek szerint Magyarország és Horvátország között majd minden kapcsolat megszünt volna. Csengery közvetítő volt a Deák és a miniszterium nézetei közt.

Tanácsadólag folyt be továbbá az Ausztriával kötött vám- és kereskedelmi szerződés (1867. XVI. t. cz.) megkötésére. Ez egyezmény azon az alapon jött létre, melyet Csengery 1848 előtt fölállított szemben a védegyleti izgatásokkal és védte Kossuth ellen.

Az országgyülési pénzügyi bizottságnak kezdettől tagja volt. Ő formulázta a budget törvényeket s állapította meg a mintát, melyet a törvényeknél használnak. Részt vett az adótörvények megállapításában és számos módosítást vitt azon keresztül. A költségvetések tárgyalásainál is sok reformot indítványozott, s mind itt, mind a vasúti engedélyeknél sok megtakarítást eszközölt. Ő formulázta a függő adósságok ellenőrzéséről szóló törvényt, átalakította a közös nyugdíjakról s a kisajátításról szóló törvényeket, míg a népiskolai közoktatásról szóló törvényjavaslatot számos módosításai által egészen újjá alakította, a minek lehet köszönni, hogy a törvényjavaslat, melyet a miniszter által előterjesztett alakban minden párt ellenszenvvel fogadott, csaknem egyhangúlag fogadtatott el. Keresztülvitte az állami legfőbb számvevőszék felállítását. A pénzügyi bizottságnak akkor elnöke volt. Mikor az akkori pénzügyminiszter hevesen megtámadta javaslatát, másnak adta át a tanácskozás vezetését, hogy javaslatát védhesse. A jegybankügyi bizottságban is résztvett, formulázta az enquete kérdőpontjait s a bizottság jelentését az országgyűléshez. Deák Ferenczczel és Ghyczyvel átdolgozta a községi törvényt, melyhez ő adott legtöbb módositást.

Csengeryt a publicistát, a tudóst, a törvényhozót a közoktatásügy kérdése élte utolsó napjáig élénken foglalkoztatta. Az ő nézetei jutottak jó részt érvényre a midőn Eötvös népoktatásügyi törvényjavaslata tárgyaltatott 1868-ban. Hogy mily hatalmas harczosa volt ő a nőnevelés ügyének, kitetszik folyóiratunk I-ső kötetének 289—292-dik lapján közölt beszédből; hogy miként gondolkozott ő a népnevelésügyről általában, kitűnik az 1872-diki képviselői jelentéséből vett következő, a népoktatási törvényre vonatkozó fejezetből:

«Jogi és az emberiség jelen művelődési álláspontjának megfelelő, úgynevezett culturállam alakítása a nagyszerű feladat, a melyet meg kell oldanunk. S korunk jogi és culturállamai a műveltség annál nagyobb fokát teszik nélkülözhetlenül szükségessé, minél több polgára a hazánk van hivatva az országos és helyhatósági választásoknál, a képviselő testületek üléseiben és az esküdtszékeknél, sőt a magán egyesületek és társulatok kebelében is, közvetve vagy közvetlenül járúlni az ügyek intézéséhez. Minél nagyobb valamely államban a közvélemény befolyása a közügyekre: annál szükségesebb, hogy e közvélemény fölvilágosúlt és művelt legyen.

Rég ismert igazság, hogy a tudatlanság bűnök szülőanyja. Régi tapasztalás, hogy a mit egy nemzet a közoktatásnál kimél meg, fegyházakra, börtönökre kénytelen kiadni. Franczia írók elismerik, hogy azon hadjárat nagy eredményei, mely csak imént Európa legfőbb katonai hatalmasságát megalázta, nagy részben a tudomány, a közoktatási rendszer vívmányai. Hasonló sikerrel küzd a műveltebb népek ipara a kevésbbé műveltekével. Tudjuk, hogy a rabszolga ugyanannyi idő alatt kevesebb munkát rosszabbúl végez, mint a szabad ember. Ugyanezt mondhatni a tudatlan emberről a művelttel szemközt. Amerikában a közoktatási statisztika szerint változik a földbirtok értéke.

S ha a szabad intézmények, közerkölcsi és közgazdasági viszonyok, a polgári jogok, sőt azon foglalkozások gyakorlása is, a melyeket önfentartása végett űz az ember, az ismeretek bizonyos összegét igénylik: ki kételkedik, hogy a polgárok közoktatásáról gondoskodni, önfentartása érdekében is, nem csak joga, de egyik legfontosabb kötelessége minden államnak.

A magyar állam e kötelességének is törekszik megfelelni. Mióta a kiegyezés lehetővé tette a törvényhozás működését, évről-

évre nagyobb összegek szavaztattak meg közművelődési célokra s a közoktatás előmozdítására Nem szólok. az egyes reformokról, melyek a képviselőház határozatai alapján a fensőbb oktatás körében történtek. Megkezdtük a nemzeti közoktatás nagy rendszerének egybeállítását is azon törvénynyel, mely a népoktatás ügyét rendezte.

Nagyszerű programm, a melynek már megjelenése is üdvös mozgalmat idézett elő a tanügy körül.

A közoktatási szabadság nagy elve áll e programm élén. Tanítási szabadság egyesek, testületek, társulatok és hitfelekezetek részére, azon egy föltétel alatt, ha képesek ama kellékeknek megfelelni, a melyeket a törvény a népoktatástól méltán megkíván. A hol e képesség megszűnik vagy a felekezetek arra a meggyőződésre jutnak, hogy közerővel virágzóbb tanintézeteket tarthatnak fönn: előáll a községi iskola, a községi lakosok összes gyermekei részére, hitkülömbség nélkül. Nem felekezeti, de azért nem vallástalan intézet. A község, az állam taníttatja, a mit tudni kell; minden egyház saját lelkésze által tanítja, a mit hinni kell. Munkafölosztás, melyet XVI. Gergely pápa is helyeselt az ir püspökökhöz 1841-ben írt levelében. S a hol a község ereje nem győzi vagy a község törekvése a közoktatás terén különös támogatást érdemel: előáll az állam segélye.

Az oktatási szabadság választást enged a szülőknek, ott taníttatni gyermeköket, a hol jobbnak vélik. Csak arra nem ad jogot, hogy ne taníttassák- A legegyszerűbb kertész is tudja, hogy elsatnyul a növény, a melytől elvonják a világosságot. Így van ez az erkölcsi, a szellemi világban is. A szüléknek nem lehet joga a községben, az államban, a társadalomban megörökíteni a sötétséget, a babonát, s mindazon bajokat, melyeket a tudatlanság szül. Már az evangelium mondja, hogy nem csak kenyérrel él az ember. A szüléknek szint oly kevéssé van joguk gyermekeiktől elvonni a szellemi tápot, mint azt, a mire a testnek szüksége van.

Törvényhozásunk ez okból helyesen cselekvék, hogy a közoktatási szabadság elve mellett mindjárt a tankötelezettség elvét is kimondta. Ezt tevén az állam, nem csak a kiskorúak érdekeit védi,

mint legfőbb véd és gyám: hanem a társadalom érdekeit is megóvja, saját jövőjét is biztosítja. Azon hatalomnak, mely kaszárnyába küldi gyermekeinket, hogy védeni tanulják a hazát, hogyan ne lenne joga iskolába küldeni azokat, hogy emberi és polgári jogaikat és kötelességeiket ismerni tanúlják? Iskolai törvényünk csak egy mentséget ismer a rendszeres mulasztás ellen, — a nagy szegénységet. S itt a vagyonsooknak, egyeseknek és társulatoknak, s a községnek és államnak kell segélyzőleg föllépni.

Nem jól fogták föl népoktatási törvényünk szellemét, a kik azt hiszik, hogy föladata minden áron községiekké alakítani át az iskolákat. Nem községi vagy felekezeti, hanem jó iskola a kitűzött czél. Csak örvendetes a verseny ez irányban. De kötelessége az államnak fölügyelni, hogy valóban el is éressék a kitűzott czél. Ezért hozatott be a tanfelügyelők intézménye. Fontos állomás, ügyes és lelkes szakférfiakra bízva. Már megjelenésök is mutatja az állam figyelmét a közoktatás ügye iránt, genirozza a hanyagságot, lelkesíti a tevékenységet. Mit tehetni e téren, csupa buzdítással és jóakaratú figyelmeztetéssel, Amerikában látjuk. S a magyar tanfelügyelő egyszersmind közvetítő az állam és az egyházak, az állam és a községek között. Az állam vezérlő, ellenőrző és támogató beavatkozása sehol sem üdvösebb, egyszersmind sehol sem kevésbbé gyűlöletes, mint épen a közoktatás terén. Ha másutt elöli, itt serkenti a kezdeményezést. A világ művelt államai ma már kivétel nélkül elismerik ezt. De másfelől azt is tapasztaljuk, hogy a hol a népnek nincsen adva tér az iskola igazgatása és föntartása körül, közömbössé válik e fontos ügy iránt. Közoktatási törvényünk tehát kellő befolyást enged a községi iskolákra a népnek is. Választott iskolaszékek, s ezek fölött megyei iskolatanácsok őrködnek a népoktatás fölött. Üdvös intézkedés már csak a közérdekeltség ébrentartása miatt is. Nem volt még hazánkban, hogy annyi polgár gondolkodott volna, mondhatni kötelességből, a közoktatás előmozdításáról.

De a jó tanító teszi főleg a jó iskolát. Közoktatási törvényünknek azért legelső föladatai közé tartozott gondoskodni a

tanító képezéséről, utánképzéséről s értekezletekben, eszmecsere útján is, műveléséről.

Föladata a törvényhozásnak, mely jó iskolát akar, a tanító jobb sorsát s maga és családja jövőjét is biztosítani. E részben is megtörtént, a mi első lépésül, a mennyi egy általános törvény keretében történhetett. A jövő törvényhozás egyik kiváló gondja: valósítani a kimondott elveket s tovább fejleszteni az ügyet, a melytől nagy részben közoktatásunk jövője függ.

Azon intézetek közt, a melyeket a közoktatási törvény a nép művelésére állíttatni rendel, legyen elég ezúttal csak a polgári iskolát kiemelnem.

Polgártársaink azon túlnyomó száma, a kik nem akarták tudós pályára növelni, de az eleminél bővebb oktatásban kívánták részesíteni gyermekeiket, kénytelenek voltak eddig gymasiumba vagy reáliskolába küldeni azokat. S hogy a szükségnek, mely e részben mutatkozott, megfeleljenek: algymnasiumokat és alreáliskolákat állítottak egyes nagyobb községek. Ez intézetek azonban csak előkészítő iskolák a fensőbb tudományos kiképeztetésre. Sokat tanítanak azonban, a minek csak az veszi hasznát, a ki tudományos szakpályára készül. Míg a gymnásium szükségkép a latin nyelvre veti súlyt: az alreáliskola tiz-tizenegy éves gyermekeknek már oly tárgyakat tanított, melyeknek megértésére még távolról sem bírtak elég érettséggel. — Az egyik főleg humanisticus, a másik főleg reál irányban vezeti az oktatást. S ez oktatáson is csekély az áldás azon csekély képesség mellett, a melylyel a csupán algymnasiumokra vagy alreáliskolákra képesített tanítók, ritka kivételekkel, bírnak. Az algymnasiumokban, ha taníttatnak is mellesleg a reálismeretek, többnyire nem szakemberek által taníttatnak; s az alreáliskolák viszont kevéssé törődnek azon tanulmányokkal, a melyek az ember, a polgár általános kimüvelésére szükségesek.

A polgári iskolák egyesítik a két, egyaránt félszeg irány előnyeit. Előismereteket nyújtanak annak, a ki fensőbb tudományos szakpályára kíván átmenni; de egyszersmind befejezett oktatást adnak az ember, a polgár átalános kiképezésére. Sőt tekintettel

levén a tanítás, a vidékek szüksége szerint, az iparos és gazda képezésére is, pótolják a szakiskolákat is.

Ez intézetek, ha kormány és községek egyaránt fölfogják fontosságát, fontos tényezők lesznek közművelődésünk előmozdításában. Azok teremtik meg hazánkban azt a művelt polgári középosztályt, mely más országban az állam főerejét teszi. Ez teszi lehetővé a józan demokracziát.

De hosszasabban is szóltam azokról, miket a törvényhozás a közelebbi években a közoktatás körül tett, mint talán a többi tárgyakhoz képest, a melyeket érintenem kell, szólanom lehetett volna. Nem szóltam eleget az ügy fontosságához képest. Érzékemet e részletek aránya, a forma iránt legyőzte az erős meggyőződés, hogy a tárgytól, a melyről szólok, — a közoktatástól, népünk műveltségétől függ főleg e haza jövendője.

A jövő törvényhozás legfontosabb teendője, folytatni e részben is a megkezdett munkát, s a széles alapon, mely immár le van téve, tovább épitve, a közép, felső és szakoktatás rendezésével, fölemelni a nemzeti közoktatás összes szervezetének nagy épületét.»

Csengerynek mint pestvárosi képviselőnek, nagy része van abban, a mi Pesten a közoktatás emelése körül történt. A népiskolai törvénybe igtatott szakaszai döntötték el a vitát: községi vagy felekezetiek legyenek-e a főváros népiskolái. Elnöke volt a városi pénzügyi és polgári iskolai bizottságnak. A polgári iskolák eszméjét ő vitte be az iskolai törvénybe, s ő eszközölte főleg Pesten már eddig több ilyen iskola létesítését. Megnyerte a főváros népiskolai részére az állam hathatós segélyezését, a miért Pestváros tanácsa és a fővárosi iskolai tanács jegyzőkönyvileg köszönetet szavaztak neki. Buda és Pest egyesítésére törekedve, főtényező volt, hogy ez a főváros rendezéséről szóló törvényjavaslatba fölvétessék. Ő formulázta már előbb a közoktatási törvényjavaslatban a két városra nézve a közös iskolatanácsot.

*

E nagy befolyást, melyet Csengery Magyarország közügyeire gyakorolt, oly tulajdonoknak köszönte, melyek szereplő politikusainknál a legritkábbak. Épen úgy ismerte ő a kérdések és intézmények európai állását, mint a nemzeti magyar intézmények sajátságait s a nemzeti szellem természetét. Az európai szempont és a specificus magyar érdek összeolvasztása vezette majdnem minden kérdésben, s e tekintetben irodalmi s politikai pályája a legszebben összehangzik. Befolyását elősegítette a szilárd, következetes, majdnem puritán jelleme.

Csengery ép oly kevéssé kereste a hatalmasok, mint a nép kegyét. Egészségi és más körülményeinél fogva miniszteri tárczát nem vállalhatott. Andrássy gróf a belügyi tárczával és a főszámvevőszék elnökségével kinálta meg, de nem fogadta el. A parlamenti vitákban ritkán vett részt. Nem volt kitünő szónok; se hangja, se természete nem volt alkalmas arra, hogy egy parlament zaján és szenvedélyein uralkodjék. Azonban az értekezleteken, bizottságokban Deák Ferencz után első tekintély volt. Senkinek sem volt nagyobb befolyása az eszmék tisztázására, a formulázásban pedig mindenkit fölülmult.

A szétágazó véleményeknek egy közvetítő ponton való egyesítése, a töredékeszméknek egy organikus vázlatba való összeolvasztása és szabatos formulázása a legerősebb oldala volt. Csengery az 1867-iki kiegyezés egyik legfőbb tényezője, de szemben a kormánynyal mindig teljesen független volt. Az ellenzék merev közjogi programmját ő méltányolta legkevésbbé, de senki sem hajlott szivesebben hozzá, ha valami olyant mozgatott, miben az életrevalóság magva rejlett, — ezért gyakran közvetítő volt az ellenzék és Deák-párt között. Pártja és ellenfele inkább tisztelte, mint ragaszkodott hozzá. Neve nem volt zászló a parlamentben, de alig jött létre intézmény vagy törvény, melyre lényeges, vagy épen alkotó befolyást ne gyakorolt volna. Nem annyira a szinpadon, mint a szinfalak között működvén, híre sokkal kevesebb volt mint hatása, s így csak az, a ki a magyar ügyeket közelebbről vizsgálja, ismeri fel benne Magyarország egyik legkitünőbb államférfiát s a magyar demokraczia legnemesebb kifejezését.

RÉGI MAGYAR ÉLET.*

Történetírásunk egész a mi napjainkig majdnem kizárólag csak a politikai és hadi történettel foglalkozott; s még ebben a két irányban is mily hosszú pályát kellett megfutnia, míg odáig jutott, a hol már valóban tudományossá, valóban nemzetivé kezd válni. Látunk több kritikát, érezzük a mélyebb felfogást, a historia szebb nyelven szól hozzánk, de tárgya mindég a politika, hadjáratok, országos események. Voltak ugyan, kik a míveltségtörténeti viszonyok ismeretének nagy fontosságát felfogva, ezeknek a földerítésére is fordítottak időt és fáradságot, — így például Schwartner Márton már e század elején megkisérlette az ország összehasonlító statistikáját, a magyar ipar és kereskedés történetének egyik legtiszteltebb nevű tudósunkban Horváth Mihályban akadt írója; jogi intézményeink, közigazgatásunk, pénzügyünk története többeket foglalkodtatott; városaink múltját Wenczel Gusztáv kutatta elég szép sikerrel; a régi művészetek különösen a középkori templom építés történetének Henszlman Imre lett egyik úttörő tanúlmányozója, — de mindez a történetírót, hogy úgy mondjam, a nemzet nyilvános életének köréből ki nem hozta; pedig a nemzet nem csupán a maga állami szervezetében, nem csupán kereskedelmi vagy pénzügyi politikájában, városai monumentalis épitményeiben, vagy világra szóló hadi tetteiben él, — van a nemzet életének egy bensőbb otthonosabb köre, a mely már a családi együttélés és összetartozás soha szét nem váló szálaiból fonódik, s ez épen az, melyen belűl nemzeti egyéniségét és sajátságait legteljesebben ki-

* B. Radvánszky Béla, *Magyar Családélet és Háztartás*, a XVI. és XVII. században, 2. és 3-ik kötet; az adatgyüjtemény 1. és 2-ik kötete.

fejti, melyben nemzeti jellemének vonásai a legtisztább kifejezésre jutnak; ebben fekszik egész lételének erkölcsi alapja, ez tűzhelye minden boldogúlásának, kerti melegágya minden időkben virágzásának.

A nemzet benső életét ismerni, annak minden mozzanatát figyelemmel kisérni, mindennapos és alkalmi szokásait, háztartása, táplálkozása, öltözködése módját korrúl korra ellesni és kutatni, csak úgy feladata a historikusnak mint az ország politikai történetét tanulmányozni.

E nélkül a történetírás soha sem válnék azzá, a minek lennie kell; nem volna egyébb, mint ismeretlen népek holt krónikája ismeretlen szereplőkkel, kiket soha nem láttunk, idegenekkel, kiknek legfeljebb nevét tudjuk.

A historiának meg kell eleveníteni a múltat, lapjait valódi élő alakokkal benépesíteni, a kikkel színről színre megismerkedhesünk, kik a mi testünkből való test és a mi vérünkből való vér, a kiknek szavát értjük, a kikkel együtt érzünk, együtt gondolgodunk, emberek, kiket szeretni lehet.

A történetek könyvét lapozva, kit nem fogott el még a vágy: vajha a csaták tüzében vagy a törvénytevő gyűlések zajában bámúlt ősöket az ő csendes otthonuk körében is megláthatná, ki nem óhajtotta volna az ő várkastélyaikban, falusi udvarházaikban vagy jobbágy-telkeiben fölkeresni őket, velök együtt megpihenni a nehéz munka után, vendégszerető asztalukhoz ülni, részt venni vígasságukban, szomorúságukban; — kinek nem volna érdekes bejárni majorságaikat, megnézni gazdaságukat?, és kivált a mi kedves olvasónőink közűl kit nem érdekelne tudni, mily renddel vitték nagyasszonyomék meg a leányasszonyok a háztartást, miként látták el a konyhát, hogy ápolták a kertet, hogy bútoroztak, hogy öltözködtek? stb.

Hiszszük, hogy maholnap a historia mindezekre a kérdésekre meg fog felelni. A levéltári kutatások több mint tiz év óta kiváltképen arra vannak irányozva, hogy a régi magyar házi és társadalmi szokások eddig oly kevés figyelemre méltatott emlékeit gyűjtsék és hozzák napfényre. A magyar történelmi társulat kiad-

ványaiban, a «Történelmi Tár»-ban és a «Századok»-ban, már is sok fölötte érdekes közlemény látott világot, legújabban pedig báró Radvánszky Béla «Magyar Családélet és Háztartás a XVI. és XVII. században» című munkájában két egész kötetre menő nagy becsű adatgyűjteményt tett közzé, melyben az eddig összehalmozódott anyag már bizonyos czélszerűség szerint rendezve, csak a mester kezét várja, hogy belőle egy harmadik kötetben a régi magyar élet valódi hű képét a mi tanúlságunkra megalkossa.

Alig van olyan momentuma jámbor apáink családi és házi életének, a miről b. Radvánszky könyvében valami érdekes emléket ne olvashatnánk. Ott vannak mingyárt keresztelőre hívó leveleik, melyekben hálaadással megemlékezvén «isten ő szent felsége kegyes áldásáról», hogy a gyermek «az szent keresztség által a keresztyének seregében beszámláltassék», kérik bizodalmas jó akaró sógor uraikat és több atyjok fiait, hogy a megírt napon «lennének jelen jó idején reggel» az ő házuknál, — rendesen utána vetve azt is, hogy ő kegyelmek fáradságát «hasonló örömetes dologban» kivánják megszolgálni.

Természetes, hogy az efféle «örömetes dolgok» egy kis vídám vendégség és egy pár pohár koczintás nélkül nem igen estek meg; de hát még «a kézfogók és menyekző lakodalmak». — Mikor ilyen nagy ünnep volt a háznál, kivált ha egy egy hatalmasabb főúrnak a fia házasodott vagy leánya ment férjhez, nemcsak hogy a lakoma pazar bősége alatt görnyedtek az asztalok, hanem valóságos fejedelmi pompát fejtettek ki, melynek «illendő præparatióit» s a felszolgáló udvari nép rendtartását még eleve írásba is szokták foglalni.

Ezek a lakodalmi rendtartások nagyon érdekesek. — A násznép és a vendégek úri rangjuk szerint el vannak osztva, s minden rendűek mellé külön-külön «emberséges személyek» rendelve, a kik «nekik gazdálkodjanak». Az érkezők elé lovas legények mennek, a várkastély kapujában gyalogok fogadják őket a porkoláb vagy egy vice-hadnagy alatt, s mindezek «egy-színű ruhában» (uniformisban) és fegyveresen; a paloták bejáratánál vannak az ajtónállók, azután jönnek a szállásosztók, kik «szállást mutatnak» a vendé-

geknek; mások az urak cselédinek viselik illő gondját, mások ismét a szénát és zabot osztják; a pattantyúsoknak és drabantoknak «az kiknek szolgálatjok nem lészen», az a kötelességük, hogy a külső kapukra vigyázzanak és «senkit a gaz nép * közül be ne bocsássanak», mert a nélkül is ott kinn bőven van részük ételben és italban. — E közben, már a kiknek ez az ő tisztük, az «asztalhoz való vetéshez» (terítéshez) és a pohár-székhez látnak; ezek a pohárnokok, kik mellé segítségül többnyire az uradalombeli ügyesebb míveseket, p. o. a szabókat vagy kőfaragókat szokták rendelni; mások, a megbízhatóbbak közül, a pinczében a borról gondoskodnak, s hordatják fel a palotába az erre választott szolgákkal, kik közt — gondolom némi kitüntetésképen — rendesen egyik másik falu biráját is ott találják; a sáfár «a húsvágásban és egyéb szükséges dolgaiban» foglalatos, a kulcsár a kamarákat nyitogatja és csukogatja, mindegyikük kellő assistentiával; a szakácsokra «a konyhához való gazdák» ügyelnek, kik már tekintélyesebb személyek, rendszerint tiszttartók vagy udvarbírák szoktak lenni; megemlítem itt azt az atyafiságos szokást, hogy a mikor valamely előkelő úri háznál ilyen országra szóló lakodalmat laktak, a vendég urak saját szakácsaikat is többnyire magukkal szokták hozni, kik aztán egymással vetekedve sgítettek a sütés-főzés nagy munkájában, így p. o, Thurzó Mária lakodalmán, 1618-ban Bicsén, tizennyolcz szakács működött, köztük az estergomi érseké, Ferencz mester, s több más főurak szakácsai.

E röviden leírt előkészületeknél nem kisebb szertartások között folyt a vendégség az asztalnál; itt is kinek-kinek meg volt szabva az ő különös tiszte és kötelessége: bizonyos személyeket rendeltek, a kik a vendégeket leültessék, még pedig külön az urak-

* Nehogy a szíves olvasó félreértse ezt a nem épen hizelgő hangzású kifejezést, megjegyzem, hogy azt távolról sem kell a mai valóságos értelmében venni; van ugyan némi íze a megvetésnek is benne, de gyűlölködés semmi, legfeljebb egy kis durvaság, melyet azonban annak a régi kornak bátran megbocsáthatunk, a mikor az urak aránylag egymás iránt sem voltak sokkal finomabbak, a mikor p. o. a mai „*szegény*“ helyett „*nyavalyás*“ volt a conventionalis szó. —

hoz, külön a nemes asszonyokhoz és leányasszonyokhoz, s ismét külön az ifjak mellé; mindnyájoknak külön rendeltek gazdákat, részint olyanokat, kik «az asztalnál ülvén gazdálkodjanak», részint olyanokat, kik «szolgáljanak és gazdálkodjanak fenn állván»; ott voltak továbbá az uraim «bor töltői», az ifjak, a nemes asszonyok, sőt a leányasszonyok bor töltői is, nem különben mindegyik rendnek az ő «étek fogói» kölön-külön; voltak ezeken kívül «tálakhoz látók», kik a tálalásra ügyeltek, míg ketten hárman, legtöbbnyire az udvari deákok vagy szolgálatban lévő nemes ifjak közül, csak «az étek előtt jártak».

Ennyi mindenféle fontos hivatalra bizony sok «emberséges személy» kellett; Thurzó Borbála és gróf Erdődy Kristóf menyekzője alkalmával 1612-ben száztizenheten szolgáltak a létavai várban; ugyan akkor a vendégek száma csak a főbbek közül, még a vármegyék és városok követeit sem számítva, jóval felül ment a százon; ha mármost hozzá veszszük, hogy egy egy előkelő főúr abban az időben mily nagy kisérettel szokott járni és megjelenni, ha hozzá veszszük a vidékbeli szomszéd nemeseket, kik rendszerint hivatalosak voltak, s még legalább öt-hat falu jobbágy népét, a kiket szintén illendőképen meg szoktak vendégelni, — elképzelhetjük, mily nagy lehetett a költség még abban az olcsó világban is, mikor egy Thurzó lakodalmaskodott.

Ott vannak Radvánszkynál a többi közt Thurzó Imrének Bedeghi Nyáry Krisztinával tartott menyekzője költségeiről a számadások: összesen 14.310 frtra és 40 dénárra rúgtak, a mi mai értékben kifejezve 18.782 frtot és 40 krt tenne. Hogy valamit a részletekből is említsek: csak fűszerszámra mintegy 500 frtot adtak ki, a mi egyébiránt nem nagy csoda, mert az akkori szakácsmesterség és ízlés szerint túlságos bőven éltek vele, s épen a fűszer-félék jóval drágábbak voltak mint ma; egy font nádméznek (czukornak) az ára 65—70 dénár, a borsnak fontja 70—1 frt 50 dénár, a fahéj 1.50—2 frt., a szegfű 2.75—3 frt., egy font gyömbér 36 d., a szerecsen dió virágnak fontja 2 frt., 50—75 d., s így tovább; az édes sütemények közt, úgy látszik, nagyon kedvelték a «noremb ergai mézes pogácsát», mert igen gyakran fordúl elő a számadá-

sokban, s tucatja 36 dénárba került; ezt azért tartottam érdekesnek megemlíteni, mert ilyen nürnbergi pogácsákat ma is kaphatni a budapesti fűszerárusoknál; — ugyanazon lakodalom alkalmával ökröt 20 dbot, ürüt 200-at, «verő disznót» és malaczot mintegy 70-et vágtak, lúd 204, tyúk 322, indiai (pulyka) 12 fogyott el, de megjegyzendő, hogy a fogyasztásnak ezen czikkeit akkoriban igen kevésbe számították, így p. o. egy vágó baromnak az ára alig volt több 4 frtnál, egy ürü 1 frtot, egy verő disznó nem egészen 5 frtot ért, a malaczot 10, a lúdat 15, a tyúkot 5—6 dénárjával vették, míg a pulyka — akkor még ritka madár, — már valamivel drágább volt, mert ennek darabja 40 sőt 50 dénárba is került; — a gyümölcsféle átalában az olcsóbb árúk közé tartozott, p. o. 240 db. görög dinnye csak 3 frt 99 dénérba van számítva, egy narancs 4 dénár, egy limonia (czitrom) 2 d., volt azonban valami különös faj «öreg czitrom», melynek darabját 90 dénáron vették. ez mai napság, úgy hiszem, ismeretlen gyümölcs; — vadat és halat nagy mennyiségben fogyasztottak, s a hal-félék, kivált a becsesebbje, ismét feltűnően drágák, csak hat darab «testebeli vizát» vettek 42 frton, s e szerint egy vizahal jóformán két vágó ökörnek az árával ért fel; — ily különös arányok és aránytalanságok jellemzik a régibb idők gazdasági és piaczi életét. — A sok más egyéb érdekes adat és följegyzés közül, a mit ebben a költség lajstromban találunk, csak egyet említek még, azt, hogy a menyasszony öltöztetőjének 25 frtot fizettek, a mi az alkalom nagyságához mérve ha nem is valami mesés összeg, de abban a korban minden esetre szokatlan kiadás lehetett.

Úgy gondolom, érdekelni fogja már szíves olvasóinkat, kivált azokat, a kikre a jövendő háztartás súlyos gondjai várnak, hogy a hol «a konyhához való szükség» oly sokat emésztett fel, mint föntebb is láttuk, minő ízléssel tudták elkészíteni az ételeket, mit főztek, mit sütöttek, miféle étkek voltak divatban? — Erről sok szépet lehet olvasni b. Radvánszkynál egy XVI. századi magyar szakács-könyvben, mely hihetőleg valamely gondos gazdasszony följegyzéseiből készült s így maradt meg számunkra.

Átalános jellemzésül annyit mondhatunk, hogy roppant

fűszeresen főztek, s kivéve a nyárson sülteket, majdnem mindent lével tálaltak föl. A fűszerszámmal valóban barbár módra bántak, nemcsak hogy sokat, de annyi mindenfélét szoktak étkeikbe keverni, hogy a mi civilisáltabb gyomrunk tán meg se bírná többé emészteni; bors, gyömbér, nádméz, «mi országunkbeli méz», sáfrány, fahéj, szögfű, tengeri szőllő, malozsa, szerecsen-dió virág, hagyma, tárkony, tojás, eczet, akárhány ételben mind együtt járta, s okvetetlen nagy ügyességre volt szükség «az szakácsághoz való mesterségekben», hogy a kellő arányt a sok «vess belé», «tégy hozzá», «szörözd meg», «forrald» és «keverd» közt mindenben, legalább annyira mennyire megtarthassák. Egyéb iránt ennek a fűszerekkel fölöttébb való nagy bánásnak, vagy inkább bánni nem tudásnak, meg volt a maga érthető oka: a legtöbb fűszer, mely a csak nem rég fölfedezett új világrészekből érkezett Európába, újság rolt, s így természetes, hogy idő kellett hozzá, míg a jobb ízlés és hosszasabb gyakorlat mindennek helyes használatára rávezette az embereket.

Említém föntebb, hogy a legtöbb ételt lével szerették csinálni; így járta a «csuka lengyel lével», melynek sós hagymás vizében a szegény csuka «megfaragva» úszott; a «sült hal alá való lév», mely borból főtt; a «madár lév», melynek recipéjében azt a tréfás figyelmeztetést olvashatjuk, hogy a madarat «meg mellyeszszed, mert mi hálunk az tollát meg nem eszik az madárnak»; a «gyümölcsös lév», melyben ökör nyelve főtt «szép apró madárkák» társaságában; a «szömörcsök lév», melylyel a borjú húst adták; és ismét a csuka «éles lével», melyben «akár tikfit (csirkét) is főzhetsz, csak hogy először abald meg az tikfiát»; a tikfi, kappan, vagy «micsoda leszön», különben «törött lével» is járta, a fáczán pedig «szökfüvet lével», melyben mandolát is kell főzni «mert ennek ez az ő tisztössége»; a nyúlhúst leginkább «fekete lével» ették; volt még ezen kívül a «sülthöz való lév csinálás»-nak egy általánosabb módja, melyet tetszés szerint többféle sültnél is alkalmazhattak; ugyancsak leves étkek voltak: a «zsázsa», mit a sült pávához és lúdhoz szoktak adni, ha pedig a zsázsa somból készült, «kenyérrel mártogatva főurak ehetik pecsönye mellett»; továbbá

a csibehúshoz való különféle «pástélyok», mint sárga, zöld és fekete pástély, melylyel «ha szépen cseleködtél, olyan leszön ez, fekete pástélynak kit hínak, mint az cseri barát kápája»; kedvelt mártás volt még a «zsufa» is, mely borral vagy mandolatejjel készült.

A halat, mint mai napság is, igen gyakran rántva, de olykor töltve is készítették, a mi, úgy gondolom, ma már nem divatos többé; így szerették különösen az anguillát (ángolna), t. i. a hal bőrét «alá fosztva», húsát «vevőnkint» az az darabonkint elmetélve apróra kellett vagdalni, s kellőleg megadva savát borsát, úgy tették ismét vissza a bőrébe s főzték meg, csinálván «malazsiás trágyát alá». Ezen apró zsemlyeszeletekből és malozsából készült étek, bár a neve nem valami æsthetikus, de nem lehetett épen rosz, hús ételek mellett gyakran találkozunk vele.

A tésztás-félék közt ott szerepel a «fánk», s recipéjéből ítélve akkor is csak úgy készítették mint ma; a tortáknak is többféle neme divatozott így p. o. volt «körtvély torta», «fige torta», «apró torta», stb. Úgy gondolom, nem volt ismeretlen a túrós csusza sem, ámbár ezen a néven sehol sem fordúl elé, de a gyakori «túrós étök» alatt egyebet alig gondolhatunk.

Félek, köténytkötnek elém a hölgyek, ha még soká időzöm a konyhán, — megyek is már, csak még egyet akarok mondani: ki hinné azt a furcsaságot, hogy díszesebb alkalmakra nagyban szokás volt, az ételeket megaranyozni? Erre a czélra különösen készült «tábla aranyakat» árúltak, a mi valószínűleg olyan aranyfüst forma lehetett, de valamivel vastagabb, mint a minővel a karácsonfákra az almát és diót ma is aranyozzák; kivétel nélkül ráraggatták akármiféle ételekre, s ott van a szakács-könyv utasításaiban, hogy «némely az aranyat úgy veszi föl, hogy az gyapottat nem illeti az borba, mint köllene, hanem az nyelvéhöz, azt osztán úgy viszi az aranyhoz»; minden esetre inkább könyvkötőhöz mint szakácshoz illő módja az aranyozásnak.

* * *

Csak nem rég azon vitatkoztak a régiségtudósok, vajjon a tatárjárás előtti korban építettek-é a magyarok, már akár lakásúl akár védelműl, kővárakat vagy nem? A vita eredménye, a mint hogy igazság szerint más nem is lehet, körűlbelől az, hogy az itt talált várakat és erősségeket, kivált az ország határszélein, fentartották, javították, sőt a szükséghez képest át is alakították, de újakat nem igen építettek. Természetes, hogy a pusztai élethez és nyílt táborozásokhoz szokott magyarság Európába telepedése után még jó ideig borzadt a zárt falaktól, s általában a középkori lovagi élet szokásaitól sokáig idegen maradt; bizonyosak lehetünk benne, hogy az első három száz év alatt a nemzet nagy része, még az előbbkelőek is, kivált az esztendő melegebb szakában, pusztai módra sátoros szálláson töltötték életüket. Sík földön s ott is földszínt lakni, szeretett a magyar mindég.

Később, az Árpád-kor vége felé, meg a XIV-ik és XV-ik század folytán, midőn a viszonyok nálunk is feudalisabbak lettek, nagy változás történt. Többé nem csupán az ország védelme végett, hadviselés szempontjából volt a várakra és erősített helyekre szükség, hanem az oligarchikus hatalmi érdekek, sőt gyakran a magán-vagyon védelme is kőfalakra szorúlt. A nagy urak egy a más után építették fel sziklaváraikat, melyeknek erős bástyái megűl nem egyszer magával a királyi hatalommal is daczolni mertek; a kinek kastélya volt, azt látta el őrtoronynyal, sánczokkal, kapukkal. De míg ekként egy felől harcziasságuknak s durvább erkölcseiknek rakták meg merész fészkeit, más felől áldozni kezdtek már a finomabb szokásoknak, a kényelmesebb életnek is, sőt kezdének «nagy fényességet űzni». Tudjuk, hogy az Anjouk alatt nemcsak a fejedelem, hanem az udvar példája után indúlva a gazdagabb főurak is nagyszerű palotákat emeltek Visegrádon, nem különben Zsigmond alatt Budán, kinek épületei szintén «valamennyire ékesek valának», s tudjuk, hogy Mátyás király udvarában, kivált mióta az olasz Beatrixszal lépett házasságra, mekkora pompát fejtették ki mindenben a nemzet előkelői.

Igy volt ez, és mégis lehet igaza a mi régi jó krónikásunknak, Heltainak, m'dőn azt mondja, hogy a magyarok «otthon slejt

(selejtes, a német *schlecht*-ből) és hitván házban laknak vala». Mert ne képzeljük, mintha azok a régiek csupa fény és pompa közt örökké a király kiséretében jártak, vagy mindég országos dolgokat intéztek volna, — ilyen szerep úgy is csak keveseknek juthatott; azt se gondoljuk, mintha örökké talpig vasban, dárdát rengetve, paripáik hátán csak a harczok mezejét taposták volna, vagy hogy sasokként kőfészkeikben ültek zordonúl; — ilyen is akadt, s vész idején, a ki azt tehette, biztos helyre vitte magát és féltőbb kincseit, de az igazi otthont, azt bizonyára nem a mogorva, égre meredő várfalak közt keresték.

Hiszen minden embernek nem is volt vára vagy tornyos kastélya, a ki pedig ilyet építhetett, annak is ott voltak téres birtokai az ő majorságaikkal s egyszerűbb falusi lakóházaikkal, melyekben legalább a gazdálkodás békés napjai alatt, kétségkívül mindenkor legörömestebb mulatott.

Sajnáljuk, hogy egy pár száz évvel régibb ide vágó részletes adataink nincsenek, de látogassunk meg egy kisebbszerű falusi úri lakot a XVII-ik században, érdekes lesz az is.

Rákóczi Pál uram ő nagyságának új udvarbírája érkezik a felső-vadászi kastélyba, s annak rendi szerint inventarium mellett veszi át a gondjaira bízott ingó és ingatlan javakat. Híven bejárják a háznak minden zegét-zugát, pinczét, padlást, kamarát, konyhát, bejárják a majort, az istállókat, a kertet, s felírnak mindent abban a rendben és rendetlenségben a hogy találják, az utolsó törött széklábig.*

A kastély padjára fa garádics vezet, a hol egy csomó rozsdás kópja s egyéb «hitvány, ó, heverő és elvetett» szerszám közt ott van az «uram ő nagysága háza feliben való vitorla», alkalmasint zászló, melyet, mint ma is szokás, akkor tűztek ki, mikor az úr otthon időzött. — Lejőve a padlásról a lakó szobákat veszik sorra; megjegyzendő, hogy a szobát régentén *ház*-nak, a nagyobb termeket pedig, mint p. o. az ebédlő, *palotá*-nak vagy *öreg palotá*-nak nevezték. Tehát legelőször «uram ő nagysága házában» nyitunk:

* L. *Történelmi Tár*, 1878. 927. s köv. ll.

ajtaja egyszerű, puha fából készült, zöldre van festve, a szoba közepén áll egy fejér asztal «két fiával», mellette két zöldre festett pad-szék, odább egy «szeczel-szék»; ennek a furcsa tautolgiának, holott *szeczel* már maga = szék, az a magyarázatja, hogy meg akarták különböztetni a német formára csinált mélyebb ülésű széket a régi magyaros lóczától vagy *pad-szék*-től, a milyet ma már csak a paraszt ember házánál lehet látni; — a fal mellett áll a «superlátos (mennyezetes, kárpitos) zöld ágy», tovább a falban egy zöld ajtajú pléhes (t. i. záras) almáriom, «kiben egy öreg kristály pohár vagyon», e fölött egy «verő óra»; a szoba tulsó sarkában van a zöld kemencze, melynél azt jegyzik meg, hogy «egy romlott kályha benne»; t. i. *kályha* alatt akkoriban helyesen csak az egyes összerakó részeket értették, a mit ma fölösleges szószaporítással kályha-cserépnek szoktak nevezni. — Az úr házából a *palotá*-ba lépünk; ez a kastély ebédlő terme, ellátva a szükséges, de egyszerű bútorzattal: egy zöld kerek asztal, tíz zöld kis karszék, az elmaradhatatlan pohárszék, a falban nehány réz gyertyatartó, ebből áll az egész. — Szembe nyílik az ajtó «asszonyunk ő nagysága házába»; itt is, valamint tovább a «leányasszonyok házában» is, a legegyszerűbb minden, ugyan olyan zöld kemencze és zöldre festett fabútorok, mint a minőket már láttunk, legfeljebb még egy-két ruha aggató fogas egészíti ki a berendezést. A leányasszonyok szomszédságban van a «szenes ház»; ezt a helyiséget majdnem mindenütt megtaláljuk, de hogy mi volt légyen annak eredeti rendeltetése, bajosan lehetne meghatározni, az inventariumok után ítélve, úgy látszik, leginkább lomtárúl szolgált, a felsővadászi szenes házban p. o. oltárhoz való gyertyatartók, öreg rámás képek, s más effélék vannak boldog nyugalomba téve.

A régi magyar vendégszeretet okvetetlen megkívánta, hogy minden úri háznál külön és állandó vendégszobák legyenek; ilyenekbe nyitunk a «páterek házában», s átlépve a palota pitvarán, az «uraim házában»; mind a kettőben megvan a kellő kényelem, de már csak festetlen fejéren hagyott asztalokkal, székekkel és nyoszolyákkal, csupán a kemencze tartja meg az ő hagyományos zöld színét. — Az uraim házából nyílik egy «bót», hihetőleg vala-

mely alacsonyabb ívű földszíntes szoba, melynek fali almáriumában három kis tonna puskapor, a negyedik puskaporos tonnában félig «aszú meggy», s továbbá ismét «viaszos gyertya harmincznyolcz vagyon». — Következik a «sütő ház», egy kályhás füstös kemenczével s a hozzá való mindenféle eszközökkel és fa edényekkel: öreg asztal, öreg sütő tekenő lábastúl, lapát, abárló villa, fa mozsár, négyszögű deszkatányérok, szűrő szita, rocska, csöbör, dézsa, fa kupa, stb. — A sütő ház mellett van a «tömlöcz», melyben azonban ez alkalommal csak nehány ártatlan üres hordót meg egy korhadt fa kalodát találunk. — A «szabó házban» két darab pad-szék, egy hosszú asztal, három deszka-asztal, s a falban egy almáriom teszi ki a szükséges bútorzatot; de legkevesebb luxussal találkozunk az «ifjak házában», a hol a zöld kemencze mellett egy darab fejér fogas, egy «bor vonó kötel» és tizenhat kapanyél az összes tevőleges inventarium.

Az elmondottakon kívül a következő helyiségek vannak még a kastélyban és annak mellék épületeiben: a «sáfár ház», a hol minden elképzelhető házi, gazdasági és hadi szerszám megtalálkozik; ott áll a czipó tartó láda, lisztes szúszék búza liszttel és «gabona után való» közönséges liszttel, különféle vas eszközök, pörölyök, csákányok, heveder vasak és sín vasak, öreg fazekak, cserép tálak, «folyosó formán építtetett pócz», vajas puttony, kútra való csiga, egy «ruhaszáraztó borbély serpenyő», két ágú kapa, lapis (lapos) kapák, fenyőmag egy szapuval, aszú gyümölcs, kősó, kender, szappan, szántó vas, csoroszlya, «falban ütő gyertyatartók», fejér és fekete gyertyák, kondé szita, bécsi szita, szombati szita, vas rosta, béklyók, rabok lábára való vasak, egy bélyegző vas, «gyártott (az az kidolgozott) bőrök», égy új szűr csuha, vászon asztal-abrosz, gyócs kendők, továbbá ágyú-golyók, szakállos és taraczk golyóbisok, golyóbis öntő formák szakálloshoz és muskatélyoshoz valók, stb. — A konyha az ő hozzá tartozandóságaival egész külön osztályt képez; van egy úgy nevezett «kő konyha», mely alkalmasint a ma már csak ritka helyen látható szabad tűzhely vagy nyitott konyha lehetett, a hol a puszta lobogó láng mellett főztek, meg a nyársakat forgatták; ezzel tőszomszéd a

tulajdonképeni konyha, ellátva több rendbeli póczokkal, asztalokkal, táblákkal és vágó deszkákkal, a hol az előkészületek folytak; hasonló felszerelést találunk a «konyha előtt való új házban» és «az konyhán való házban»; a kő konyhának külön padja van. — A kissé romladozott állapotba jutott «drabant ház» felett áll a *filegoria*; ezt néhol jó izű magyarossággal «szakáll szárító»-nak is nevezték, ámbár ez utóbbi inkább csak afféle félfedeles űlő-pad lehetett, valamely szép kilátású helyre építve, míg a filegoria minden oldalra nyílt vala.

A kastély egy része alatt nyúlik el a külső és belső pincze, káposztás, lőrés, boros hordaival, göncziekkel* és váradiakkal; ugyanott találjuk a borkezeléshez való különféle szerszámokat is: csapfúrót, tölcsért, csap alá való tálat, itczét, korcsolyát. — A kastély udvarán gazdasági eszközök hevernek: új eke «minden kész szerivel», három ágos, vas borona, halas hordó, hús vágó tőke, faragó szék, stb. — Végre a «kapu között», mintegy ellentétül, s jeléül a harczosabb időknek, négy muskatélyos és két szakállos (ágyú) őrzi némán a bejárást.

A kastély közelében vannak a majorsági épületek s a gyümölcsös és veteményes kertek; major ház, béres házak, disznópásztor háza, istállók, baromfi ketreczek, leveles színek; az itt-ott találtató szerszámok és edények, a majorbeli szarvas marhák, tehenek, jármos ökrök, borjúk, tinók, az apró marha, nem különben az életneműek köböl és szapu** számra, mindenütt híven fel vannak jegyezve, még a gyümölcsösben raboskodó őzecskét sem felejtik el a becsületes inventarium csinálók; ugyan azon kertben van a *jégverem* is. A veteményes kertekben ágyanként találjuk a zöldségfélét: répa, retek, borsó, fokhagyma és mokhagyma, veres- és metélőhagyma, petrezselem, mák, mind bőven van elvetve; a *köpő méhek*-et szintén számba veszik, *raj méhek*, mivel épen tavaszszal történik az összeírás, természetesen még nincsenek: jegyezzük meg itt a kettő között való külömbséget, a mit a mai világ már

* A *gönczi-hordó* ma is széltiben ismeretes és használatos a Hegyalján.

** Egy szapu = 1/4-része a köbölnek, tehát körülbelől a mi vékánknak felel meg.

másképp distingvál: *raj méh* ugyanis az azon évi fiatal raj, *köpő méh* pedig a tavalyi, mely a rajt köpi; a mit most átvitt értelemben közönségesen köpűnek neveznek, az tulajdonkép csak a *méh-kas*.

Engedje meg a szíves olvasó, hogy visszatérve még egyszer a lakás és bútorzat kérdésére, egyet-mást, a mi tán nem lesz érdektelen, röviden megemlítsek. Tudjuk, hogy ezelőtt három-négy száz évvel az üveg még nagyon ritka és drága volt, úgy hogy csak kevesen s csak kivételesen használták, az ablak üveget átalánosan hólyagpapiros vagy vászon pótolta, így p. o. az egri püspök lakásán is 1520-ban még papiros és vászon ablakokat találunk; csakis a XVI-ik század második felében jött általánosan divatba a czélszerűbb s most már valamivel olcsóbbá is lett üveg használata; attól azonban még távol voltak, hogy az üveget oly nagy, világos és díszes táblákba metszessék, mint azt ma megszoktuk, azzal bizony szűkesen bántak, rendszerint hatszegletűre vagy karikára vágott apró táblácskákat foglaltak ólom közzé, s ezeket «kristály ablah tányér»-nak vagy «üveg kariká»-nak nevezték; ilyenek voltak a felső-vadászi kastélyban is, s az inventarium mindegyik ablaknál pontosan följegyzi, ha valamely «kristály üveg karikának fogyatkozása vagyon».

A házak padimentumát legtöbbször közönséges vörös téglával, de gyakran mázos színes téglával rakták ki, s néhol ugyan díszesen; a fenyő deszkát szintén használták, de rakott fa padozatot már csak itt-ott találunk. Gondolni lehet, hogy a kemény és hideg tégla, kivált tél idején, nem volt épen a legczélszerűbb szoba padló, ezen a bajon azonban könnyen segítettek meleg puha szőnyegeikkel, melyeket részint keletről hoztak, részint itthon csapott posztóból készítettek; szőnyegek dolgában minden valamire való ház bőven el volt látva, de kellett is, mert nemcsak a padozatot borították be, hanem a többnyire síván fából készült bútorokat is szőnyegekkel s pokróczokkal szokták letakarni, hogy a kellő kényelem meg legyen. Nagy divatja volt a kárpitoknak, vagy mint akkor nevezték, a superlátoknak is; ebben a gazdag urak valóságos luxust fejtettek ki; az ajtók, ablakok és tükrök két oldalra széthúzható függő kárpitokkal, az ágyak mennyezetes superlátok-

kal voltak ellátva, sőt a legdrágább selyem, aranynyal vagy ezüsttel átvert szövetekkel vonták be a falakat is; egyébiránt nem volt szokatlan a falakon a festés sem, s van rá adatunk, hogy tartottak «képes könyveket», melyekből tetszés szerint választhattak mintát «az paloták megirására».

Felső-Vadászon azt láttuk, hogy a bútorok legnagyobb része zöldre van festve, azonban ne higyje valaki, mintha azok egyszerűen csak olajos festékkel lettek volna bemázolva, hanem minden bizonynyal palérozott és gyantázott, vagy mint akkoriban még máskép kifejezték, *gyontáros* bútorok voltak. Értették különben a páczolás mesterségét is és szokásban volt az ékesebb faragású bútor darabok fáját feketére vagy vörösre páczolni. A festést tekintve legeredetibb, sőt talán az egyetlen eredeti magyar bútor volt a «hímes (virágos) szekrény», a formájára nézve pedig a «pohár-szék»; ez volt az ebédlő paloták dísze, amaz pedig az úri kisasszonyok «tulipántos ládája».

A régiek szekrénye nem is egyéb mint láda; a mit mai napság értünk a szekrény alatt, annak inkább *almárium* volt a neve, eredetileg *armarium*, a mi deák nyelven fegyver-tárat jelent. Ládákra az akkori szokásokhoz képest mindenkor nagy szükség volt a háztartásban; az emberek minden kisebb «ingó marháikat», arany és ezüst míveiket, edényeiket, evő eszközeiket, fehérneműiket, öltözeteiket, mind ládába rakták s ott tartották; a szegényebb nép közt a falukon gyakori szokás volt a templomban őrizni ládáikat, az urak többnyire magukkal hordták a féltöbb kincseket. A sokféle láda meg a benne való holmik, különösen a ruha neműek szellőztetése, tisztogatása és épen tartása egyik legfőbb gondja és baja volt a régi jó idők házi asszonyának, s ennek a földi dolgok uralkodó rendjénél fogva sokkal nagyobb fontossága volt akkor, mint ma. A mai kor számtóbb gazdálkodása s gyakorlatiasabb nézetei nem engedik többé, hogy a kinek van, fölösleges házi fölszerelésekbe, sok ékszerbe, vagy drága köntösök s használatlanúl heverő fehér ruhák halmazába verje holtra vagyonát, — mi már megszoktuk, hogy az efféléket csak mint a mindennapi élet szükségeit tekintjük, mint oly kiadást, a mely fogyaszt és nem gyarapít,

s ha van megtakarítható fillérünk, hasznosabban is tudjuk értékesíteni a mai gyorsan forgó világban, de hajdan, — akkor másképp fogták föl a dolgot; a mit p. o. egy férjhez menő leánynyal adtak, az nem csupán kikészítés (staffirung), hanem valóságos hozomány volt, melyet vagyon gyanánt becsültek. Ha végig nézzük a Radvánszky könyvében közölt összeírások hosszú sorát, szinte a szemünket káprázatja a drága kelengyék, kincses hagyatékok, s kézfogók és menyekzők alkalmával tett pazar vásárlások fénye és gazdagsága, s alig értjük, hogy az oly sokszor magasztalt egyszerű házasság és szövés-fonás korában hogy viselhettek el annyi temérdek selymet és bársonyt, aranyos gyöngyös varratú ruhát, meg annyi más egyéb díszt és pompát jámbor apáink, anyáink ? Ne is gondoljuk azt, hogy elviselték, a használatra szánt *viselő* ruhát és *kinjáró* asztali készleteket mindég külön vették számba a többitől, azután meg a divat lassan változott, nem kergette őket, s a mit egy úri kisasszony hazúlról elvitt, még az unokáira is hagyhatott örökül benne.

Sajnálattal kell megvallanom, hogy arra nem értek eleget a tárgyhoz, — pedig tudom, ez érdekelné legjobban hölgyeinket, — hogy a régiek öltözetét szabás szerint is, analytice megismertessem; nem tehetek mást, mint megint az inventariumokat hagyom beszélni, adják elő a dolgot a hogy tudják.

Lássuk először is, miféle szövetekből varrták ruháikat. A legszokottabbak valának: a *bársony*, legtöbbször vörös vagy fekete, de gyakran egyéb színű is, könnyebb fajta vagy nehéz dupla bársony, gubás bársony, egyszerű vagy «nyomtatott virágos»; az *atlacz* és *tafota* minden képzelhető színben: baraczkvirág szín, daru szín, ég szín, haj szín, hamu szín, hús szín, galamb szín, gránát szín, karmazsin szín, király szín, láng szín, máj szín, kikirics szín, levendula és levendulavirág szín, meggy szín, narancs szín, páva szín, pázsit szín, szederjés, szürke és viola szín, tenger szín, tégla szín, test szín stb., különösen szép lehetett a *tündöklő* (szint játszó), p. o. «zölddel tündöklő» selyem. Mindenek fölött díszes és drága volt a *vont arany* meg *vont ezüst* virágos hímes szövet; nem tudom, készítenek-é ehez hasonlót valahol ma is? Thurzó Zsu-

zsanna számára 1603-ban nyolcz frton vették rőfjét Prágában, de volt olyan is, hogy 24 frtot kellett érte adni; ugyan akkor a bársonyt 4—5, az atlaczot 2—3, a tafotát 2 frtjával fizették, s körülbelől hasonló árba ment a *kamuka*, a *rázsa* és a *kanavász* is. Olcsóbb s már inkább csak «viselő ruhának való materiák» voltak a többi közt: *karazsia*, a *tabit*, a *posztó* meg a *bagazia*; a tabitnak p. o. 1 frton adták rőfét, a bagazia pedig vég számra csak 3—4 frtba került.

A női öltözet leglényegesebb része volt a *szoknya*, s ezzel mindég együtt kell érteni a ruha derekát is, mely a mennyire hozzá vethettünk, a tulajdonképeni szoknyával egyből és egybe szabott, ma úgy nevezett magos derék lehetett; régen azt mondták rá, hogy «vállas szoknya», s volt azután «válla nélkül való is», de ez csak ritkán fordúl elé; a vállas szoknya újja hosszú vagy rövid, s különféle szabású lehetett; külön a derékra szabott ruha volt a «kis köntös», mit hihetőleg a válla nélkül való szoknyákhoz hordtak. Felöltő gyanánt szolgált a *suba*, mely ha téli, rendszerint becses bőrökkel, nyuszttal, hölgygyel (hölgymenyét), nyesttel vagy róka mállal, ha pedig «nyári suba», akkor csak könnyű selyemmel vagy tafotával «béllett», s kívűl egy, két, vagy három szerrel «fényes prém rajta»; megjegyzendő, hogy a prém nem okvetetlen valami szőrös-bőrős dísz, hanem egyszerűen csak a ruha széle vagyis pereme, a melyet legtöbbször aranynyal ékesítettek; hasonló módon prémezték a szoknyát is.

Igaz magyar menyecskét nem képzelhetünk *fökötő* nélkül; asszonynak fökötő, hajadonnak *párta*, azután meg az *ingváll* és az *előkötő*, ezek adták meg a régi magyar női viseletnek azt a specialis magyaros karakterét, a melyért örökre kár, hogy már csak a régiségek közt emlegethetjük. Legjobban kedvelték a «gyöngyös féketőt» meg a «gyöngyös pártát», s más formán csináltat alig is lehet találni. A pártától valamennyire különbözött a *koronka*, mely már inkább a dyadémhoz hasonlított, s előkelő asszonyok viselték ünnepi alkalommal. Viseltek egyébiránt süveget is, télen nehezebbet fekete bársonyból, nyáron könnyebbet, mely «kalapos árnyéktartó nyári süveg» lévén, bizonyosan a nap ellen is védelmül szol-

gált. Mai napság az efféle czélszerűségi szempontokat talán már nem szükséges annyira figyelembe venni, de akkor kellett, mert a napernyő még ritkaság volt Magyarországon, csakis egyszer jut eszembe hogy találtam följegyezve valahol, de ott is oly körül irással, mely szinte tiltakozni látszik ezen szegény ártatlan találmány ellen, t. i. úgy van beírva egy inventariumba, hogy «német asszony-embernek való kifeszitő árnyéktartó eszköz».

Az ingvállak és előkötők meg általában a fehér-neműek díszessége főkép a hímes varrás és csipkézés művészetében állott. Gyönyörűek lehettek p. o. a Károlyi Kata asszony Bánfi Istvánné fehér ruhái, melyeket anyja adott vele 1595-ben: olasz vászonból meg patyolatból csinált ingvállak, egyik «aranynyal ezüsttel selyemmel varrott, dolmány újjú», másik «fejér varrású, veres selyemmel skófium aranynyal varrott fodros újjú», harmadik «fehér kötéses, olasz módra való, négy ezüst kapocs rajta», negyedik «ránczos ingváll», továbbá egy «szük újjú fejér kötéses», ismét «fejér kötéses kinek csipke az újján», «dolmány újjú, az fodrán csipke», azután «fejér varrásos, aranynyal töltött», egy «fekete széles síp újjú* ingváll», egy meg olyan, hogy «az újja által-által fejér varrásos», stb.

Az előkötők azonképen sokféle módra ékesek; általában vagy egészen körül, vagy csak alúl vannak kivarrva és csipkézve, némelyiken «mind környül török varrás», másikon «fejér varrás szálvonással», vagy «sűrün metélt fejér varrás», egyik «az allyán csipkés», másik «környül csipkés reczés», van továbbá «fátyol, forgatott reczés», «patyolat, leány képes reczés», «zöld selyemből kötött széles reczés», stb., és egy, melyet «mind körül fekete selyemmel farkas fogaztak be».

Nem látott szükséget *keszkenők* dolgában sem; ezek vagy «vékony gyolcs»-(ból vagy «gallos gyolcs»-ból készültek, egyik spanyol hímmel varrott», másik «szegletesen környül varrott», «aranynyal ezüsttel töltött», vagy pedig «fenn álló virággal varrva

* Síp újjú ingvállnak nevezik néhol ma is az olyat, melynek a kéz feje felé semmi ráncza és semmi bősége nincsen, hanem szorosan a karhoz símúl.

aranyazatlan», emez «rostos végű», amaz «metélléses», egyik «reczés, angyalozás rajta», másik «szálvonásos, lyukas mesterke mellette», s így tovább kifogyhatatlan változatban.

Az asztalra való *abroszok* legnagyobb részt «vékony vászon kamoka» szövetből valók; egyik «oroszlyányos, reczével varrott», a másik az «Ábrahám historiájával» van kivarrva, ismét egy «selyemmel csöpögetve varrott», a másik «szemdékes hímű», van továbbá «rózsás», «sűrű rózsájú», «ritka rózsájú», stb. Nagyságra nézve «egy végben egy szél» meg «egy végben két szél» abroszokat különböztettek meg.

Hasonló díszszel voltak kiállítva az ágyi ruhák is: lepedők, vánkosok, «févaly hiuk» (párna héjak), derekaljak dunyhák, paplanok.

Ha egyszer a régi magyar házi ipar, különösen a hímzés e remekei a tárgyhoz méltó feldolgozásban ismeretetve, s jól készült rajzokban szemlélhetőkké lesznek téve, nem gondolom, hogy volna valami, a mit több haszonnal s nagyobb gyönyörűséggel tanulmányozhatnának leányaink, mint ezeket; iparban és művészetben semmi sem fejleszti jobban az ízlést, mint a régi minták tanúlmányozása, valódi nemzeti vonást, tehát valódi szépséget is egyedül ezektől nyerhetnek műveinek; világos példái ennek a Zsolnay-féle remek kőedények, melyeknek gyárosa egyenesen a régi agyagművességnek (keramika) köszönheti, hogy neve és fayenceai ma már európai hírnek örvendenek.

De hogy vissza térjek a tárgyunkhoz, röviden meg kell még említenem egyet-mást, a mi a női öltözékhez hozzá tartozott: ilyen az *orczatakaró*, mely rendszerint könnyű patyolatból vagy fátyolból készült, természetesen illő díszszel kivarrva és csipkézve. A *keztyűt*, úgy látszik, nem annyira illedelemből, mint inkább a hideg ellen hordták, legalább az a körülmény, hogy mindenütt béllett keztyűkről van szó, arra mutat; sima bőrkeztyűt nem igen viseltek, hanem atlaszból és bársonyból valót, nyesttel vagy hattyúval bélelve. Tél idején különben a *stuczli* is járta, nyáron pedig *strucz legyezőkkel* védekeztek a hőség ellen. *Czipők* vagyis «czipellők» dolgában nem szólhatunk valami nagy luxusról, csak azt tudjuk, hogy

Thurzó Zsuzsának hat pár czipellője 2 frt 40 dénárba került Prágában, a mi minden esetre irigyelni való olcsóság.

A férfiak viseletét a XVI-ik és XVII-ik században még általában keleties bőség és hosszúság jellemezi; a huszáros szűk magyar nadrág, kurta dolmány és kurta mente csak később jöttek divatba. A régiek hosszú *dolmányt* viseltek, mely a mai attilához hasonló szabású, de jóval hosszabb szárnyú volt; erre vették föl a *mentét*, még pedig rendszerint az ujjába öltve, míg panyókásan fél vállra vetve legfeljebb lóháton hordták; szokásosak voltak a hasított és csonka mente ujjak, melyek a karnak csak felső részét takarták, azon alúl pedig a dolmány újja látszott. Meg kell jegyeznünk, hogy a mente az öltözet teljességéhez tartozott, s a nélkül bárhol is megjelenni nem volt illendő dolog; innen van, hogy az összeirások mindég külön említik a *téli mentéket* meg a *nyári mentéket*; amazok bundásak, ezek pedig könnyű szövettel béllettek. A mi a szabást illeti, az sokféle lehetett, legalább az «öreg mente», «hosszú újjú mente», «galléros mente», «vállba vágott mente», stb. elnevezések arra mutatnak; egészen specialis szabásúak lehettek a «szikszai mente», «cserkesz mente», «csausz mente» meg a «Balázs deák mente»; jut eszembe, hogy valahol egy levelében még Bethlen Gábor fejedelem is emlegeti az ő Balázs deákját. A *nadrág*, úgy látszik, kevésbbé fontos szerepet játszott, a mit különben a dolmány hosszúsága mellett, mely a nadrágot majdnem egészen eltakarta, könnyen lehet érteni. *Csizmáik* diszességére már többet adtak; alacsony sarkú, hegyes felhajló orrú csizmát viseltek, mely ha színes bőrből való, legtöbbnyire veres vagy sárga, s gyakran skófiummal varrott. A *süveg* rendszerint bársonyból készült, s nyuszttal vagy egyéb drága bőrrel volt prémezve; egyébiránt hordtak már valami kalap-félét is, a mit «karimás süveg»-nek neveztek.

Tökéletes díszét és pompáját úgy a férfi mint a női öltözéknek a drága ékszerek adták meg: *övke, lánczok, nyakba vetők, nászák* (függők), *kézre valók* (karpereczek), *gyürük, boglárok, forgók*, stb. A férfiak ezen kivül s főleg remek mívű fegyvereikben s fényes ló-szerszámaikban büszkélkedtek; egy-egy gazdagabb főúr kincses tárának a lajstromát ha nézzük, egész rengetege villog szemünkbe

a türkiszszel rubinttal rakott «fodor dőmöczki» (damaskusi) szablyáknak, fringia vasaknak, hosszú pallosoknak, ezüstös hegyes tőröknek, tollas botoknak, csákányoknak, stb. Nem hiányoznak aztán a lóra való legragyogóbb szerszámok sem: aranyos fékek, «habos formára csinált» hámok, köves homlokelők, bogláros szűgyelők, bársony czapragok és nyergek, rojtos boncsokok, ezüst zablák és kengyelvasak, stb.

Drágaságokról lévén szó, emlékezzünk meg még a pohár-székek és ebédlő asztalok arany és ezüst mívű edényeiről is, melyek nemcsak értékükre nézve becsesek, hanem műtörténeti szempontból egyik legérdekesebb tárgyát képezik a régiségtudománynak. Ide tartoznak a különféle *kupák*, virágos födeles vagy sima födeles, «hólyagos formán csinált», dupla és félkupák, rendszerint ezüstből verve merőn aranyozva, némelyik drágakövekkel ékes; a *poharak*; egyik «kivert födeles», másik «harang formán csinált», «hólyagos és szőllő formára csinált», azután «korona módra», «hal módjára», «csiga módjára», ismét «szarvas formán», «ökör formán», «sólyom formán», «leány ábrázatú formán csinált», vannak továbbá «egybe járók», a hol hat, sőt tizenkét kissebb-kissebb pohárka illett egy a másba; nagy divatja volt a «szerecsen dió» kókusz poharaknak, sőt unikornis szaruból meg strucz tojás héjából is csináltak, természetesen arany vagy ezüst talppal és foglalattal; — a kissebb nagyobb *kannák*, némelyike «belől üveggel vagyon csinálva»; a *medenczék* és *mosdók*, sávosan aranyozva, gyakran domború művekkel, kiverve, egyiken «Szent Pál fordulásának historiája», a másikon «Szent György képe vagyon»; a *csészék*, italra és gyümölcsnek valók; azután a *tálak*, öreg és közép nagyságuak, tormás tálacskák, *tányérok*, *kalánok*, *villák*, *nádméz porozók*, *sótartók*, *gyertyatartók*.

Nincs már elég terem arra, hogy mindezeket bővebben ismertessem; általában mindenről nagyon röviden, nagyon vázlatosan szóltam, jó formán csak kikapva itt ott egy-egy jellemzőbb adatot, mely épen elém akadt, s még igy is sokat kellett teljesen érintetlenül hagynom. A régi magyar háztartásnak és családi életnek annyi érdekes mozzanata van még, hogy pusztán a megemlítésé-

vel lapokat tölthetnénk be; ezen kivül a belső háztartással majdnem szorosan összefüggő kertészet, azután a külső mezei gazdálkodás, szántás-vetés, barom-tenyésztés, szőllő-mívelés, mindegyik egy tanúlságos fejezet a régi állapotok történetében, s talán lesz egyszer valamikor alkalmam ezekről is szólanom valamit, de most már nem fárasztom tovább a szíves olvasó türelmét. Czélom csak az volt, hogy b. Radvánszky könyvét ismertessem, s általában a hasonló tartalmú munkák és gyűjtemények iránt ezen folyóirat közönségének a körében is figyelmet és érdeklődést keltsek; ismerjék és szeressék meg a régi magyar életet és szokásokat, nemcsak tanúlságosak és gyönyörködtetők azok, ismeretük a nemzeti tudatnak az a szála, mely lelkünket a múlttal összeköti, az a föld, melyben s valódi hazaszeretet legerősebb gyökereit veri, tápláló olaj, mely a rég eltemetett ősök pora felett a kegyelet örök lámpáját élteti.

Nagy Gyula.

A FÉNYŰZÉSRŐL.*

I.

Igen kevesen vannak, a kik kisebb-nagyobb mértékben ne szeretnének fényt űzni, ép oly kevesen, a kik a mások fényűzését ne irigyelnék, s egyúttal — egy kicsit talán — meg ne szólnák. A fényűzés majd óhajtott jó, majd elítélt rossz. Mi tehát a fényűzés? Tartózkodni kell-e tőle vagy törekedni elnyerésére? Az egyes kiváló gondolkozók az emberi mívelődés első idejétől kezdve törték fejüket a kérdés megoldásán, s két nagy pártra szakadtak. Az egyik párt nagyon is a fényűzés ellen, a másik nagyon is mellette szólalt fel. Az első párt, vagy talán inkább bölcsészeti iskola — erkölcsi rigoristák — az erkölcsiség nevében követelte a fényűzés megszüntetését; a másik fél — a fényűzés apologistái, vagyis védői — a czivilizáczió érdekében kivánta a fényűzés terjesztését. A rigoristák szent meggyőződéssel kiáltják az emberiség elé:

«Tönkre jutsz, ha tovább haladsz!»

Az apologisták még élénkebb hévvel hangoztatják szavukat: «Megposhadsz, megsemmisülsz, ha e természetes áramlatnak ellent állsz.» Mind a két iskola csak két fogalom: az *erkölcsiség* és *míveltség* közt enged választást.

Az ókori bölcsészet kemény, kérlelhetetlen volt a fényűzés iránt, s volt rá oka. Az ókori fényűzés kiválólag rabszolgaságon, hódításon s zsaroláson alapulván, azon tényezőket ásta alá, melyek egyedül képesek a polgári erényen és harczias erélyen alapuló társadalmakat fentartani. — A fényűzés e korlátozása meg-

* Baudrillart *Histoire de luxe* című 1878—80-ban megjelent négy kötetes nagy műve nyomán.

felel az ókori bölcsészeti erkölcstannak is. Ez erkölcstan az életmód egyszerűsítését kívánja. Az emberiség elé állított eszménye nem a tevékenység, hanem a nyugalom. Még maga az oly ismert, de gyakran félreismert *epikureizmus* sem képez kivételt; itt nem az elfajult tanítványok hanem magának Epikurnak epikureizmusát értjük. «Kerüljétek» így szólanak «az elpuhulást, mert az árt az egészségnek, a mértékletlenséget, mely meggátolja a szellem élvetnyújtó használatát; gyakoroljátok az önmegtagadást, hogy örvendezhessetek, böjtöljetek, hogy később annál jobb ízűen étkezhessetek; mindenekfölött küzdjetek a túlteltség ellen, tartózkodjatok mindattól, a minek birtoka nyugtalanságot, elvesztése fájdalmat okozhat.» — Sokkal tovább mentek a cynikusok. Ezek a kívánalmak és ösztönök *szabályozása* és *korlátozása* helyett azokat egyenesen elfojtani akarták. Az életvidám, fényűző Athénben, hol az égalj és uralkodó szokások mindenkit egyaránt örömre és élvezetre hittak, kimondták, hogy «az élvezet az emberhez nem méltó». Az athénei szokások előkelő finomsága ellen a legnagyobb durvasággal és nyerseséggel keltek ki. A nyomort és tisztátalanságot mintegy jelvényökül fogadták el. — De legtöbb erővel és hatással nyilatkozott a fényűzés ellen a *stoikus iskola*, és különösen ez iskolának egy kiváló írója, Seneca. Ennek kárhoztatásai a fényűzés ellen közmondásosakká váltak. Seneca primitiv életmódot óhajt, melyben sem vétek, sem erény, semmi művészet, s alig valami ipar, a hol a természetnek megfelelő ezen egyszerűséget leginkább kifejezi a marokból ivott víz. Az id. Plinius, a nagy természettudós, a nemes fémek használatát nagy szerencsétlenségnek tartja, mint majdnem valamennyi vétek kútforrását. «Mily ártatlan, boldog és kellemes lenne az élet — így kiált fel — ha az emberek beérnék azzal, a mit a föld felülete nyújt nekik.» A pénz feltalálása pedig valóságos bűnnek látszik előtte.

Az ókort követő századok nem igen változtattak emez általános ideákon. A középkor három utolsó százada óta azonban nagy átalakulás történt. Az életmód változatosbbá lett. Az ipar, és még inkább a kereskedés emelkedésével a szükségletek, s egyúttal az ezek kielégítésére alkalmas javak is megszaporodtak. Maga az

elmélet azonban alig változott. Világosan tanúsítják ezt a számos fényűzés elleni törvények. Gyakran ugyan igazi visszaéléseket sújtanak, de oly használatot is megtámadnak, mely a gazdagság emelkedésének természetes kifolyása. De még hívebben tükrözik vissza a középkori elméleti felfogást a XIV. és XV-dik század egyes krónikásai. Ezek a kényelmet, sőt gyakran a hasznosságot előmozdító újításokat is erkölcstelenséggel vádolják. A kéményekről mint vétkes fényűzésről szólnak. A tölgyfa használata az építkezéseknél következő kifakadásra késztet egy angol krónikást: «Azelőtt házaink fűzfából épültek, de embereink tölgyek voltak; mai nap házaink épülnek tölgyfából, de embereink csakis fűzfák, sőt némelyik már épen szalma; a mi igen szomorú változás.» A villák használatát az ujjak helyett elkorcsosulásnak tekintik. Egy velenczei doge neje elég vakmerő arany villát használni. Az öreg Dandolo krónikás borzalommal említi föl ez esetet, s hozzá teszi, hogy e szerencsétlen nő «az ég büntetéseképen, még jóval halála előtt, hullaszagot árasztott».

Midőn matráczok pótolták a szalmazsákot, ez is megbotránkozást szült. Midőn a selyemtakaróval födött ágyak fölé mennyezetet készítettek: a rigoristák feljajdultak, hogy az erkölcsiség elveszett.

A rigorista hagyomány benyúlik a czivilizáczió fénye közé. L'Hospital, Montaigne kikelnek a fényűzés ellen, különösen ez utóbbi tanítványa, Charron, az öltözködést csakis akkor és annyiban tartja helyén levőnek s jogosnak, a mennyiben a hideg, a szél s az éghajlat egyéb keménysége ellen szolgál. A protestáns reformátorok szintén gyakran rigoristák voltak. Így különösen Calvin, sőt maga Luther is. A kath. keresztyén egyház, bár kikel a fényűzés visszaélései ellen, tartózkodik a mértéktelen rigorizmustól. Tudom — mondja Mussillon, múlt századbeli híres franczia hitszónok, s nézete megegyez a hagyománynyal — tudom, hogy a szükséges nem minden állapotban ugyanaz; a ranggal s születéssel arányosan növekedik az; még az apostoli századokban is lehetett látni a gyülekezetekben kiválóan öltözködött s arany gyűrűkkel ékeskedő híveket, míg a többi alacsonyabb rendűek

megelégedtek vele, ha egyszerű öltözettel fedhették be meztelenségüket. Talán legismertebb a fényűzés ellenzői közűl Rousseau, a kinek műveit olvasva, Voltaire hajlandóságot érzett magában négykézláb járni.

A jelen században sem szünt meg a rigorista hagyomány, daczára hogy a társadalom gazdasági törvényei ismeretesekké lettek. Akadtak költők és bölcsek, kik vetekedni szálltak síkra az ipar, a gazdagság, a jólét fejlődése, és különösen a modern találmányok, mint a gépek és vasutak ellen. Főképviselőjük de Bonald franczia író. A rigorizmus a szoczialista iskoláknál is helyt foglalt, habár ezek távol maradtak is attól, hogy lelkesüljenek érte.

*

A fényűzés védelmezőinek csak a XVIII-dik század óta vannak kiválóbb képviselői, mióta a nemzetgazdasági életet jobban megismerték, vagy legalább megismerni hitték. Az ó- és középkoron át az erkölcsi rigorizmus volt az uralkodó; mégis akadtak már az ókorban is egyesek, kik a fényűzésnek jó oldalait is méltányolták. Heraklides bölcsész szerint a fényűzés a főeszköz arra nézve, hogy az ember bátor és nemesszívű legyen; s azt állította, hogy az athéneiek a fényüzés által lelkesítve, nyerték meg a marathoni ütközetet. A fényűzésnek mintegy bölcsészeti apológiáját egy angol bölcsész, *Mandeville*, írta meg először «A méhek meséje» czímű 20 lapnyi kis művében, s ennek 3 kötetnyi kommentárjaiban. *Voltaire* az élvnyújtó fényűzést hirdeti, legalább a gazdagok s országnagyok részére. Egy pénzügyi iró, *Mélon*, s különösen a híres angol bölcsész, *Hume*, a végletekig barátja a fényűzésnek. Hume a legfényűzőbb korszakokat egyúttal a legboldogabbaknak s legerényesebbeknek is mondja. «A hol nincs fényűzés, ott az emberek életuntságba, tétlenségbe hanyatlanak.»

A fényűzés barátai különösen az iparra vannak tekintettel; hisz egyik a másik nélkül fenn nem állhat. Az ipar a fényűzés részére dolgozik, s a fényűzés tartja fenn az ipart. — Némely apologisták mesés dolgokat hisznek a fényűzés hatásáról. Minden jól megy — így szólanak — csak költekezni kell, csak a költeke-

zés foglalkoztassa a munkásokat, a kereskedelmet, s pénz jusson a forgalomba. Egy közülök *Saint-Chamaus* — különben értelmes és érdemes író — annyira ment, miszerint komoly vizsgálat alá vette: vajjon minő hatást tenne a nép vagyonosodása szempontjából, ha Párist teljesen leégetnék. S ő egy kis plust számított ki.

*

Legújabban a gondolkozók álláspontja különbözik a két előbbi iskoláétól; nem egyoldalú; sem pusztán erkölcsi, sem csupán gazdasági, hanem talán inkább régészeti, archæologiai felfogásból indúlnak ki. Igen, a jelen kor gondolkozásának legkiválóbb jellege a régészeti álláspont. Mai nap minden dolog régészeti, történeti jelentőséggel bír a tudomány előtt.

A jelen állapotot mindig a múlt eredményeül veszi; visszatér — a mennyire lehet — az eredeti forráshoz; a múlt megismeréséből törekszik megérteni a jelent, s e kettő egybevetéséből levezetni az uralkodó törvényeket.

Ha ez eljárást alkalmazzuk a fényűzésre nézve is, ha vizsgálat alá veszszük a fényűzés forrásait, természetét, történetét, úgy magának az *erkölcsiségnek* nevében tagadni fogjuk, hogy a rigoristáknak igazuk lenne; s a *míveltség* érdekében támadjuk meg a fényűzés féktelen apostolait.

II.

Ha határozott választ kellene adnunk arra, hogy mi a fényűzés, zavarba jönnénk. A fényűzés is azon viszonylagos fogalmak közé tartozik, melyeket mindenki ismer, ért, használ, de majd mindenki mást ért alatta s más-más értelemben használja. Annyi bizonyos, hogy minden fényűzés az emberi szükségletek fődözésére szolgáló javaknak *bizonyos módon való* használatában, fogyasztásában áll; csakhogy minden egyes egyén vagy társadalmi osztály, minden nép, vagy minden egyes korszak is csak azon fogyasztást tekinti fényűzésnek, mely előtte nélkülözhetőnek tünik föl. Tehát minden egyes fogyasztás, a legcsekélyebb ép úgy, mint

a legköltségesebb, fényűzési lehet, mihelyt nem feltétlenül nélkülözhetetlen.

Az egyszeri tót ember előtt a szénásszekéren való hálás s hájas piritós evés királyi fényűzésnek tűnt fel.

A fényűzés az emberi művelődéssel veszi kezdetét. A mint az emberi nem a természet hatalma alól magát mindinkább kiszabadítja; a mint életének könnyebbé, kellemesebbé tételére egy-egy lépést tesz előre, a fényüzés mindenütt nyomon kiséri. *Az emberi művelődés s a fényűzés története egymástól elválaszthatlanok. A fényűzés a fokmérője annak, hogy az emberi nem tevékenységének, munkájának eredményét miként használta fel, miként élvezte azt.*

A fényűzés iránti hajlamnak tehát szükségképen az emberi természetben kell gyökereznie, s csak keresnünk kell és meg fogjuk találni e hajlamnak forrásait is.

A fényűzés első forrása a *büszkeségben* vagy ennek különös árnyalatában az *önszeretetben* vagy *hiúságban* rejlik. Még az elszigetelten élő ember is alá van vetve e hajlamnak. A szép ifjú Narkisszosz — a görög mythologia szerint — a víz síma tükrén visszatükröződő saját alakjába annyira beleszeretett, hogy az önmaga utáni sóvárgás korai áldozatává lett. De e hajlam a társadalmi életben növekszik nagyra. Az ember előnyös színben óhajtja magát feltüntetni. Olyannak vagy többnek kiván látszani, mint mások; arra vágyódik, hogy őt megkülönböztessék úgy szellem, születés, dicsőség, mint hatalom és gazdagság tekintetében. A gazdagság tekintetében különösen. Ez az összes előnyök közt a *legátalánosabban* becsült, a legláthatóbb, a legkevesbbé kétségbe vonható. Egyik említett tulajdonság sem nyilvánúl bizonyos jelek által oly kiváló módon, s e jelek — maga a fényűzés. A gazdag annak akar látszani, a mi, sőt még többnek, a szegény annak, a mi nem, azaz gazdagnak, legalább bizonyos mértékig. S ez nem lehetetlen; mert ha a gazdagság nem is, de a gazdagság jelvényei átvihetők és utánozhatók. Így jő létre a *pompa, a feltűnési fényűzés.*

A fényűzés második forrása az *érzékiség.* Az ember nemcsak föltűnni s tündökölni vágyik, de szereti megsokszorozni s minél

élénkebbé tenni kellemes érzéseit. Az ez után való törekvésben s találékonyságban értelme kimeríthetetlen. Az anyag véges, az érzés szinte, de az ember elhiteti magával, hogy nem az. Úgy tetszik neki, hogy az élvezet sem nyújt annyit, mint a mennyit nyújthatna. Mennyi mesterkélt élvezet alapszik pusztán a képzeleten! Még a drágaság — a megszerzési nehézség legyőzése által — is növeli a pusztán a tárgy által nyújtott élvezetet.

A harmadik forrás a *díszítés ösztöne*. Ne téveszszük össze a feltűnési vágygyal, még ha határos is vele, se az érzékiséggel, még ha annak szolgál is. Az ember mindazt, a mi őt környezi, saját lakását, templomait, középületeit, s mindenekelőtt eszközeit, ruháit, személyét ösztönszerűleg ékesíti. Ékesít, hogy ékesítsen. Innen keletkezik a *decorativ művészet*.

A fényűzés ezen neménél a képzelem korlátlan úr. Gyakran a jó ízlés ellenére, gyakran értelmes és erkölcstelen visszaéléseknek szolgálva. De ki merné azért ócsárolni? Ki mondana le az építészet, szobrászat, festészet s a műipar oly nagy részéről!

Hogyan nevezzük az utolsó forrást? A *változatosság kedvelésének* vagy a jobb utáni vágyódásnak? Az ember ingatag és változó; ellenszegűl az egyformaságnak, állandóságnak, vesztegléseknek. A jóba is beleún, hát még a középszerűbe és tökéletlenbe! Elhagyja ezeket, hogy másokat keressen, melyek talán szintoly tökéletlenek, de az az érdemük megvan, hogy újak vagy azoknak látszanak. Azt hiszem e hajlamot, a melyet mindannyian nagyon jól ismerünk, s a melylyel lépten-nyomon találkozunk a mindennapi életben, mint a fényűzés és erkölcsök történetén végig — *divatnak* nevezhetjük.

Az emberi természetnek ez említett négy alaptulajdonsága vagy ösztöne képezi tehát a fényűzés forrását vagy inkább a hajlamot a fényűzésre.

A fényűzésnek egyes nemei majd különválva, önállóan, majd egymással kapcsolatban fordúlnak elő. A festményeknél például a pompázás és érzékiség rendszerint egyesűlnek, de azért igen gyakran csakis pompázási czélból használtatnak. Hányan helyeznek el termeikben remek, drága festményeket, a nélkül,

hogy érzékkel bírnának azok élvezése iránt; vagy hányan függesztenek egymás mellé ízléstelen olcsó színnyomatokat drága aranyozott keretekben! — Az egyes műtárgyak ékítésénél, az ékítés ízlése mellett mennyire nem lép előtérbe a tetszeni vágyás. Az, a ki lakását csinos bútorokkal s egyéb műtárgyakkal ékesíti, a szép *otthon* bírása mellett mások tetszését is iparkodik megnyerni. Ugyanígy egyesűlnek az érzéki keresettség s a változatosság vágya. Másrészt tömérdek példát találhatunk a pompázás, tetszelgés és érzékiség közti ellentétekre. Némelyek többre becsülik az érzéki gyönyöröket mint a büszkeség és hiúság kielégítését vagy megfordítva. — A vad embereknek példáúl a hideg és meleg ellen óvó öltönyeik nincsenek, de fejük tetejére egy-egy óriási tollat illesztenek, nyakukat egész fűzér kagylóval vagy üvegdarabokkal terhelik meg. Ilyenforma elvadulást néha czivilizált emberek közt is találhatni . . .

A fényűzés iránti hajlam — a mint láttuk — magában az emberi természetben gyökerezik. Vajjon lehetséges-e, hogy a feltűnési vágyban, az ízlés ezen raffineriájában semmi jó se legyen? Bizonyára nincs, ha angyalok világáról lenne szó. De vegyük az emberiséget olyannak, a milyen, s nem a milyen az emberi természet talán lehetne. Így véve a dolgot, nem kell mindent látnunk és sajnálnunk, még a büszkeséget, hiúságot s feltünési vágyat sem. Ezek az illendőség, a méltóság segédszerei. A kellő határok közé szorítva, igen jogosúlt, ha az ember saját helyét s rangját megőrizni iparkodik.

S e gond nemcsak egyéni, de társadalmi szempontból is fontos; hisz a társadalmat hierarchia (rangfokozat) nélkül nem is képzelhetjük. A bukástól való félelem igen hatásos tényező, az államadósság egyik garancziája. Végtelenül több oktalan s vétkes tettet akadályoz meg, mint a mennyinek elkövetésére okúl szolgál. Montesquieu szerint a büszkeség restségre, a hiúság munkásságra indít: a spanyolt büszkesége restségre ösztönözheti, míg a franczia hiúsága arra készti, hogy jobban dolgozzék másoknál.

Igen keménynek kell találnunk azon itéletet, melylyel a fényűzés ellenesei oly számos hasznos és kellemes találmányt súj-

tanak, melyek az általános jólét és megelégedés terjesztésére nagy hatással voltak. Miként ne védnők ezen találmányokat, ha meggondoljuk, mennyi kellemes órát köszönhet nekik az emberi nem, mily nagy mértékben mozdították elő a társiasság fejlődését, mennyiben hatottak a házi, családi tűzhely kellemesebbé, vonzóbbá tételére, s így közvetve az erkölcsiség emelésére is! — A mennyire a mindenáron való kitűnés és élvezés minden jólétnek megrontója: ép úgy az élvezetek, — melyek magukban véve nem hárhozatosak, a míg kéjelgéssé nem fajulnak — a tartós jólét fejlődését elősegíthetik, s heves erőkifejtésre vezethetnek.

III.

Láttuk, miszerint a fényűzés teljesen rokon az emberi természettel; az emberi hibák és erényeknek ép úgy előmozdítója, mint következménye. Most tüzetesebben kellene kimutatnom, hogy a fényűzés az erkölcsiség fejlődésével áll szorosabb kapcsolatban, s így az erkölcsiség nevében megtámadnom a rigoristák érvelését.

A szükségletek többfélesége jele a faj felsőbbségének. A természetben e szabály alól nem találunk kivételt. Tekintsünk csak végig az élő lények végtelen sorozatán s mindenütt fokozatosan követhetjük a szükségletek szaporodását az illető faj felsőbbségével. Mily mysterium! A szükséglet önmagában véve alárendeltségnek, szolgaságnak látszik, s íme ismertető jele, s egyúttal oka a fensőbbségnek. Természetesen maga a szükséglet nem is idézi elő e csodát. A titok megfejtése abban áll, hogy a szükségleteknek megfelelő *képességek* is léteznek, s e képességek és szükségletek egymástól elválaszthatatlanok. A képességeknek rugói, mozgatói a szükségletek.

Vegyük a dolgot teljesen fejlődésszerűleg. Mit értünk *természeti állapot* alatt? Ha betűszerinti értelemben veszszük, úgy ez a tétlenséget, a képességek elfojtását, a lélek és érzékek álmát jelenti. De ez nem a valódi emberi természet: ellenkezőleg az ember saját törvényének engedelmeskedik, midőn cselekszik, midőn az akadályokkal küzd.

Miként nyilvánúl mindenekelőtt e tevékenység? A fizikai szükségletek nyilvánúlnak legelőször követelőleg. Hogy éhségét csillapítsa, hogy magát a hőségtől és hidegtől, az időjárás viszontagságaitól, valamint a vadak támadásaitól megóvja: ez az embernek első feladata, ez képezi az első indító okot tevékenységére. De mennyi gondolat támad az emberben ezen munka közben, mennyi megfigyelés és okoskodás, mennyi ismeret halmozódik össze! Ipar és tudomány együtt születnek a világra. A szükséglet minden egyes felszólítására egy-egy új erőfeszítés felel meg. A szükségletek mindig változatosabbak lesznek, az iparágak számosabbak. Jóllehet csakis az élelem, lakás, ruházat és fegyverzet szükséglete nyilvánúl, mégis mennyi szellemes találmány! A társadalmi viszonyok emez ösztönző ok nélkül nem jöttek volna létre.

Az igazság eszméje fölébred, a könyörület, az emberiség érzete feltűnik a legdurvább szokások és legkegyetlenebb harczok közepette. Tiszta ízlés, nemes érzelmek soha sem tűnnek fel a teljesen anyagi életben.

A rigoristák nem veszik észre, hogy az erkölcsi vak szigorúság előbb-utóbb a munka elnyomására vezet.

A fényűzés fölösleghez van kötve; a munka ismét a fölöslegtől függ. Minden egyes új élvezet új munkát is igényel. Lassú a haladás, de folytonos. Nem tépik szét többé kézzel és körmökkel a vérző húsdarabokat, nem elégesznek meg ruházatúl az állatok bőrével; az ételeket megsütik, előkészítik, fűszerezik, kellemes ízt iparkodnak azoknak adni; a gyapjút bizonyos mesterséggel fésülik, fonják, szövik. Fokozatosan térnek át a szükségesről a hasznosra, a hasznosról a kényelmesre, a kényelmesről a kellemesre.

Az ízlés, a látás s egyéb érzékek vágyakat éreznek; az illendőség, arányosság érzete nyilvánúl mindazon, a mi a fokról-fokra ügyesebbé, gyakorlottabbá váló emberi kezekből előkerül. A mint az egyes tárgyakat feldolgozza, átalakítja az ember, ezzel együtt saját nevelését is előmozdítja.

A munka egy új világot hozott létre. Legyünk bátrak többet

mondani: új embert alakított. Menjünk még tovább tovább: emberré tette az embert. Dolgozni annyi, mint bírni. Dolgozni annyi, mint előre gondoskodni. Dolgozni annyi, mint a czél és eszközök közötti viszonyt megismerni. Ebből áll az egész? Nem! Annyi is, mint a többi emberekkel kölcsönös viszonyba lépni. Annyi, mint a kölcsönös becsülés iskolája. A valódi társadalom kezdete.

Mit nyújt a rigorizmus az emberiségnek a *szükséglet*, e hatalmas ösztökélő helyébe, mit a *munka*, e termékenyítő, erkölcsnemesítő tényező helyébe? Az emberiség legfélelmesebb, legveszélyesebb ellenségét, a «tétlenség erejét». E mellett a rossz jóvá, a tunyaság erénynyé, a mozdulatlanság istenivé lehet. Az indiai főkép szent ihletből becsukja markát és csukva tartja, míg körmei a kéz fején át nem hatnak. Mennyi hasznos munkát lehetett volna e marokkal végezni! — A hol a rigoristák netalán a munkát ajánlják is, többnyire haladás, sőt haszon nélkül történik. Czéljuk többnyire a test erejét kimeríteni, a húst megfékezni, vagy az emberi törekvések hiúságát kitüntetni.

IV.

A szükségletek, képességek, s a munka tehát egymástól elválaszthatatlanok. A ki semmit sem óhajt, a kinek semmire sincs szüksége, abban a képességek sem fognak fölébredni, az dolgozni sem fog; a kiben már bizonyos képesség nyilvánúl, annak vágyai is élénkebbek lesznek, s az mindig erélyesebben fog törekedni vágyainak munka útján való megvalósítására. S ebben áll az emberi nem mívelődésének fejlődése.

A munka az emberi társadalom nagy nevelőjévé lesz, — míg a szükségletek elnyomása tétlenségre, elállatiasodásra vezet.

Belátták ezt utóvégre a fényűzés kérlelhetetlen ellenei közül is többen, s nem kívánták a kívánalmak, vágyak teljes elnyomását. Megengedték, hogy maradjon meg az erkölcsnemesítő munka, a társiasság, a közepes jólét. De ehhez — úgy mondják — a *szükséges* épen elégséges.

Vajjon lehetséges-e, hogy az emberek általában, az a millió meg milliónyi lény, kik küzdve, törekedve, munkálkodva tartják fen s biztosítják életüket, s ez által mintegy öntudatlanúl az emberi haladást, fejlődést előbbre viszik, — vajjon lehetséges-e, hogy az emberek általában csakis a szükségesre szorítkozzanak, s az emberi nem mégis előre haladjon? Határozottan azt felelhetjük, hogy nem.

Az emberi képességek — a testi erő s ügyesség, az ízlés, az értelem, sőt az erkölcsi érzések fejlődése is — a *fölösleghez* van kötve. Csak a fölösleg — t. i. az elsőrendű szükségletek kielégítése után fenmaradó javak — fejlesztik további szükségleteinket, csak e fölösleg mellett oszthatjuk fel és használhatjuk ki a munkaerőt. A vagyoni fölösleg, az emberi képességek, s a munkaerő érvényesítése egymást föltételező kölcsönös és elválaszthatlan viszonyban állanak egymással. Ott, a hol az emberek csakis a szükségesre, az elsőrendű életszükségletek födözésére szorítkoznak, ott egyúttal minden egyéb nemesebb szükséglet, vágy is kivész, a munkaerő használatlan marad, tespesedés áll be.

Vessünk csak egy tekintetet a forró földövi lakosokra. E szerencsés emberek, hogy úgy mondjuk, fáról szedik a kész kenyeret, néhány pálmalevél elégséges számukra öltözékül, s az eredmény az, hogy alig dolgoznak valamit. Két napi munkával egy hétre valót keresnek, s aztán öt napig henyélnek, még csak a lehető rossz aratásra sem gondolnak, s így a legtermékenyebb földön akárhányszor az éhség borzalmainak vannak kitéve. De így van ez nálunk is. Általános tapasztalás, hogy a szegények közt az élelmi szerek rendszeres kiosztása a tunyaságot és szegénységet csak növeli. — A haladásra nézve nem elégséges, hogy valamely szükséglet általában *létezzék*, szükséges, hogy az *éreztessék* is. Közigazgatási s rendőri tisztviselőinknek van elég tapasztalásuk e tekintetben. Hányszor maradnak például a tisztátalan s egészségellenes lakások elleni törekvések sikertelenek; a megszokás tűrhetővé teszi a bajt. — E század elején Weilburg nassaui városban egy westerwaldi ujonczot soroztak be. A Westerwald félreeső hegyes vidékein ősidők óta a legnagyobb szegénység s a leg-

alantibb kultura uralkodott. Az új rekruta sírt, mint a gyermek, midőn (életében) *először* ágyba kellett feküdnie. Kétszer desertált. Az ágyat s általában a kaszárnyai luxuriozus életmódot nem bírta megszokni. Visszatért vályogkunyhójába, zabkenyere mellé.

A mi éghajlatunk alatt a szükségeset csak munkával lehet megszerezni, a fölösleges is csak az által jő létre, s így már a dolog természeténél fogva a szükségest a fölöslegestől szigorúan el nem választhatjuk. Mennyi fölösleges van akárhányszor abban, a mit kényelemnek nevezünk; s mégis nem akárhányszor igazán szükséges-e, a mi talán fölösleges? Az az arany kor, melyről Ovid emlékezik — midőn az emberi nem mosolygó kék ég s árnyas fák alatt, puha zöld pázsiton heverészve és a bőkezű és jótékony természettől ingyen nyújtott gyümölcsöt élvezve, zavartalan boldogságban s biztosságban töltötte napjait, — ha valaha létezett is, mai nap az bizonyos, hogy nem létezik. A mi szükségleteink mesterségesek. Mesterséges étkezésre, lakásra, ruházatra, mesterséges világításra, sütésre, mesterséges örömökre, élvezetekre van szükségünk. Az okvetlen szükséges s a nem épen szükséges, a fölösleges, egymástól elválaszthatatlanok, az egyiknek hasznossága kifejleszti a másikét.

Ne féljünk tehát ettől a fölöslegestől; ne tartsunk attól, hogy sokat dolgozunk; de iparkodjunk munkánk eredményét okosan s helyesen felhasználni.

A kik e művelődést, a haladást erkölcstelenséggel vádolják, azok a míveltség hasznai, fényoldalai előtt szemet húnynak, s csak a hibákat, árnyoldalakat veszik észre. Ezen hibák és árnyoldalok pedig rendesen épen a barbarizmusban gyökereznek még, s csakis azt tanúsítják, hogy a műveltség nem fejlődött ki egészen, hogy ez még tökéletlen. Különösen a nagy városok erkölcsi romlottságára szeretnek hivatkozni a czivilizáczió ellenei. Az igaz, ott a nagy haladás, az erkölcsi s értelmi fejlettség mellett számos árnyoldal is található. A czivilizácziónak is megvannak végletei. A magot keltő áldásos napfény, a földet termékenyítő, tápláló s hajót hordozó víz nem akárhányszor vészt s pusztulást hoz-e magával? Minden véglet csak a szabályos, rendes állapottól való

eltérést jelent, s ép azt igazolja, hogy a rendes szabályos állapot helyes, megfelelő. — Igen gyakran egyes történetírók a nemzetek hanyatlását azok fényűzésének tulajdonítják. Pedig a fényűzés igen gyakran csak az általános romlottság jele, eredménye, s épen nem oka. Vádolják a czivilizácziót azzal is, hogy *elgyengít, elpuhít.* Akárhányszor az ellenkezőt tapasztalhatjuk, úgy békében, mint háborúban. Algirban egy arab törzs feltámadván a hódító francziák ellen, a törzsfőnök azzal buzdította híveit, hogy ezen fehérek annyira elpuhultak, hogy az útczára sem mernek kimenni keztyű nélkül, nehogy kezeiket a nap heve megbarnítsa. E nyilatkozatról értesült egy lovas ezredparancsnok, ki épen a fölkelők ellen küldetett. A mint a legközelebbi alkalommal a fölkelők őt megtámadták, s csapata hirtelen lóra pattanva, várta a parancsnok jelszavát: «Huzzátok föl keztyűtöket — vezényle az ezredes — hadd lássák a barbárok, hogy keztyűs kézzel nem kevésbbé súlyos csapásokat lehet mérni az ellenfélre, mint keztyűtlennel!» S a keztyűsök szélyelszórták a keztyűtleneket a szélrózsa minden irányában.

Ne féljünk, hogy nagyon is czivilizáltak lehetünk; a czivilizáczió értelmi s erkölcsi fejlettséget jelent. S minél inkább élesbűl s erősbűl értelmünk, minél inkább tisztúl s nemesbűl erkölcsi érzékünk, annál inkább megóvhatjuk magunkat a czivilizáczió végleteitől, elkorcsosodásától és elkórosodásától.

És vajjon ki bírná meggátolni az emberiséget a haladás ösvényén? Hiába mutatnók ki, hogy a tölgyet magában záró makknak nem szabadna kifejlődni, mert mint fát a szelek fogják korbácsolni, vagy a villám szélhasítani s a viharok kidönteni. — A makk ki fog hajtani, fel fog nőni daczára minden koczkázatnak, minden veszélynek — mert az törvénye. Talán inkább sikerűlne a czivilizáczió csírájának fejlődését meggátolni, mely az emberi nem rendeltetésének törvénye? Vajjon hol találunk a tudományban, az iparban, a fölfedezések és találmányokban, sőt az élvezetekben megállapodást? Az evező után következett a vitorla, a vitorla után a gőz. Az ember kézi munkáját követte a gép munkája; a kezdetleges durva eszközöket folytonosan czélszerűbb és

fínomabb eszközök váltják fel. Azt mondják: a fínomulás egy bizonyos fokon már érzékivé válik, és ez veszélyes. Az igaz, a józan ész és erkölcsiség mindig ki fognak kelni az érzékiség uralma, túlkapásai ellen. De vajjon okvetlenül elítélendő-e minden élvezet, mely talán az ínynek, a hallásnak vagy szaglásnak kellemes? Vajjon nem igen gyakran méltatlanúl támadják-e meg e miatt a túlszigorú erkölcsbírák a czivilizácziót? — Ki kinné például, hogy friss italt inni érzékiség? Mégis már az antik Görögországban, s később másutt is számosan akadtak, kik azt elkorcsosúlt túlfínomodásnak tartották. — Idővel azonban megszokták a vizet, bort hűvös helyen tartani, ezt a vétket tehát szó nélkül elnézték; csak akkor jajdultak fel ismét az erkölcsiség vakszigorúságú őrei, midőn mesterségesen kívülről hóval majd jéggel kezdték hűsíteni az italokat. Hát még midőn a hűsítő, frissítő anyagot — a havat, jeget — a helyett hogy mint azelőtt, kivülről alkalmazták volna, magába az italba tették bele; az volt ám a felháborodás! a vétek azonnal szembeszökővé lett, s tüzesen kárhoztatták mindazok, kik a hűvös pinczék friss italát nem vetették meg. Erre nézve történeti adataink is vannak. I. Ferencz franczia király, ki V. Károly császárral hosszú harczokat folytatott, 1538-ban Nizza mellett találkozott III. Pál pápával s V. Károlylyal. Az országos ügyek tárgyalása mellett az anyagi élvezetekről sem feledkeztek meg. Ekkor történt az, hogy Ferencz király orvosa, Champier, megbotránkozva tapasztalta, kogy az olaszok és spanyolok a szomszéd hegyek közt havat kerestek az italok behűtésére. A szigorú orvos elkeseredetten kel ki emlékirataiban, ezen eddigelé hallatlan sybaritizmus ellen. — Vagy 40 évvel később — a XVI. század utolsó negyedében — III. Henrik az utolsó Valois-házbeli király honosította meg a jégbehűtés szokását a franczia udvarnál.

Tagadhatatlan, hogy a jégbehűtés már érzéki fínomkodás, de vajha akár I. Ferencznek akár III. Henriknek ennél nagyobb hibái ne lettek volna! Épen itt találhatjuk fel a rigoristáknak egy nagy hibáját; mérsékletlen szigoruk az erkölcsiség hitelét is elveszi. A hol a nagy vétkek mellett a legcsekélyebb hibákat is egyenlő sorba helyezik s egyenlő hévvel kelnek ki ellenök: ott a vétek és

hiba közti megkülönböztetés a vétkező részéről is megszünik; ott megszokják a moralistáknak talán még jogos kifogásait és kárhoztatásait is puszta üres szóknak tekinteni. A szó és cselekvés közt észrevétlenül ellentét támad; az emberek lassankint másként beszélnek és másként cselekesznek. Így a közerkölcsiség is fokról-fokra lazul, pusztul.

Nem *tudom*, mennyire sikerült világos képet adnom a czivilizáczió haladásáról, törvényszerűségéről; mennyire sikerült szemlélhetővé tennem, miként tételezi föl a czivilizáczió haladásában az egyik lépés a másikat? miként fejlődnek az érzéki, erkölcsi és értelmi képességek együtt közösen? — de azt *hiszem*: olvasóim velem együtt meg vannak győződve arról, hogy a valódi erkölcsiség, öntudatos jólét, az emberiség nemesbülése csakis a műveltség haladásával érhető el. — Ezzel a műveltséggel pedig — mint láttuk — a fényűzés össze van kötve, haladásuk, fejlődésük ugyanegy.

A fényűzés forrásai benne vannak az emberi természetben, eszközeit, tárgyát a mivelődés szolgáltatja.

A büszkeség, az érzékiség, az ékítés ösztöne, a változatosság utáni vágy minden helyen s minden időben feltalálható az embereknél. A kőkorszak ősemberei közt úgy mint a mai Afrikának vagy Ausztráliának vademberei közt, a távol keletnek tespedő czivilizáczió jában úgy mint a mi nyugatunk rohamos előhaladásában. Csakis a mivéltség foka és minősége folytán van e fényűzések között különbség.

A mint a művéltség halad, az erkölcsi s értelmi erő fejlődik: a fényűzés minősége is megváltozik. A fölösleges mindig értelmesebben használtatik, s a hiú költekezés túlzásai egyre gyérebbekké válnak.

V.

Nézzük most már az érem másik oldalát is. Abban — azt hiszem — egyetértünk mindannyian, hogy azoknak, kik a fényűzést átalában, s így a czivilizáczió t is — mint a fényűzés fölté-

telét és létrehozóját — megtámadták és kárhoztatták, nincs igazuk. Ők ugyan a támadást az erkölcsiség nevében tették, de mi láttuk, hogy valódi erkölcsiséget sehol sem talált senki, s nem is találhatott, a hol nem volt czivilizáczió. Nézzünk most már azokkal szembe, kik a fényűzést — mint a czivilizáczió eredményét és egyúttal mint annak továbbfejlesztőjét mindenekfölött magasztalják. Csakugyan, mindaz, a mi fényűzés, helyes is? Mindaz, a mi fényűzés, egyúttal előmozdítja a czivilizácziót? — Ha kutatásainkat ez irányban folytatjuk, csakhamar meggyőződhetünk arról, hogy a fényűzés magasztalói tévednek. Magának a czivilizácziónak érdekében kell őket megtámadnunk.

Mindenekelőtt azonban még egyszer a fényűzés fogalmára kell visszatérnem. A mint már föntebb kifejtettem, a fényűzés fogalma viszonylagos, majd minden ember mást ért alatta. Minden egyes fogyasztás, a legcsekélyebb ép úgy, mint a legköltségesebb — mihelyt nem okvetlen nélkülözhetetlen — fényűzés lehet. Az embernek majd minden egyes életmozzanatában találhatunk ily fogyasztást: az étkezésnél, a ruházatnál, a munka mellett, de különösen a kedvtöltésnél, a nyilvános téren úgy mint a családi körben.

Ha már most általában veszszük a fényűzést, eltekintve minden egyes különleges felfogástól, természetesen sok oly fogyasztást fogunk egybefoglalni, a mely fényűzés is, nem is. Így általában a fényűzést sem támadhatjuk meg; így általában véve a fényűzés magában foglalja az összes, nem épen nélkülözhetetlen, emberi fogyasztást, az egész czivilizácziót. Ezt pedig épen előbb védtük az erkölcsiségnek túlszigorú őrei ellenében.

Vajjon nincs-e a fogyasztásnak, fényűzésnek oly neme, mely minden időben, minden helyen, minden népre, minden osztályra s minden egyénre nézve egyaránt rossz, kárhozatos? Ha van ilyen fényűzés, az, bármennyi munkát adjon is az iparnak, bármenynyire élénkítse is a forgalmat, kell hogy kárhozatos legyen.

Ilyen kárhozatos fényűzés az, mely az erkölcsiséggel, az illemmel, a jó ízléssel ellenkezik; ilyen kárhozatos fényűzés az, mely a szükségest feláldozza a fölöslegesre; ilyen kárhozatos

fényűzés az, mely a kiadás s jövedelem közt aránytalanságot idéz elő.

Az ilyen fényűzés ellenében nincs mentség. Az ilyen fényűzés tönkreteszi az egyént, megmételyezi a családot, elsatnyítja a társadalmat, megrontja a czivilizácziót.

Az erkölcsiséggel, az illemmel, a jó ízléssel ellenkező fényűzés föltétlenül — magában véve — kárhozatos. Bárki, bárhol, bármikor, akármily mértékben vagy minőségben gyakorolja, mindig (már tárgyánál fogva) ártalmas marad. — A másik két neme a helytelen fényűzésnek — midőn a szükséges feláldoztatik a fölöslegesre, midőn a kiadás és bevétel közti arány megszünik — viszonylagos. Az illető fogyasztás, fényűzés magában véve nem rossz, nem ártalmas, azzá csak azáltal válik, hogy valamely szükségesebb, czélszerűbb szükséglet kielégítésének rovására vagy a kellő mértéken túl történik. — E szerint mindenféle fogyasztás lehet fényűzés. A közönséges életben a fényűzés fogalma alatt rendesen *elegancziát* is értenek. A dohány és szeszes italok fogyasztása például bizony nem igen elegáns, mégis igen sokakra nézve nagyon könnyen ártalmas fényűzéssé lehet. De hisz a közönséges életben a nagy költekezést is fényűzésnek szokták tekinteni, s igen helyesen; csak azzal a megkülönböztetéssel, hogy míg minden nagy költekezés, pazarlás — ártalmas fényűzés, addig nem minden fényűzés egyúttal pazarlás is. Nagy hiba lenne csak a ritka s drága dolgok használatát tekinteni fényűzésnek, fényűzéssé lehet a sem nem ritka, sem nem drága dolgok használata is, mihelyt valamely szükségesebb rovására történik. Egy-egy kis tükör, legyező vagy szalag, bármily olcsó legyen is különben, igen könnyen fényűzéssé lehet az illetőre nézve. — Társadalmilag épen az ilyen nem ritka s olcsó tárgyak mértéktelen fogyasztása szokott igen veszedelmes fényűzés lenni, mert ez egyszerre az egész nép erkölcsiségét, gazdasági jólétét támadja meg.

Mai nap a czivilizácziő különösen két tekintetben érezteti hatását. Az óriási haladás a termelés terén — különösen pedig az érzékeknek, a pompázásnak, a divatnak szolgáló javak előállításában, — a roppant mértékű forgalom, a közlekedés rendkívül nagy

s rohamos fejlődése, — a mint egyrészről az egyes szükségleteket, vágyakat majdnem végtelenül megsokszorozta, úgy másrészt az e szükségletek födözésére szolgáló javakat is roppant mértékben s mindig olcsóbban állítja elő. De bármily mértékben legyenek is meg e javak, és aránylag bármily olcsók legyenek is, a megszerzésükre szükségelt költség előállítása nem képes lépést tartani az illetők szükségleteinek, vágyainak nagyságával, sokféleségével.

Közel áll tehát a veszedelem, hogy az ember megfeledkezik a józan okosságról és szabad tért enged fényűzési ösztönének. S e veszedelem annál nagyobb, mert míg azelőtt különösen a társadalomnak csak egyik vagy másik osztályát érintette, most az egész társadalmat fenyegeti. S azt a czivilizáczió tette? Igen. Hisz akkor a czivilizáczió rossz. Épen nem. Az ember élete munkából és küzdelemből áll. A mint küzdenie kell a természet hatalma, úgy küzdenie kell saját ösztöneinek féktelensége ellen is. A kérdés tehát az: vajjon a czivilizáczió egyúttal megadja-e azon eszközöket is, a melyekkel az általa fölidézett veszélyeket kikerülhetjük? Igenis megadja. A czivilizáczió fejleszti a lelket: az értelmet, az érzést, megadja azon képességet, hogy mindinkább meg bírjuk különböztetni a valódi jót a fölöslegestől, a külsőségtől, üres csillogástól; a czivilizáczió terjeszti a vágyat, hogy csakis ezen valódi jó után törekedjünk. S ebben áll az igazi műveltség. Nem az a művelt egyén, ki a czivilizáczió legfinomabb anyagi javait nagy mértékben fogyasztja; nem az, ki a legkülönfélébb és legraffináltabb vágyakat érzi magában: de az, a ki a czivilizáczió javait okosan, nemesen, a czélnak megfelelőleg tudja felhasználni. Ezt a czivilizácziót kell terjesztenünk, ezt a czivilizácziót kell megőriznünk a végletektől, a helytelen fényűzés veszélyeitől.

Nézzük tehát: miféle veszélyekkel fenyegeti a társadalmat a fönnebb már jellemzett helytelen, fénytelen fényűzés. A társadalom három fő elemét kivánom erre nézve különösen kiemelni: az

egyént, a családot s a közvagyonosságot, és külön-külön venni, hogy minő befolyást gyakorol ezek mindegyikére a helytelen fényűzés.

VI.

Vegyük mindenekelőtt az egyént, eltekintve a családtól, a vagyontól, s egyéb társadalmi tényezőtől. Miként keletkezik az egyénnél a fényűzési vágy, s minő hatással van rá? A fényűzés négy fő forrása: a feltünési vágy, az érzékiség, az ékesítés, a változatosság vágya folytonos kisérője volt az emberi nemnek, nem hagyta el őt egy pillanatra sem, mert az emberi természetben gyökerezett. — Hatásuk úgy az egyeseknél, mint egész népeknél különféle mértékben nyilvánult; de mint minden ösztön, úgy ezek is kedvező föltételek s alkalom mellett rohamosan növekedtek és növekednek, s mindig erőszakosabban követelik kielégíttetésüket.

Mi lehet az, a mi az ösztönöknek az egyeseknél oly erős táplálékot ad, őket oly nagyra növeli? mi az, a mi a feltünési s élvezési vágyat egész észrevétlenül mintegy kizárólagos szenvedélylyé teszi az ember életében? — Ez bizonyos *üresség, hiány* érzete az emberi lélekben. Az emberi lélek: értelem, érzés, foglalkozást kíván: vágyakat alkot, kielégítést keres. Az ezen vágyak és kielégíttetésük közti aránytalanság idézi elő ez ürességet. Minél inkább képzeletiek, érzékiek e vágyak, annál nagyobb lesz az aránytalanság, annál nagyobb az *üresség*. De van még egy más oka is e lelki ürességnek: az *erkölcsi közönbösség*, mely érzéketlenné tesz a jó s igaz iránt. — A kinek nincs feladata, nincs határozott czélja, olyan, melyet megvalósíthat, s a mely után törekedve, erőinek, képességeinek tevékenységi tért nyisson; az, kinek nincs kötelességérzete arra, hogy valamely társadalmi munkában, feladat megvalósításában részt vegyen; az, a ki érzéketlen minden iránt, a mit a többi emberek igazságnak, könyörületnek, erkölcsi jónak neveznek: az érezni fogja ezt a lelki ürességet.

A lélek ezen állapotban nyugtalan, belül nem találván, másutt keresi kielégíttetését: kívülről keresi — Bossuet szerint — mindazt, a mi csillog, a mi a szemnek kedves, mindazt, a mi nagy-

szerű, pompás. Vágyainak és kívánságainak ezek tárgyai. Ritka tárgyakkal veszi magát körül, s lelke jól érzi magát e hamis bőségben. Az ilyen ember azt hiszi, hogy több ember lesz szaporodó fogataival, nagyobbodó lakásával, szolgáinak növekvő számával. Az ezen forrásból eredő fényűzés hozza létre a kapzsiságot, a telhetetlen pénzvágyat, a mindenáron s minden eszközökkel való pénzszerzést, a hirtelen meggazdagodás vágyát. A mint régente e hamis fényűzési vágy hozta létre a nagy zsarolókat és fosztogatókat, úgy mai nap a közönséges és nem közönséges szédelgőket. Franklin mondása szerint: «az üres zsák összeesik, nem tarthatja fenn magát».

Az ilyen fényűzés — a korlátlan pompázás, élvezési vágy — az erőkifejtésben elgyengít, elpuhít és megront. Megsemmisíti a lélek férfias erejét, rugalmasságát, elöli az áldozatkészséget, mely nélkül a társadalom fenn nem állhat, elveszi a jóra való ösztönt, s a rossztól való ellentállási képességet. Ezen fényűzés az egyén erkölcsiségét támadja meg; megtámadja nemcsak akkor, midőn a fényűzés tárgya magában véve is erkölcstelen, helytelen; de akkor is, midőn az — habár magában véve nem ártalmas is — de mértéktelenné válik. A baj és veszély nem a tárgyakban van, hanem az emberben. Nem a gazdagság hozza létre a fényűzési vágyat; kis vagyon mellett is uralkodóvá lehet az. Ha szabadulni akarunk e bajtól, az egyénekhez kell fordúlnunk, azt kell gyógyítanunk. Hiába hozunk törvényeket, ha az emberek erkölcsi érzéke meg van rontva. — Az egyénekben kell emelnünk a felelősség érzetét, s elölni bennök mindazt, a mi erkölcsi erejüket gyengíthetné.

Munkásság, mely nem pusztán kényszerűségen, *kötelességérzet*, mely nem dokumentumon alapul; *határozott élethivatás*, mely nem pusztán megélhetési vagy szórakozási eszköz, hanem egyúttal valódi életfeladat, melynek teljesen megfelelni, legyen egyúttal benső szükséglet s erkölcsi kötelesség; *a közügyek iránti érdekeltség; az igazságosság és erkölcsi jó utáni törekvés*: mindenkor a legbiztosabb védelmül szolgálnak a helytelen fényűzés ellen. Ezen tulajdonságokat kell a gyermeknek megtanúlni, ezen tulaj-

donságokat kell úgy a férfiúnak, mint a nőnek gyakorolnia. Az ilyen ember sohasem fogja magát átadni üres képzelgésnek, sohasem fog érzékeinek szolgája lenni, sohasem fog külső csillogó fény és pompa után kapkodni; vágyai nemesebb czélokra törnek, megelégedését önmagában önérzetében és saját egyéniségének mivelésében fogja feltalálni.

VII.

Minő befolyással van a helytelen fényűzés a családra, a társadalom jólétének, fejlődésének egyik legfontosabb tényezőjére? A család erkölcsi eszményt képvisel, kifejezi a két nem — a férfi és nő közti — mély és benső erkölcsi viszonyt, s a jövő nemzedék nevelésének feladatát.

A családélet e szerény szóban összpontosul: *háztartás*. A háztartás rendet s okos gazdálkodást tételez fel. A családnak nemcsak a kölcsönös vonzódás, szeretet, de magasb feladata folytán és kötelességérzetből biztosítania kell lételét, jólétét. A családi élet még örömeiben is bizonyos komolyságot igényel. Épen nem alkalmatos arra, hogy a hiúság vására legyen. Pedig a helytelen fényűzés veszélye közel van. Jaj annak a családnak, melyet hatalmába kerít. Ha nem is annyira a föltétlenül rossz fényűzésnek, az erkölcsiség, illem, s a jó ízlés elleni fényűzésnek esik martalékúl; de annál gyakrabban lesz áldozata a viszonylag helytelen fényűzésnek, midőn a fényűzés tárgya maga talán nem rossz, sőt talán helyes; de azon nagy hibája van, hogy valamely egyéb, szükségesebb rovására történik, vagy a háztartási súlyegyent megzavarja. A csábítás erre a fényűzésre igen nagy.

Az egyes egyénnek úgy, mint a családnak igényei, szükségletei óriási mértékben megszaporodtak s szaporodnak folyvást; ép így szaporodnak az ezen szükségletek kielégítésére szolgáló javak is, de nem azon eszközök, melyekkel e javak megszerezhetők lennének.

Vajjon ki ne kívánna minél kényelmesb lakást, minél ízlésesebb bútorzatot, minél kellemesebb életmódot; ki ne vágynék könyvek, képek, szobrok után, ki ne óhajtana néha egy-egy rövid

útazást tenni? — Mindezen vágyak, szükségletek magukban véve nem rosszak, sőt helyesek, mégis mily könnyen ártalmas fényűzéssé válhatnak, mihelyt a háztartási súlyegyent megzavarják. Mennyi fölösleges költekezésre nem ragad a család fényének, tekintélyének fentartása! De eltekintve a nagy fénytől, nagy tekintélytől, már csak az úgynevezett «tisztességes életmód» is, értve alatta az egyeseket míveltségöknél, állásuknál fogva megillető életmódot, hányszor nem késztet a bevételeket túlhaladó kiadásokra. A háztartási egyensúly megzavarodik, a családban meghasonlás áll be, a meghasonlás előidézi azt az említett lelki ürességet, mely a képzeletet teszi úrrá az élvezetek szolgálatában. S így a tisztességes életmód nevében tönkre jut a család, s elvész igen gyakran a tisztesség is. A család az erkölcsi élet szentélye, a jövő nemzedék nevelő helye. A család első s menthetetlen kötelessége fentartani, biztosítani önmagát, hogy feladatát teljesíthesse.

Azon *férj*, ki megfelejtkezik arról, hogy neki feladata a család biztosságát, jólétét, fejlődését fentartani, s külső fényt, pompát és élvezeteket hajhász; azon *feleség*, ki megfelejtkezik arról, hogy neki feladatul jutott a házi, családi szellemet, a valódi otthoniasságot, a háztartási rendet ápolni s éleszteni, a hiúságnak adja át magát és csillogó külsőségekben kél másokkal versenyzésre: az ilyen férfi s nő nem tarthatják magukat vissza a rohamos erkölcsi hanyatlástól. Vágyaik már természetüknél fogva kielégíthetetlenek, végtelenek. — Fokról-fokra növekesznek, míg végre kizáró uralomra tesznek szert és minden egyéb nemesebb érzést, vágyat elölnek; a családi életet pedig megmételyezik. Vajjon miként szokják meg a gyermekek azt, hogy egy élvezetekben elmerült férfit apjuknak tekintsenek, vagy hogy egy könnyelmű, hiú csillogó haszontalanságok után kapkodó nőt anyjuknak nevezzenek? — A meghasonlás beáll: mindig vakmerőbb és tévesebb számítás, rászedés, hazugság, megaláztatás egymást követik. A családi élet szentélye megszentségtelenült, s a végromlás kikerülhetetlen.

Ezen, a családi életet megrontó fényűzésnek különösen a nők vannak alávetve; azon föltételek, melyek mellett e fényűzés

fejlődhetik, különösen náluk találhatók fel. Míg a férfi hivatásának élve, a közügynek szolgálva, a családon kívül, az élet küzdelmeiben vesz részt, s ez által energiája szilárdul, akarata önállósul, s hiú külsőségek mindinkább vesztik reá nézve hatásukat: addig a nő sokkal inkább alá van vetve a megszokás hatalmának, sokkal inkább ragaszkodik a pompázáshoz, sokkal inkább ki van téve a világ ítéletének, megszólásának, sokkal inkább rabja a hiúság fékezetlen vágyainak, és sokkal inkább érzi az unalom szórakozottságát. — A nő élete a család körén belül telik le, ott fejti ki tevékenységét, ott érvényesíti képességeit — a külvilágban többnyire csak annyi, a mennyit mutat, a mennyinek látszik. Ezért ragaszkodnak a nők többnyire oly igen a külső ranghoz; ösztönszerűleg tudják, hogy ez rájuk nézve fontosabb, mint a férfiakra nézve.

A férfi a nagy világban tehetségei és képességei szerint vétetik számba, előtte a társadalmi sorompók lehullanak, még udvarképes is lehet pusztán képességeinél fogva: míg a nő, bármily szellemes legyen is, nem lesz udvarképes, csak azért, mert szellemdús. A nőnek veleszületett vagy férjhez menetelekor nyert rangjával be kell érnie; ezen túl saját erejével nem emelkedhetik. Természetes tehát, hogy sokkal féltékenyebb is e rangra, néki csak külső eszközök állanak rendelkezésére, hogy ezt fentartsa, másokkal elismertesse; s ha másként nem, legalább külső fény, pompázás által iparkodik magát mintegy magasabb rangba beleképzelni.

A nők e hajlama természetes következménye százados, ezredéves társadalmi állapotuknak, de talán sohasem volt annyira veszélyes, mint most, midőn a művelődés mintegy fölemelte úgy az egyes egyént, mint egyes osztályokat, másrészt pedig az ily fényűzési hajlamoknak oly számtalan alkalmat szolgáltat.

Ugyanitt nem mellőzhetem hallgatással a statisztikusok által megfigyelt azon tényt sem, miszerint a fényűzés következtében a nőtlenségek száma folyton szaporodik, hogy a lehető fényűzéstől való félelem többeket tart vissza a házasság megkötésétől, mint maga a nyomor. Minden komoly törekvő férfi, ki családot

készül alapítani, kell hogy érezze azt a felelősséget, nemes feladatot, melyet magára vállal; de ezzel együtt érzi és ismeri azon veszélyeket is, melyek czéljának elérését meghiúsíthatnák. Tehát óvatos. S inkább lemond a családi élet örömeiről, s megelégszik azzal, ha saját egyéni életét biztosithatja, hogysem egy család jövőjét koczkára tegye. Igen tévednek tehát azon nők — ha ugyan vannak ilyenek — kik pusztán külső feltünés, pompázás, cziczomázás által óhajtják mások tetszését megnyerni, s így magukat a jövendő házas életre méltóknak mutatni; legtöbb esetben nem érik el czéljukat. Már aranyszájú sz. János mondotta: «Az olyan okos nő, ki mértéktelen fényűzése által azon gyanút gerjeszti, hogy nem okos: nem fogja hasznát vehetni okosságának, mert a felköltött gyanú előzi a férfiakat». A statisztikusok által megfigyelt ezen tény tehát igen káros a társadalomra, s annál károsabb, mert épen azon társadalmi osztály fejlődését gátolja, a melynél a hagyomány, a vagyon, s a míveltség nagyobb mértékben található.

VIII.

Most miután láttuk, hogy a helytelen fényűzés egyrészről mint rontja meg s teszi tönkre a családi életet, másrészről mikép gátolja a családi élet alapítását: vessünk végül még egy tekintetet a helytelen fényűzés hatására a közvagyonosságot illetőleg.

A tétlen és tékozlásra szánt tulajdon sohasem foglalt magában oly bántó ellenmondást, mint mai nap. Mi már nem ismerünk jogokat kötelességek nélkül. A tőkének is megvan a maga kötelessége. A helytelen s túlhajtott fényűzés lassankint megsemmisíti a tulajdon jogosultságát, s a fennálló társadalmi rendet felbontással fenyegető szocziális és kommunisztikus elemeket felszínre segíti.

Voltak ugyan számosan, különösen a múlt században, de még napjainkban is, kik a legtúlhajtottabb fényűzést is oltalmukba vették, s ép a közvagyonosság, a haladás szempontjából előnyösnek itélték; a gazdasági élet pontosabb megfigyelése azonban teljesen megdöntötte az ő itéletüket. A társadalomra nézve csak úgy lehet hasznos bárki is, ha tevékeny, okos, becsületes.

Azon költekezés, mely több vagyont semmisít meg, mint a mennyit létrehoz, nem lehet hasznos. — Nem szükséges, hogy e hasznosság épen anyagi javakban álljon; az embernek erkölcsi, értelmi, esthetikai javakra is van szüksége. Az, ki gyermekeinek nevelésére költ, az, ki könyveket vesz, műtárgyakat gyűjt, az, ki útazásra adja ki fölöslegét — mind igen helyesen s hasznosan költekezhetik.

Az anyagi javakért szellemieket, erkölcsieket kap cserébe. De a nagy vendégeskedésekre, ünnepekre, nagy mennyiségű s drága anyagi élvezeti czikkekre, pazar s fölöslegss építkezésekre stb. fordított költség a közvagyonosságra nézve sohasem lehet hasznos. Vegyünk csak egy egészen egyszerű példát: Valaki egy üveg pezsgőt iszik, s pénzt ad ki érte, a pezsgőkereskedő meg lesz elégedve; de a közvagyon a kiivott pezsgő megsemmisült értékével, s a pezsgőivó a pezsgő árával szegényebb lett. Ha az, ki előbb a pezsgőt itta, pénzéért egy hasznosabb tárgyat, például egy kalapot vásárol: akkor ezen vétel hozzá járul a szükséges kalapos ipar emeléséhez, s a vevő pénzéért egy hasonértékű tárgyat bír, a közvagyon pedig, a helyett hogy fogyott volna, egy új értékkel szaporodott. S így van ez, sőt még inkább van ez így nagyban.

Ha valamely társadalomban nagy összegek fordíttatnak pusztán fényűzési czikkekre, ott mindig kettős közvetlen kár háramlik a társadalomra: egyrészről a közvagyon kárpótlás nélkül elveszíti az elfogyasztott fényűzési czikkeket, s a fogyasztók szegényebbek lesznek a fényűzési czikkekért kiadott pénzzel; másrészt pedig az által, hogy a fényűzési czikkek előállítására fordított tőke s munkaerő egyéb hasznosabb iparágtól vonatik el, s ezen hasznosabb iparágak szenvednek. — Az egész közvagyonosság tehát nem nyer semmit, de veszíthet — igen sokat.

Azon fényűzés, a mely az emberi természetben gyökerezik és szükséges, a mely a czivilizáczió elválhatatlan kisérője, azon fényűzés; helytelenül alkalmazva, mérséktelenül a végletekig hajtva — megrontja az egyént, tönkre teszi a családot, elpusztítja a közvagyont, s így fokról-fokra a társadalom általános fölfordu-

lására vezet. S így vagyunk mi emberek majd mindennel, a mi az emberi fejlődésre hatással bírhat.

Vajjon értelmünket nem használhatjuk-e fel úgy a rosszra mint jóra, vajjon érzésünk nem vonz-e bennünket úgy a jó mint a rossz felé? mégis az értelem, az érzés az ember legfőbb java, ez teszi őt igazán emberré. A tulajdon, mely az emberi tevékenységet törekvést, vagyonszaporodást oly nagy mérvben előmozdítja, nem lehet-e végleteiben az egész társadalomra veszedelmes, midőn a tulajdon, például egyesek vagyonába megy át, s a nagy tömeg, maga a társadalom rabszolga életet él? Maga a házasság, mely a társadalom erkölcsi fejlődésének legfőbb biztosítéka s valódi szentély, nem lehet-e kárhozat az illetőkre nézve?

Ne keressünk tehát hiába áthághatatlan korlátokat. Az emberi magasabb önérzet, méltóság, felelősség, törekvés, fejlődés, tökéletesbülés okvetlenül feltételezi, hogy az ember hibákat követhessen el; hogy ugyanakkor, midőn lelkesülten előre tör, ne legyen kizárva az elbukás lehetősége.

Ezen veszély lehetősége hozza létre az óvatosságot, az előrelátást; ez fejleszti az embernek legnemesebb tulajdonságait; ez ad nagyobb értéket a jónak, az igaznak, az erénynek; ez adhat egyedül családi boldogságot.

Iparkodnunk kell tehát, hogy a czivilizáczió valódi javait minél nagyobb mértékben elsajátítsuk, hogy értelmünket, érzésünket míveljük, nemesítsük, hogy vágyaink a jóra, szépre, igazra és czélszerűre irányuljanak, hogy tetteinket lelkiismeretünk, hivatásunk s kötelességérzetünk vezéreljék: akkor kikerülhetjük a helytelen fényűzés veszélyeit. A míveltség ezen fokán a fényűzés természete is megváltozik. Tisztább és jobb ízlésű lesz, nem keresi a gyakran alkalmatlan pompát, nem téveszti szem elől a takarékosságot, és igen gyakran mintegy visszatér a már-már elfelejtett természeti egyszerűséghez. A fölösleges egyre értelmesebben használtatik fel, mindig több-több ember lesz hivatva azt élvezni, s így a fényűzés általánosúlva mérséklődik.

Dr. Sebestyén Jenő.

AZ UGYNEVEZETT

«ISKOLAI TAKARÉKPÉNZTÁRAK»

KÉRDÉSÉHEZ.

Az u. n. iskolai takarékpénztárak kérdése már évek óta élénken foglalkoztatja Magyarországnak nemcsak tanítóit — mint a kiket ez ügy legközelebbről érdekel — hanem általában mindazon köröket, melyek az iskolával közelebbi viszonyban állanak s a nemzetnek szellemi mívelődése mellett egyszersmind annak *anyagi* gyarapodását is szívükön hordozzák.

Azok, a kik szorosan véve nem tartoznak a tanférfiak sorába, de az iskolaügy vezetésére befolyással bírnak, úgyszintén a nyilvános pénzintézetek s gazdasági egyesületek — alig számbavehető kivétellel s könnyen érthető okoknál fogva — mindnyájan pártolói ez intézménynek, melyet a napilapok is ma már egyhangulag mint oly eszközt ajánlanak, mely az anyagi terhek súlya alatt roskadozó nemzetet minden bizonynyal a jólét Kanaánjába fogja vezérelni.

A tanítók közt szintén vannak ez intézménynek buzgó pártolói; legnagyobb részök azonban nem osztozik az említett véleményben, s az iskolai takarékpénztáraktól nemcsak hasznot nem vár, de azokat a földhöz ragaszkodó anyagiasság forrásai gyanánt tekintvén, határozottan kárhoztatja.

Melyik félnek van igaza, — melyik nézet fog a másik fölött előbb-utóbb győzelmet aratni? — az ma még mindig élénk vita tárgya, melynek végleges megoldása előreláthatólag sokáig el fog húzódni, s mindemellett még akkor is kérdés marad: vajjon a végeredmény felér-e majd azon idővel és fáradsággal, melyet e kérdés boncolgatásával eltöltöttünk.

Pedig nekünk akkor, a midőn még az iskola-ügyre vonatkozó oly sok más, elsőrendű kérdés fekszik előttünk, mely megoldásra vár: épen nincs időnk arra, hogy kétséges értékű s az iskolával csak erőszakosan összekapcsolt kérdések megvitatásával évek hosszú során át foglalkozzunk.

Érdekünkben van tehát, hogy az u. n. iskolai takarékpénztárak ügyét is, melyet már el nem odázhatunk többé s a mely még mind ezideig megoldva nincs, minél előbb tisztázni igyekezzünk.

Ugyanazért azt hiszem, nem veszik rosz néven e becses füzetek t. olvasói, ha a pesti ág. hitv. ev. tanítói testületnek az iskolai takarékpénztárakra vonatkozó véleményét, mely a nevezett iskola ez évi „*Értesítő*“-jében jelent meg (a helyi vonatkozások elhagyásával s némileg megbővítve), a t. szerkesztők felszólítása folytán e helyen is közzétenni bátorkodom, azon óhajtással, vajha ez által a kérdés megoldása csak némileg is előmozdíttatnék!

* * *

A helyes értelemben vett takarékosság kétségkívül egyike azon biztos forrásoknak, melyekből úgy az egyénre valamint az egész társadalomra nézve is az anyagi jólét áldása fakad, — s viszont: az anyagi jólét egyike azon hathatós tényezőknek, melyek az egyénnek a társadalomban függetlenséget, az álladalomnak pedig, más államokkal szemben, erőt és tekintélyt biztosítanak.

Ugyanazért igen is méltó követelés, hogy az iskola — mint minden jónak és nemesnek veteményes kertje — ezen erény ápolására is kiváló gondot és figyelmet fordítson.

Teljesítette-e az iskola eddig e részbeni feladatát?

Nyugodt öntudattal mondhatjuk el, hogy a népiskola ebbéli kötelességéről eddig sem feledkezett meg, s valahányszor csak alkalma nyílik, nem mulasztja el növendékeit arra figyelmeztetni — s a mennyiben ez hatáskörébe esik — szoktatni és nevelni is, hogy értékeiket megbecsüljék, s azokkal mindenkor előrelátó józansággal és takarékosan bánjanak.

Természetes, hogy az iskola e tekintetben inkább csak ta-

nácsadó és irányzó szereppel kénytelen beérni, és saját hatáskörén kivül a növendékekre befolyást nem igen gyakorolhat.

Vannak, a kik azon hatást, melyet a népiskola — főleg a takarékosság erényének fejlesztése körül — a növendékekre eddig gyakorol, nem tartják elégségesnek, — és e hiányon az úgynevezett iskolai takarékpénztárak életbeléptetése által kivánnak és vélnek segíthetni.

Legyen szabad ez intézményt — melynek kijelentett és óhajtott czélja: *a nemzetünkben oly mélyen gyökeredző tékozlási hajlam kiirtása és a takarékosság erényének meghonosítása folytán a nemzet anyagi jólétének emelése és biztosítása* — csupán a leglényegesebbekre szorítkozva, igen röviden a következőkben megismertetnünk.

«A gyermekek, szülőiktől, rokonaiktól vagy más ismerőseiktől különféle czímeken (név- és születésnapkor, ha szorgalmasan tanulnak, vagy ozsonnára, stb.) gyakrabban szoktak pénzt kapni, — s mivel a szülők csak nagy ritkán őrködnek a fölött, hogy gyermekeik a kapott pénzt mire fordítják, ezek — egyéb hasznos czél hiányában — pénzüket rendszerint nyalánkságokra s hiábavaló tárgyakra vesztegetik, s ez által nemcsak egészségüket rontják meg, hanem, a mi még károsabb, korán pazarláshoz is szoknak.

Ezen — nem ritkán a gyermekek anyagi és erkölcsi romlását előidéző bajon — az által lehetne legczélszerűbben segíteni, ha az iskolában, a tanító vezetése és az iskolai hatóság ellenőrzése alatt takarékpénztár állíttatnék fel.

Ezen iskolai takarékpénztár kezelése a következő:

A növendék, megtakarított pénzét a hét bizonyos meghatározott napján elviszi az iskolába, s azt — a tanítási időn kivül — átszolgáltatja a tanítónak.

A tanító az illető összeget átveszi, bejegyzi, nyugtázza és a nála ekként befolyt összeget, kamatozás végett, valamely nyilvános és jóhitelű takarékpénztárban elhelyezi.

A tanév végén — vagy a szülők jóváhagyása mellett, kivánatra bármikor is — kiszolgáltatja a pénzeket az egyes betevőknek, pontosan kiszámított kamatjaikkal együtt.

Az iskolai hatóság minden tanév végén megvizsgáltatja az egyes osztályok pénztári számadásait, s a tanítónak a felmentést szabályszerűleg kiszolgáltatja.»

Minden intézménynek csak akkor van létezési joga, ha az az általa kitűzött közhasznú czél megvalósulására minél teljesebb biztosítékot nyujt, annélkül azonban, hogy a vele egyrangú, sőt fontosság tekintetében tán fölötte álló czélok elérését csak részben is meggátolná.

Ha az iskolai takarékpénztár e követelménynek megfelel, akkor nem lehet ellene felszólalni; ellenkező esetben nem tarthat igényt a pártolásra.

Vegyük tehát ez intézményt ezen szempontból tárgyalás alá és vizsgáljuk meg:

a) alkalmas eszköz-e az a valódi értelemben vett takarékosság erényének felébresztésére és ápolására? — s

b) bevihető-e az a népiskolába annélkül, hogy az iskolai nevelés-oktatás elsőrendű czéljainak elérésében akadályul ne szolgáljon?

I.

A mi az iskolai takarékpénztárak főczélját, a takarékosság meghonosítását s ez által a nemzeti vagyon és jólét gyarapítását illeti, ez ellen senkinek kifogása nem lehet. S a ki akarja a czélt, akarnia kell az eszközöket is.

Kérdés azonban, vajjon az u. n. iskolai takarékpénztárak intézménye megfelelő eszköz-e az említett czél elérésére nézve?

Mi távol vagyunk attól, hogy ez intézménynek az említett czélra való tekintetben oly rendkivüli fontosságot tulajdonítsunk, mint azon hirlapi czikkek és röpiratok, melyek azt valóságos csodagyógyszer gyanánt igyekeznek feltüntetni, mint a melynek bűvös hatása egyedül képes megrongált anyagi viszonyaink jobbra fordulását eszközölni.

A czél maga, legyen az bár még oly kecsegtető, *az eszközöket nem szentesítheti!*

S nekünk legkevésbbé sem a czél, hanem igenis az annak meg-

valósítására ajánlott eszközök ellen vannak — ha szabad magunkat így kifejeznünk — alapos kifogásaink.

Első kifogásunk a megtakarítandó pénz forrásának tisztasága ellen irányul.

A takarékosság vagyon — pénz — hiányában nem képzelhető, — már pedig az, hogy a megtakarítandó pénzt minő úton szerezzük, legkevésbbé sem lehet közönyös dolog előttünk.

A vagyonszerzésnek, vagyis helyesebben: vagyonhozjutásnak három — az erkölcsi törvények által is helyeselt — útja van, és ezek — köztudomás szerint: a munka, öröklés és az ajándék elfogadása. (Azon eshetőséget, hogy a gyermek talán tiltott úton szerezne pénzt, azon czélból, hogy azt az iskolai takarékpénztárba tegye, mint alig valószinűt, teljesen mellőzni kivánjuk.)

Fölösleges bizonyítgatunk, hogy a népiskolai növendék (legyen az akár fiu, akár leány) egyszersmind munkás — tehát kereső — nem lehet. A *fiunak*, akár a tudományos pályára készüljön, akár gyakorlati életpályára lépjen a népiskola falai közül: mindkét esetben annyira igénybe van véve úgy testi és szellemi ereje, valamint összes ideje is, hogy valóban a jövő nemzedék ellen elkövetett bűn volna, őt arra kényszeríteni, hogy pihenésre fennmaradt idejét — pénzkeresés czéljából — testi fejlődésének érzékeny rovására, munkára fordítsa. Még inkább elmondhatjuk azt a *leányokra* nézve, mint a kik nemcsak testileg gyengébbek, de egyszersmind a kézimunka-oktatásban való részvétel folytán jobban is meg vannak erőltetve.

Korántsem akarjuk ezzel azt mondani, hogy a gyermek — kivált ha már fejlettebb korú — az iskolán kivül csupán szórakozásra, vagy épen üres játékra fordítsa összes idejét; ellenkezőleg: adjunk neki foglalkozást a háztartás körében, olyant, a minőt korához és erejéhez képest elvégezhet: de e munka ne legyen más, mint a szülői gondoskodás fejében járó köteles adója a gyermeki hálának, melynek legédesebb jutalma egyedül a tartozó kötelesség pontos és hű lerovásának öntudatában álljon!

Úgyde ha a gyermek nem keres pénzt, a minthogy nem is kereshet, — honnan vegye a megtakarítandó összeget?

A vagyonhoz jutás második útja — az öröklés — itt, természetesen szóba sem jöhetvén, nem marad más hátra, mint a harmadik forrás: az ajándék elfogadása.

Volna ugyan még egy középút is — melyet az iskolai takarékpénztárak pártolói egyértelműleg a megtakarítás egyik legbiztosabb forrása gyanánt szeretnek megjelölni — t. i. az ozsonnára kapott összeggel való gazdálkodás.

Erre vonatkozólag azonban határozottan kijelentjük, hogy a szülőknek azon szokását, mely szerint gyermekeiknek eledel helyett pénzt adnak, oly megbizással, hogy azon maguknak kenyeret vagy gyümölcsöt vegyenek: teljességgel nem helyeselhetjük.

Ha a gyermeknek valóban szüksége van eledelre, úgy legczélszerűbb — és egyedül az czélszerű — ha a szülők azt természetben adják ki. Ha ellenkezőleg cselekesznek, a legtöbb esetben csakis a nyalánkság és vesztegetés útját mutatják meg gyermekeiknek.

Megengedjük, hogy igen sok gyermek tán az ezen czímen kapott pénzből juttatna valamit az iskolai takarékpénztárba, mert hisz a szülők megtehetnék azt, hogy *épen ezen okból* talán egy-két krajczárral többet is adjanak gyermekeiknek, — de ezt mi valódi takarékoskodásnak nem ismerhetjük el.

Ha a gyermeknek szüksége van a táplálékra, úgy nem cselekednék észszerűen, ha azt magától megvonná, mert ez által testileg szenvedne; de föltéve, hogy azt mégis megtenné, bizonyára *nem valódi takarékossági hajlam indítaná őt erre*, hanem azon biztos remény és tudat, hogy hiszen a pillanatnyi nélkülözés úgy is csak a legközelebbi étkezési időig terjed, a mikor majd a dúsan terített asztal áldásaiból kétszeresen kárpótolhatja magát.

Ily hamis és képzelt alap pedig legkevésbbé sem alkalmas arra, hogy reá egy életre kiható erénynek, a takarékosságnak szilárd épületét felállíthassuk; ugyanazért azzal hosszabban nem is akarunk foglalkozni, hanem áttérünk a takarékosság utolsó forrásának, az ajándék útján nyert értéknek megvizsgálására.

Kétségtelen, hogy a gyermek — különösen a vagyonos családok gyermeke — e czímen néha nem megvetendő összeghez jut. A családi ünnepélyek: születés- és névnapi köszöntések, rokoni látogatások, stb. — bő mértékben szolgáltatják ehhez a rendes járulékot. Ezenkívül, ha a gyermek otthon, vagy a vizsgán valamely költeményt szépen elszaval, az iskolából jó osztályzatot visz haza: a szülők e fölötti örömükben a gyermeknek, jutalmúl és buzdításúl, rendesen egy-egy pénzdarabot szoktak ajándékozni.

És az így befolyt összeg hol lelhetne alkalmasabb helyet, mint az iskolai takarékpénztárban ?!

A mi meggyőződésünk szerint azon szülők, a kik a föntemlített czímeken pénzbeli jutalmat adnak gyermekeiknek, nevelési hibát követnek el; nemkülönben azok is, a kik a háztartás valamely ágában egy-egy kis munkával bizzák meg gyermekeiket, azon igérettel, hogy ha azt jól végezik, pénzbeli jutalomra — tán előre kialkudott bérre — számíthatnak.

Hibának, oly menthetetlen hibának tartjuk ezt, mely egyrészről a kegyelet érzületét fojtja el, — másrészről meglazítja azon függő viszonyt, melynek a szülők és gyermekek közt ész- és természetszerűleg fennállani kellene.

Avagy a családi ünnepélyek nem arra valók-e, hogy alkalmúl szolgáljanak azon köteles hála és tisztelet lerovására, a melylyel a gyermek az elvett jók fejében szülőinek tartozik?

S vajjon észszerű dolog-e a gyermeket arra szoktatni, hogy az ily alkalmakat keresetforrás gyanánt tekintse és kizsákmányolja ?

S azok, a kik — csakhogy czímet és ürügyet találjanak arra, hogy gyermekeiknek az iskolai takarékpénztár számára bizonyos összeget juttassanak — a gyermekeik által végzett munkát, melylyel azok különben is tartoztak volna — megfizetik: vajjon nem arra szoktatják-e gyermekeiket, hogy majd a későbbi életben is minden legkisebb szolgálataikért jutalmat várjanak!

Ily elvek szerint nem nevelhetünk oly embereket, a kiknek szívében a kegyelet lángja és az áldozatkészség szent tüze lobog, — hanem igen is érdekhajhászó, önző kufárokat, a kiknek jel-

szava a «borra való» — és a kiknél a jótett a későbbi nyilvános életpályán is csupán oly tőke gyanánt szerepel majd, melyet csak ott fognak befektetni, a hol már előre gazdag uzsorára lehet kilátásuk.

Mi az iskolai takarékpénztárt, a föntebb mondottak alapján, joggal oly intézménynek tartjuk, a mely e veszélyes elv terjedését nem hogy meggátolná, de sőt egyenesen annak veteményes kertje gyanánt fogna szolgálni annélkül, hogy a helyes értelemben vett takarékosság meghonosodását előmozdítaná.

A takarékosság erénye ugyanis nem abban nyilvánul, hogy ha valaki a bármi czímen nyert pénzt halomra gyűjti, s oly helyre rakja, a hol egykönnyen hozzá sem férhet, (pedig az iskolai takarékpénztáraknál ez az eset kétségtelenül előfordul) — hanem igen is abban, ha azt előrelátó, józan értelemmel forgatja s vele gazdálkodik. A gyermekben pedig — a ki a pénznek, mint az érték legelvontabb symbolumának jelentőségét felfogni még nem képes — az arra megkivántató értelmi fejlettség hiányzik; az csak az érettebb kornak és a gyakorlatból merített sokoldalú tapasztalásnak gyümölcse lehet.

Ennek birtokába azonban nem az által juthat a gyermek, ha pénzét az iskolai takarékpénztárba helyezi, a hol az reá nézve — legalább hosszú időre hozzáférhetetlen tőkét képvisel, — hanem úgy, ha a pénz az ő kezei közt marad, s ha azt kellő útbaigazítás és folytonos ellenőrzés mellett, sajátkezűleg forgathatja.

Ámde erre nem az iskola nevelheti a gyermeket; ebben az csakis jó tanácscsal, irányadással szolgálhat a gyermeknek, a többit kénytelen átengedni azon körnek, a melyben a gyermek él — t. i. a családnak.

A föntebb mondottakból kifolyólag tehát természetes, hogy mi az iskolai (helyesebben gyermek-) takarékpénztárak intézményét, az ajánlott alakban elfogadhatónak nem tarthatjuk:

1) mivel a valódi takarékosságra való szoktatásnál a jövedelem forrásának minőségét igen fontos tényezőnek tartjuk; ennek ellenőrzése pedig az iskola hatáskörén teljesen kívül esik;

2) mivel a pénzgyűjtésnek ezen alakjában épen nem látunk biztosítékot arra, hogy általa a gyermek a pénz értékének öntudatos felfogására jusson, azzal észszerűen bánni, s a mi épen a legfőbb czél volna : takarékoskodni megtanuljon.

II.

Nem tartjuk elfogadhatónak az iskolai takarékpénztárt továbbá azért sem, mivel annak az iskolával tervezett összeköttetését egyátalán fogva nem helyeselhetjük.

A föntebb előadottakban már jeleztük azt, hogy az intézmény — lényegénél fogva — nem tartozhatik az iskolába. A következőkben még annak indokolására kívánunk egynémelyeket röviden elmondani: miért nem óhajtjuk az iskolai takarékpénztárt 1) a *gyakorlati kezelés* szempontjából elfogadni?

Az iskolának átalában — és így a népiskolának is — főfeladata a szellemi nevelés-oktatásban áll, folytonos vonatkozással a gyakorlati élet követelményeire. E feladat már magában is elég terhet ró az iskolára. S ha az iskola e feladatának lelkiismeretesen meg akar felelni, a rendelkezésére álló idővel fölöttébb gazdálkodnia kell, s abból mellékes czélokra — csupán azért, hogy a szülők terhén könnyítsen — semmit sem áldozhat fel.

Az u. n. iskolai takarékpénztárak kezelése pedig tetemes időbeli áldozatot követelne úgy a növendékektől, valamint tanítótól is, és ez időbeli áldozat kétségkívül csakis a szellemi haladás rovására esnék.

Ki lehet ugyan mondani elvben, hogy a megtakarítandó pénz a rendes tanítási időn kívül szedessék be; de kérdés, megvalósítható-e az a gyakorlatban is? — Lássuk! —

Az iskolai takarékpénztárba szánt összegeket vagy a tanítás kezdete előtt, vagy annak bevégezte után lehetne beszedni.

A ki az iskolai életet a maga teljes valódiságában — tehát gyakorlatból, nem pedig puszta elméletből — ismeri, az tudni és érteni fogja, hogy a tanítási idő alatt a gyermekeknél pénzt hagyni nem lehet, nem szabad; s ha azt megengednők, egyfelől bizonyo-

san szórakozottságot idéznénk elő a gyermekek közt, másfelől eshetőleg oly kellemetlenségek kifejlődésére nyujtanánk alkalmat, melyektől az iskolát minden körülmények közt óvnunk kell.

Ki ne tapasztalta volna már, mily zavart idéz elő az iskolában egy-egy pénzdarab elgurulása, — a mi puszta véletlenségből is akárhányszor és könnyen megeshetik, — s mily kényes és nem ritkán kinos helyzetbe hozhatja a tanítót az, ha csak egy krajczár is eltünik a padok alatt? Nem történhetik s nem történik-e meg valóban, hogy azt valamely gyermek pajkosságból vagy épen rossz akaratból elrejti? S e miatt a tanítónak nem ritkán valóságos rendőri kutatást kell eszközölnie.

S mit tegyen ily esetben?

Ha egyeseket vesz gyanuba, — s talán épen alap nélkül, — megbélyegzi őket az egész osztály előtt; ha pedig valamennyi növendékét kikutatja, a gyanusítás által megsérti az ártatlanok erkölcsi érzetét, s a legtöbb esetben magára s az iskolára vonja a szülői ház méltó neheztelését. Városon, müvelt és értelmes szülőkkel szemben még könnyen boldogulhatna a tanító e tekintetben; de mit tegyen akkor, ha az illető szülőknél a szükséges belátás hiányzik, s a kik az ily kikutatásban gyermeküknek *szándékos megszégyenítését* hajlandók látni?

Ily kellemetlenségek megelőzése czéljából okvetetlen a tanítás kezdete előtt kellene a pénzt a gyermekektől beszednünk. Itt ismét az a kérdés merül fel: melyik idő volna erre alkalmasabb, a délelőtti-e, vagy a délutáni?

A reggeli idő — tapasztalás szerint — erre nem volna alkalmas; a városi növendékek részint a távolság, részint pedig egyéb házi viszonyok miatt nincsenek abban a helyzetben, hogy — különösen a téli és kedvezőtlen időszakban — csak félórával is előbb felgyülekezhessenek az iskolába, mintsem a tanítás megkezdődik; ennyi időre pedig — főleg népesebb és oly osztályban, hova túlnyomólag vagyonos szülők gyermekei járnak, kik közül tehát előreláthatólag mindegyik fogna megtakarított filléreket hozni — okvetlenül szükség volna. A különben is drága reggeli tanítási időt pedig az iskolai takarékpénztár javára csak egy ne-

gyedórával is megrövidíteni sem czélszerűnek, sem méltónak nem tartanók.

Miután tehát a reggeli órák az említett okoknál fogva a pénzbegyűjtésre nem alkalmasak, nem maradna más idő hátra e czélra, mint a délutáni tanítás kezdete.

Vizsgáljuk meg, vajjon ezen idő alkalmas volna-e az említett czélra, különösen a városi viszonyokra való tekintetből.

A növendékek legnagyobbrészt csak 11 óra után, a leányok pedig a kézimunka-oktatás miatt csak 12 óra után mehetnek haza az iskolából. A legtöbb családban csak d. u. egy óra tájban szoktak ebédelni, s a tanulóknak arra, hogy a délutáni tanításra, mely már 2 órakor kezdődik, elkészülve megjelenhessenek, alig marad félórányi idejök. Vajjon észszerű követelés volna-e az, ha azt kívánnók, hogy e rövid időt is, mely a testi és szellemi pihenésre s délutáni előkészülésre különben is kevés, a növendékek mindannyiszor feláldozzák, valahányszor az iskolai takarékpénztárba bizonyos összeget akarnak vinni? Vagy talán ily napokon a családok meg fogják változtatni rendes házirendjöket, csakhogy gyermekeiket a megtakarított összeggel előbb elküldhessék az iskolába?

Mi a gyermekeknek ilynemű felizgatását és zaklatását nem helyeselhetjük; azt pedig, hogy a szülők mogszokott házi rendjöket, az iskolai takarékpénztárak kedveért, időnkint megváltoztassák — egyszerűen nem hiszszük.

És mi következnék ebből?

Bizonyosan nem más, mint hogy a növendékek a kitűzött napokon pénzeikkel vagy közvetlen a tanítás előtt, vagy elkésve gyülekeznének fel, a mi miatt a tanítás rendes menete mindannyiszor megháboríttatnék.

S tegyük hozzá, hogy ha a gyermek nem a saját hanyagsága, hanem tán a szülők mulasztása következtében késnék el pénzével, vajjon az esetben visszautasítsuk őt? — Ha elutasítjuk, érezve ártatlanságát, nem szülői ellen fog-e zúgolódni, a kik nem tálaltattak korábban, vagy a cselédet előbb el nem bocsátották, hogy őt iskolába kisérje? — Vagy tán egyszer-másszor kivételt tegyünk, s a pénzt a kiszabott időn kívül is elfogadjuk?

Ha ezt egyszer megteszszük, máskor is kénytelenek leszünk vele; ha nem, talán újra magunkra vonjuk egyik-másik szülő nehezteléséit; már pedig tudnivaló, hogy az iskolában személyválogatóknak lennünk nem szabad.

És mindezek mellett is: képzelhető-e, hogy a pénzbegyűjtés befejeztével azonnal, zavartalanul megkezdhetné a tanító a rendes iskolai foglalkozást? Látszólagos figyelmet tudna ugyan előidézni, de azt, hogy a gyermek gondolatban ne a beadott pénzzel foglalkozzék, meg nem akadályozhatná.

Sőt, ha a tanító azt akarja, hogy a pénzbegyűjtés ne silányuljon puszta gépies foglalkozássá, mindannyiszor tudakozódnia kellene az egyes gyermekektől: honnét, s minő czímen szerezték a megtakarított pénzt, s buzdítania kellene a gyermekeket a takarékosság erényének minél szorgalmasabb gyakorlására; figyelmeztetni kellene őket a netán tapasztalt helytelenségekre stb., a mi a mellett, hogy különböző érzelmeket ébresztene fel egyik-másik gyermekben, sok időbe is kerülne, még pedig az iskola tulajdonképeni czéljának: a szellemi nevelés-oktatásnak kétségtelen rovására; mert hiszen mind ennek nyilvánosan kellene történnie, nem pedig titkon, négy szem között!

Nem nehéz kiszámítani, hogy a jelzett esetekben melyik jelentékenyebb, az a haszon-e, mely a pénznek ily módon való megtakarításában, vagy az azzal járó szellemi vagy tán — a mint ezt alább érinteni fogjuk — erkölcsi veszteségben nyilatkozik?

De azt mondják: korlátozni kell a pénzbegyűjtést, akkor a netáni időveszteség elenyészik. Erre igen könnyű a válasz!

Ha azt akarjuk, hogy a takarékossági hajlam a gyermekben ne csak felébredjen, hanem folyton működjék és erősbödjék is, akkor a gyűjtést minél gyakrabban kell eszközölnünk, s a tapasztalt buzgóságot vagy annak ellenkezőjét szó nélkül hagynunk nem szabad.

De hogy ez — a pénzgyűjtés ezen kétséges értékű módjával szemben — mire vezetne, nem nehéz belátni.

Hogy e takarékpénztár kezelése a tanító vállaira is mily érzékeny terhet ró, azt ezúttal nem kívánjuk hosszabban fejtegetni. Csak röviden jegyezzük meg, hogy a pénzek begyűjtése, elkönyve-

lése, a takarékpénztárba való betétele és kivétele, a kamatok kiszámítása stb., nem pillanat műve. S vajjon az a tanító, a kinek családi körülményei azt követelik, hogy az iskolai rendes teendők elvégzése után fennmaradt szabad idejét más úton értékesítse: rá fog-e érni arra, hogy a takarékpénztárak előcsarnokában órákig időzzön, míg a pénzt beteheti vagy kiveheti? — különben is a takarékpénztárak hivatalos órái alatt a tanító maga is az iskolában van elfoglalva; oly szolga pedig, a kit e czélra — a felelősség gondjának elvetésével is — felhasználhatna, nem áll rendelkezésére.

Avagy *mit tegyen az a tanító, a kinek tartózkodási helyén — épen nincs takarékpénztár?* — Hol helyezze el az a begyűjtött pénzt gyümölcsözőleg? — *Magánál tartsa* minden haszon nélkül? — Mi hasznuk volna a gyermekeknek az *ilyen megtakarításban?* — Avagy ő forgassa az összeget s fizessen utána kamatot? — Ezt a szülők alig néznék el jó szemmel s teljes lelki nyugalommal! Hátha keveselnék a kamatot, s a tanítót azzal gyanusítanák, miszerint azért állított fel iskolai takarékpénztárt, hogy könnyű szerével pénzhez jusson, stb. Azonban mindenkire magára bizzuk e tekintetben a gondolatok és ellenvetések továbbfüzését!

Ha helyben takarékpénztár nincs, a tanító pedig a pénzt magánál nem tarthatja, kénytelen azt a legközelebbi városba vagy személyesen elvinni, vagy postán elküldeni. Más esetet nem képzelhetünk.

Kérdezzük: ráér a tanító erre, mikor falun a tanítási idő különben is rövid és épen ezért többszörösen drága? — Van miből fedeznie az úti- vagy a postaköltségeket? — A sajátjából ezt alig tenné bárki is; hisz ez épen ellenkezője volna az okszerű gazdálkodásnak. — Talán a befizetett összeg kamatjából fedezné a költségeket? — Azt hiszszük az esetben az *„évi mérleg“* oly eredményt mutatna fel, a mitől elmúlnék a kedvök az egyes *megtakarítók*-nak, látván, hogy a kamatot felemésztették a — *költségek!*

Hát ha a betevőnek sürgősen szüksége van a pénzre? — Elvégezheti a tanító *ily esetben* a pénzkivételt *posta* útján? — Tanácsos-e ily esetben a takarékpénztári könyvecskét *idegen kezekre*

bizni? — Vagy ha a tanító maga rá nem ér a pénz kivétele végett a szomszéd városba utazni, mást nem küldhet, postán pedig a dolgot el nem végezheti: talán *maga előlegezze* a rögtön szükséges összeget? — Van miből? stb., stb.

Kicsinyes ellenvetéseknek látszanak ezek, de csakis azok előtt, a kiknek szeme csupán az álmodott fényes eredményen csüng, a kivitel módozataival azonban törődni nem igen szoktak. Mi legalább nem emlékezünk, hogy valaki e kérdéseket eddig megoldani megkisérlette volna Pedig *az eredmény* szerintünk *mindenkor a kivitel lehetőségétől függ.*

Hogy pedig e kérdést oly rövid úton elütni nem lehet, mint azt egyik elsőrangú nemzetgazdászunk (Kenessey) szeretné, midőn azoknak elhallgattatására, a kik az iskolai takarékpénztár kezelésével járó aprólékos, és mégis sok időt és fáradságot igénylő bajlódás miatt panaszkodnak, — a «rólunk, nélkülünk»-féle alkotmányellenes elv alapján — egyszerűen azt mondja, miszerint «ez ellen országos törvény vagy szigorú kormányrendelet kiadásával kell segíteni», — az kétséget nem szenved.

Szükségtelen ugyanis mondanunk, hogy valami iránt lelkesedést parancsolni senkire sem lehet, s hogy valamely intézmény felvirágzását nem a hatalom parancsszava, sem pedig a jutalmul igért aranyak csillogása (mint az, e téren, még kormányi igérettel való kecsegtetéssel is történik) — hanem egyedül az illető intézmény üdvös volta iránt érzett meggyőződés képes előmozdítani!

És hogy e lelkesedés miért nincs meg mi bennünk, azt a föntebbiekben indokolni igyekeztünk.

De 2) még az annyira hangoztatott *erkölcsi hatás* tekintetéből sem látnók tanácsosnak ez intézményt az iskolával összekötni.

A kik ezt sürgetik, azon nézetből indulnak ki, mely szerint: a szoktatáshoz mindenesetre külső inger is szükséges, és e külső ingert a gyermek legnagyobb mértékben az iskolában találhatja fel, a mennyiben t. i. a tanuló-társak részéről tapasztalt takarékossági buzgalom őt szintén versenyre kényszeríti.

A kiindulási pontot mi sem tartjuk helytelennek; csupán az

abból vont következtetés ellen van észrevételünk. Igyekeztünk föntebb kimutatni, hogy a gyermeknek kifogástalan jövedelmi forrás nem igen áll rendelkezésére; s ha őt mindennek daczára külsőleg is arra serkentjük, hogy a takarékosságban minél nagyobb buzgalmat fejtsen ki, vajjon nem arra kényszerítjük-e ez által, hogy az eszközök megválasztásában ne igen legyen válogatós, hanem vegye a pénzt onnan, a hol legközelebb hozzá juthat, vagyis: zsarolja ki azt szülőitől bármi módon, minden alaposabb jogczím nélkül?!

De, kérdezzük, a versenynek ily térre való átvitele előnyére válhatik-e az erkölcsi és jellemképzésnek?

És továbbá: vajjon mit tegyen az a szegény szülők gyermeke, a kiben a példa látása folytán a takarékossági hajlam szintén felébredt ugyan, s szeretne is versenyre kelni a vagyonosabb szülők gyermekeivel, de az ahhoz megkivántó pénzt megszerezni nem képes?!

Vajjon az ily gyermek szívében nem támad-e fel az irigység érzete?

Erre vonatkozólag az iskolai takarékpénztárak pártolói azzal igyekeznek bennünket megnyugtatni és egyszersmind elhallgattatni, hogy ilyen és ehhez hasonló indulatok felébredése ott, a hol az iskolai takarékpénztár alkalmazásban van, az illető tanítók által nem tapasztaltatott. Mi jogon állíthatjuk azt mi, holott ebben gyakorlatból szerzett alapra nem támaszkodhatunk?

Ezen ellenvetésre csak azt válaszoljuk, miszerint az irigységnek és az ezzel rokon indulatoknak felébredése — hasonló körülmények közt oly természetes, hogy ezt — oly tekintélyekre támaszkodva is, a kiknek véleménye más nevelési kérdésekben irányadóul van elismerve — a lélektani törvények alapján teljes joggal és biztossággal következtethetjük. — Kell-e bizonyítgatnunk, miszerint vannak dolgok, a melyeknél az eredményt minden személyes kisérlet nélkül is előre megmondhatjuk, a mennyiben azt előttünk ezren és ezren úgy tapasztalták, s a mit elfogulatlan észszel okvetetlenül be kell látnia mindenkinek?!

A mi pedig az ellenvetés második részét illeti, erre vonat-

kozólag megjegyezzük, hogy *azok, a kik az iskolai takarékpénztárak intézményét gyakorlatilag alkalmazzák, annak hatását* illetőleg végleges — döntő — itélet mondására, csupán egy-két évi tapasztalatra támaszkodva, magukat hivatva szintén nem érezhetik, mert hiszen az emberi indulatok nem egy-két percz alatt szoktak megfogamzani s kifejlődni. Azoknak magva, a hamu alatt rejtező szikra gyanánt, sokszor hosszú ideig lappang a szív belsejében; de a mint az élet a létért való küzdelem beálltával arra kényszerű alkalmat nyújt: ki fog az törni minden bizonynyal és egész hatalmával!

Ez indulat felébresztésére különben is elég ok hat a gyermekekre, — ne szaporítsuk tehát ezek számát egy újabbal, s ne nehezítsük meg az iskola feladatát még jobban.

Ne feledjük, hogy a vagyon-irigység a társadalom egyik legundokabb szörnye, *és hogy ennek* mesterséges ápolása *könnyen oly társadalmi küzdelem megindításához adhatja meg a lökést, mely a szoczializmus alakjában már ez idő szerint is aggodalmat gerjesztő módon kezd jelentkezni.*

A mi azon ellenvetést illeti, mely szerint *ott, a hol a tanító kellő tapintattal jár el, hasonló kinövések nem támadhatnak,* csupán azt válaszoljuk, hogy *van már elég és elsőbbséget érdemlő tér, a hol a tanító nevelői tapintatát érvényesítheti,* azoknak számát szükségtelenül szaporítani épen nem kivánatos.

A föntebb csak futólag érintett visszásságoknak s az azokból származható káros következményeknek egyszerű módon vehetjük elejét, annélkül, hogy ez által a czélt legkevésbbé is koczkáztatnók, t. i. akként, ha a takarékosság iskolájává az erre leginkább hivatott tényezőt — a családi kört — teszszük.

Igen is, adjanak a szülők pénzt a gyermek kezébe, de ne a föntebb kifogásolt czímeken és ne akkor, a midőn a gyermek még oly korban van, midőn a pénzzel erkölcsi értékkel bíró cselekedetet végrehajtani — és így takarékosságot gyakorolni is — képtelen; ne hagyjuk magunkat e tekintetben az annyira magasztalt Belgium példája által elcsábíttatni, a hol tudvalevőleg már az *óvodába járó gyermekek* is ezreket takarítanak meg évenkint. Mi az

ily gépies szoktatásnak barátai nem lehetünk; előttünk csak azon jó cselekedet bír igazi értékkel, melynek forrása az értelemmel párosult öntudatban rejlik.

Adjanak a szülők gyermekeiknek pénzt oly korban, a midőn azok annak értékét már felfogni bírják, és pedig azon határozott czéllal és feltétellel, hogy azok azzal gazdálkodjanak; tanítsák meg őket, hogyan lehet már nekik is pénzre szert tenniök (selyemhernyók tenyésztése, orvosi növények gyűjtése, a leányoknál különösen *kötött* és *hímzett tárgyak készítése* s — ott, a hol lehet — *virágok* vagy *konyhanövények termesztése* és *elárusítása*, stb. által), továbbá hogyan kell a pénzt okosan forgatni; vezessék rá őket gyakorlatilag a takarékosságnak igazán czélhoz vezető útjára, s gyakorolják ekközben a szükséges — *és egyedül a családban megvalósítható* — ellenőrzést: s a siker nem fog elmaradni. A gyermek megszokja a józan takarékosságot, anélkül, hogy erkölcsi fejlődése ferde irányba tereltetnék.

Biztosak vagyunk arról, hogy a művelt és vagyonos osztályhoz tartozó szülők gyermekeik érdekét a takarékosságra való szoktatás tekintetében maguk is czélszerűen tudják előmozdítani annélkül, hogy szükségét éreznék annak, hogy ezen, a természet által reájuk rótt erkölcsi kötelességből folyó tehernek egy részét az iskola vállaira hárítani igyekeznének.

A vagyontalan szülőkkel pedig, a kiknek a mindennapi szükségletek fedezése is nagy gondot ád s a kik gyermekeiknek megtakarítandó pénzt nem adhatnának, az iskolai takarékpénztárak behozatala által sem mehetnénk semmire; legfeljebb azt érnők el, hogy mind őket, mind pedig gyermekeiket juttatnók kellemetlen helyzetbe azokkal szemben, a kiknek vagyonuk van s a kiknél a takarékoskodás ennélfogva nem érdem, hanem kötelesség vagy talán épen alkalom az — *önfitogtatáshoz*.

Sokat hozhatnánk még fel, a mi az iskolai takarékpénztárak pártolóinak — szerintünk túlzott — reményeit a tényleges valóság színvonalára képes leszállítani; azonban azt hiszszük, hogy jelzett álláspontunk igazolására többet elmondani felesleges.

Végül — a netáni félreértések elkerülése czéljából — még egy nyilatkozattal tartozunk.

Ugyanis — biztosítjuk mindazokat, a kikkel e kérdésben ellentétes állást foglalunk el, hogy azon esetben, ha az iskolai takarékpénztárak intézményének oly kétségtelen hasznát látnók, mint a milyent neki mások tulajdonítani szeretnek; és ha meg volnánk győződve, hogy az csakugyan oly szoros kiegészítő részét képezi az iskolai nevelés-oktatásnak, mely nélkül az életfeladatát megoldani képtelen: bizonyára mi volnánk azok, a kik annak életbeléptetését a legmelegebben pártolnók.

Midőn tehát — az ezen ügyre vonatkozó fontosabb mozzanatok lelkiismeretes vizsgálata után — kénytelenek vagyunk azon véleményünket kifejezni, mely szerint:

az iskolai takarékpénztáraktól várható eredmény a reá fordítandó idővel és fáradsággal kedvező arányban nem áll, s e mellett

az a takarékosság valódi erényének fejlesztésére, mely biztos sikerrel csakis a család körében, *annak útmutatása és ellenőrzése mellett* eszközölhető, — a mondott okoknál fogva — nem alkalmas:

kérjük, hogy e nyilatkozatunk ne puszta ellenzéki érzület szüleményének, hanem az ügy higgadt megfontolásából eredő meggyőződés őszinte kifolyásának tekintessék, melynek védelmére a tárgyilagosság terén mindenkor készek vagyunk.

Luttenberger Ágost.

REZGŐ MOZGÁS.

Beállott a nagy hőség, — aki szerét ejtheti, szabadul a városból, fürdőbe rándul, vagy falusi tanyát keres föl: levegőt változtat. Tehát a mi hű kisérőnk, mely láthatlanúl körülvesz, a mi éltetőnk, melytől megfosztva pár percznél tovább nem élhetnénk, bizonyos körülmények közt — talán mert ártalmas anyagokat vesz föl magába, — támadólag lép föl ellenünk, lassú méregként romboló hatást gyakorol reánk!

De hát a falusiak meg iderándulnak a fővárosba, ahol nagyon is jól érzik magukat — a míg a pénzük el nem fogyott. Csakhogy ők jól ki vannak bélelve falusi levegővel, mely után mi városiak kapkodunk, mint a fecske a legyek után. A levegőt bátran nevezhetjük azért hát a mi éltető jó elemünknek, legalább mint ilyet tanultuk ismerni falusi lakásunkon, vagy a városon kívüli sétáinkon. . .

A mi éltetőnk valóban sajátságos lény, megérdemli, hogy foglalkozzunk vele. Néha dühös lesz, ilyenkor ugyancsak nem tréfa a dolog. Szédítő gyorsasággal rohan előre, nekiront mindennek, dúl, fúl, háztetőket lesodor, fákat tövestől kitép, a tenger hullámival szövetkezve pedig oly dolgokat művel, amelyeknek látása minden hitetlent megtanít imádkozni! Ezen állapotban elnevezték kedves éltetőnket *viharnak* vagy *szélvésznek*. Fővárosunkat nem rég látogatta meg ily dühöngő légtömeg, magával hozva tömérdek sok homokot, amelyből szemünknek, szánknak is jutott elég.

Más alkalommal a mi éltetőnk gyorsan halad ugyan, de nem oly haragosan, még lehet pár szót váltani vele. Ezen állapotában *szélnek* nevezik. Máskor ismét egészen szelíd, gyermekes, mintha

bujósdit kivánna játszani az ember körül. Ez a lágy *szellő*, mosolygó jókedvében. De ha már ennyire jutottunk, hát csak folytassuk, mi neve akkor, midőn nyugalomba jött? tegyük hozzá: látszólagos nyugalomba, midőn nem háborgatja a gyertya lángját, melyet épúgy körülvesz és táplál mint bennünket, midőn a fölszálló szivarfüstnek bodor karikáit szép lassan engedi kitágulni...

Van-e a mi kedves éltetőnknek hatása eme látszólagos nyugalmi állapotában? Csodák csodája, hatása ilyenkor fölülmulhatja a szélvésznek vagy szélnek hatását is!

Az az éltető légtömeg, mely bennünket körülvesz, melyben a szivarfüst a legszebb karikákban száll fölfelé, a legtöbb esetben *rázkódik*, didergővé válik mint a hideglelős, aki a dunyhák és párnák közé vágyakodik, hogy egy kissé fölmelegedhessék.

És mit szól a nyájas olvasó ahhoz, hogy a mi éltetőnknek, a levegőnek eme csendes rázkódásait mi megérezzük! Az az erős férfi, aki épen az imént meglehetős könnyüséggel és közömbösséggel haladott a szélnek nyomása ellen, most szobalevegőjének apró rázkódásait alig birja elviselni! Kiszalad, hogy meneküljön tőlük. Mit szól a türelmes olvasó ahhoz, hogy a mi éltetőnk a legtöbb esetben *nem is egyszerüen rázkódik, hanem többszörösen, egy és ugyanazon időben százszorosan meg százszorosan!*

Volt idő, midőn a hideglelést nagyon nehéz betegségnek tekintették (kellemesnek természetesen ma sem tartják), melynek több nemét különböztették meg és elfogadhatónak tartották, hogy valaki a hideglelésnek több faja által lehet egyszerre megtámadva, amelyekből külön-külön kell kigyógyulnia. Fogadjuk el, legalább rövid időre, e nézetet, még hasznunkra is válhatik. Hideglelőket persze nem fogunk meggyógyíthatni vele, de azért csak tekintsük egyelőre helyes nézetnek és tegyük hozzá, hogy a hideglelés mindegyik neménck más és másféle didergés felel meg. Az egyik lassú, a másik gyorsabb, a harmadik még gyorsabb rázkódást hoz létre és így tovább.

Térjünk csak vissza hideglelős emberünkhöz, ki az imént dunyhái és párnái közt keresett menedéket. Két orvos jár hozzá, kik egészen különböző módon gyógyítják. A beteg két hét mulva

kigyógyul, daczára az ellentétes kezelésnek. Hogy lehet ez? Elméletünk szerint így: betegünk kétféle hideglelésben szenvedett, egyik orvos csupán az egyiket ismerte föl, a másik szerencsére épen a másikat, mert figyelme kezdettől fogva a hideglelésnek ezen egy nemére volt irányozva. Ügyes orvos mind a két bajt fölismerte volna.

Emberünk nemsokára ismét betegen fekszik, most a két orvos együttes megfigyelésének sikerül egyszerre mutatkozó háromféle didergést kikutatni, tényleg azonban a helyzet sokkal roszszabb, mert emberünk ötféle didergéstől zaklattatik, kettő tehát kikerülte az orvosok figyelmét. Végre a két hátralevő hideglelést is sikerült egy harmadik orvosnak fölismernie és eltávolítani. Emberünk azonban épen akkor fejezte be földi pályafutását és így nem örvendhetett a didergés nélküli időszaknak... Hagyjuk őt békében és térjünk vissza a didergőlevegőhöz, amelyről azt állítottuk, hogy bír hatni reánk, hogy didergése mint hideglelős emberünké, többszörös is lehet. Most háromféle rázkódása van, egy csakhamar eltünik, de legott támad más 8 rázkódás, ismét eltünik néhány és ez így fölváltva tart tovább, hol növekedő, hol csökkenő sorrendben. Nem is szabadúlhatunk azoktól. Ha meszszebb eltávozunk, más és más rázkódásokkal találkozunk.

Nagy társaságot egy pillantással még fölszinesen sem ismerhetünk meg. Tagról tagra kell haladnunk és mi természetesebb, mint hogy akkor, midőn figyelmünket az egyikre irányoztuk, a többiről ugyszólván semmi tudomásunk sincsen. Az is bizonyos, hogy a fényesebb tagok szembeszökőbbek, könnyen észrevehetők, mellettök más tagok elvesznek és a figyelmet igen meg kell feszíteni, hogy ezen alsóbbrendű tagokat is megismerhessük. Némelyek épenséggel kikerülik figyelmünket. Egyszerre mozgás mutatkozik a társaságban, a tagok egy része csoportosul, az ékes csoport ismeretes történelmi mozzanatot jelez. E csoportban az egyesek eltűnnek mint egyesek, a csoport egységet fejez ki és mint egész köti le a figyelmet.

Épen így áll a dolog a *rázkódó* levegővel. Rázkódása többszörös lehet; a melyek e rázkódások közül uralkodnak, könnyen

fölismerhetők, míg mások alig vehetők észre. Máskor ismét a rázkódások összetartoznak és együttesen kellemetes egészszé egyesülnek.

Egy öreg urat láttam egyszer, épen a mikor a levegő didergéseit megfigyelte, a mely többszörös lehetett, mert az öreg úrnak arczáról majd kellemes benyomást lehetett leolvasni, majd kellemetlent, a szerint, amint a levegőnek apró rázkódásai hatottak reá. Arcza hirtelen megváltozott, keresni látszott valamit, talán megszüntek, a rázkódások, vagy annyira gyengültek, hogy csak feszült figyelemmel lehetett meglesni őket. Egyszerre új rázkódások jelentek meg, ezek az öreg urat zokogásra bírták. De hát annyira fájdalmasak voltak? Nem, sőt mint később megtudtam, igen kellemesen hatottak reá. Hatvan évvel ezelőtt épen ilyen rázkódásoknak volt kitéve, azokkal együtt lelke elé tárult a kedves szülői háznak képe, rég elhunyt kedveseinek, szüleinek, testvéreinek emléke! Tehát hatvan év előtti levegőrázkódásokat föl lehet ismerni, ha azok ugyanoly módon ismétlődnek, azaz nem lassabban, nem gyorsabban és ha ugyanazon elemi rázkódásokból van összetéve.

Mit bámuljunk már most, a levegőnek összetett, folytonosan változó rázkódásait-e, vagy pedig az embernek ama képességét, hogy e rázkódásokat észreveszi, azokat évek múlva is fölismeri és más rázkódásoktól meg tudja különböztetni?

De talán már elég is volt ennyi a levegőnek titokszerű rázkódásából, — gondolja a szives olvasó, — jobb lesz áttérni a tulajdonképi tárgyra, mellőzve hideglelős éltetőnknek didergéseit, amelyeknek léte úgyis kétséges és legfölebb ábrándozó lelkek vagy költők képzeletében léteznek!

Legyen nyugodt az olvasó a levegőnek rejtelmes, túlvilági szellemek módjára ható didergései valóban léteznek és ha hálával viselkedünk jó éltetőnk iránt, mint létünknek nem nélkülözhető tényezője iránt, hálásaknak kell lennünk didergései iránt is. Nem akarom kifecsegni, mennyi jót köszönhetünk a levegő rázkódásainak. Ezeknek létezését kétségbevonni körülbelül annyit jelentene mint London városát a képzeletek és mesék országába helyezni.

De hát honnan e didergés, kérdi a türelmes olvasó. A levegő magától nem jöhet rázkódásba! Törekedni fogok a kérdést fejtegetni, csak legyen szives az olvasó eddigi türelmével tovább haladni a sorokon.

A tó fenekén járkáló búvár a vizet mozgásba hozza, a maga előtt levő tömeget elhajtja helyéből, ami mindenesetre erőfeszítést igényel; az elhagyott tért pedig legott víz foglalja el. Ugyanaz történik a levegőben is. Midőn a szobában föl és alá járkálunk, a levegő csakúgy tódul utánunk, mozgásba jő. Elképzelhető már most, hogy boldogult emberünk, hideglelős időszakában, rázkódásaival a levegőt is folyvást mozgatta. Talán így jön létre a levegőnek didergése? Legyes szíves az olvasó ezt egyelőre elfogadni. A hideglelősnek rázkódásai tehát rázkódóvá teszik a levegőt is. Több, más és más bajban szenvedő hideglelős, sokféle rázkódást hoz létre a levegőben és ha egy szobában fekszenek, a levegő rázkódása többszörös lesz. Ha már ennyire jutottunk, fogadjuk el a következő kis mesét is. A kórháznak egyik szobájában tíz hideglelős fekszik, mind a tíz másféle hideglelésben. Épen a legnagyobb rázkódásban vannak, midőn bevezetik az orvost, ki mindkét szemére vak. Az orvos a levegő rázkódásaira figyel csupán, és pedig egyenként először az egyik, azután a második, harmadik stb. rázkódást kiséri figyelemmel, s ezekből fölismeri a megfelelő betegek állapotát.

Ezek azonban nem való dolgok. A levegőnek rázkódásai nem a hideglelősnek didergéseitől erednek. A hideglelés csak a hasonlatosság kedveért hozatott föl. Normálista koromban hallottam, hogy annak okvetlenül meg kell halni, akit egyszerre harmad és negyednapos hideglelés gyötör. Akkor társaimmal együtt valónak tartottam ez állítást és igazunk is volt — a mennyiben hideglelés nélkül sem kerülhetjük el a halált.

Mi hozza hát rázkódásba a levegőt? A hideglelős helyett más tárgyat kell keresnünk és akkor a hasonlatosságról a valóra juthatunk. Hol van a tárgy, mely rázkódásait átadja a levegőnek és azt is rázkódóvá teszi? Könnyü volt mindeddig a hideglelésről és a hideglelősek didergéseiről beszélnünk, úgyis csak a hasonla-

tosság kedveért említettem föl őket, most azonban már bizonyítani kell, tényeket kell fölsorolnom, szóval a helyzet változik, komoly alakot ölt. E válópontnál kérek egyuttal bocsánatot a *didergő, rázkódó, hideglelős* stb. kifejezésekért is. Az egész idevágó tárgyat a legszabatosabb nyelven lehetne kifejezni, a *mennyiségtan* nyelvén, de ez esetben nem sikerülne minden olvasónak megismerkedni a kitűzött tárgygyal, amennyiben előbb mennyiségtant kellene tanulmányoznia.

Ha oly testet birunk találni, melynek rázkódásai a levegőnek gyakran emlegetett rázkódásával szoros kapcsolatban állanak, olyformán, hogy midőn a test rázkódásba jő, azonnal rázkódik a levegő is és amint rázkódásai megszünnek, megfelelőleg eltűnnek a levegő rázkódásai, szóval, ha sikerül a levegő és a kérdéses testnek rázkódásait oki viszonyban előtüntetni: kétséget sem szenved, hogy a szóban levő feladat megoldásához már jóval közelebb jutottunk. Nem egy ily testet birunk bemutatni. A jelen czikknek elolvasása után maga az olvasó is akár százat fölsorolhat.

A didergő, rázkódó testet ezentúl a szokásos névvel fogom jelölni: *rezgő* test. Egészen bizonyos, hogy a levegőnek ama titokszerű rázkódása, vagyis rezgése, mindig valamely testnek rezgésétől ered, hogy a levegőnek rezgése más és más lesz, amint a testnek rezgése gyorsabb vagy lassúbb. Ha egymáshoz közel két rezgő test végzi különböző rezgéseit, megfelelőleg a levegő is kétféle rezgésbe jön; ha pedig az egyiknek rezgései megszünnek, a levegőben is megszünik a megfelelő rezgés, míg a másiké megmarad.

Legelső feladatunk most a rezgő testnek rezgéseivel megismerkedni, hisz innen származik a levegő rezgése is. A mozgásnak egyik sajátságos neme a rezgő, másként harmonikus mozgás. Ennek tanulmányozására (hagyjuk békében boldogult didergős emberünket) vegyünk pár méter hosszú fonalat, erősítsük meg egyik végénél fogva a szobatetőn, — kis időre talán a függő lámpát el lehetne távolítani és ennek helyébe odailleszteni a fonalat; — másik végére erősítsünk egy narancsot, legkönnyebben pár fonálból rögtönzött háló segítségével. Narancs helyet almát is szabad odailleszteni, vagy körtét, vöröshagymát, sőt meg nem ehető tárgya-

kat, darab követ is stb. A narancsnak nem szabad a szoba padlóját érni, ezen esetben a fonalat rövidebbre kell szabni. Ott csüng most a narancs, kissé hintázva, végre nyugalomba jő. Ez a függőleges vagy tetőirányos helyzet, melyet a fonál *egyensúlyos* helyzetének fogunk elnevezni.

Óvatosan közeledjünk most a narancshoz és tóljuk ki nyugalmi helyzetéből, azután hirtelen hagyjuk magára. A narancs a fonállal együtt ide-oda hintáz. Most fölmenőben van jobbra, pillanatra mintha megállt volna, de legott visszafelé halad, még pedig növekedő gyorsasággal, amely legislegnagyobb akkor, midőn a fonál elérte a tetőirányos helyzetét. Itt a narancs legmélyebben van, gyorsasága legnagyobb, most fölmenőben van balra, gyorsasága folyvást kisebbedik, végre megsemmisül a sebesség, midőn a legnagyobb kitérés létre jött. Ismét lemenőben van visszafelé, tehát jobbra, legnagyobb gyorsasággal éri el az egyensúly helyzetét, azontúl fölszállóban van lassúdó gyorsasággal és így leng jobbra balra 10 vagy 15 perczig. A narancsnak ez ide-oda való menetét (jobbról balra és vissza) elnevezték *lengésnek* vagy *rezgésnek* és *a mozgásnak e német rezgő mozgásnak*. A narancs helye és gyorsasága folyvást változik, de az előbbi rezgésnek állapotai (phasisai) ujból visszatérnek.

Hogy a rezgő mozgás egyik nevezetes tulajdonságával megismerkedjünk, határozzuk meg az időt, mely alatt a narancsnak egy rezgése végbemegy. Miként történjék ez? Az az idő jóval kevesebb egy percznél, megközelítő adatok nem elégségesek. Vegyük elő az órát és kisérjük figyelemmel a másodperczeket jelző mutatót. Számláljuk most a narancs lengéseit; az első lengés befejezésével mondjuk egy, a második rezgés után (a második teljes ide-oda menet után) kettő, azután három, négy . . . . . negyvenhárom, negyvennégy, negyvenöt, ... és az óra? Meddig tartson ez a számlálás? Világos, hogy hibáztunk, mert nem jegyeztük meg az óramutatónak kezdetleges álláspontját, midőn hozzáfogtunk a számláláshoz. Itt hát ugyancsak vigyázni kell, a figyelem kétfelé van irányozva. Könnyebbség okáért mondjuk: kerestetik a rezgések száma egy percznyi idő alatt. Ujból kezdjük tehát a számlálást,

figyelve egyúttal az óramutatóra. Egy, kettő, ... tizenhat, tizenhét! Tehát épen tizenhét rezgés esik egy perczre. Engedjük csak lengeni a narancsot és számláljunk több perczen át, minden percz kezdetén ujból kezdve a számlálást. Aiig hihető, de való a mit találunk. A számlálás így hangzik: egy, kettő, ... tizenhat, tizenhét (első percz), egy, kettő, ... tizenhat, tizenhét (második percz), egy, kettő, ... tizenhat, tizenhét (harmadik perczben); egy, kettő ..... tizenhat, tizenhét (negyedik perczben); egy, kettő ..... tizenhat, tizenhét (ötödik perczben, stb. stb. Ismételhetjük ahányszor tetszik, mindig azt találjuk, hogy a rezgések száma egy perczben 17. A lengés ideje, vagyis a rezgés tartama eszerint *állandó*, föltéve, hogy amint mindjárt kezdetben megállapítottuk, a narancsot csak igen kevésel vittük ki egyensúlyi helyzetéből. Most már könnyen meghatározhatjuk a lengés tartalmát, amely egy percznek vagyis 60 másodpercznek 17-dik része. A számlálást folytathatjuk órákon át, vagy tovább is, az eredmény nem fog változni.

Vegyünk most egy másik narancsot vagy almát és függesszük fel oly fonálra, melynek hosszasága az előbbi fonál negyedrészével egyenlő. A számlálás ez esetben kétszer 17, azaz 34 rezgést mutat egy percz alatt. A második narancs két rezgést végez, míg az első egy ide-oda való menetet hagyott hátra. Ezen eredmény is állandó. Ha az első fonálnak $^1/_9$-ed részével egyező fonálra egy harmadik narancsot erősítünk és a leírt módon lengésnek indítjuk, a rezgések számát háromszor 17, azaz 51-nek fogjuk találni egy percz alatt.

Azt mutatja tehát a kisérlet, hogy *a fonál változatlan hosszasága mellett a rezgések tartama állandó*, föltéve, hogy a kitérés (amplitudo) igen csekély.

Kérdés már most, hozhatunk-e létre ilynemű mozgást egyéb körülmények között is? Ezt számtalan esetben tehetjük, habár a rezgő mozgás tulajdonságait nem észlelhetjük majd oly feltünően mint a felfüggesztett narancscsal tett kisérletünknél.

Kissé hajlítható kötőtűt erősítsünk egyik végénél fogva deszkahasadékba, vagy nagyobb parafadugóba. Ha most a tűnek sza-

bad végét fölviszszük, de legott ismét elbocsájtjuk, a tű egész hosszában ide-oda lengéseket végez. Ha 2-ig vittük föl, lemenőben

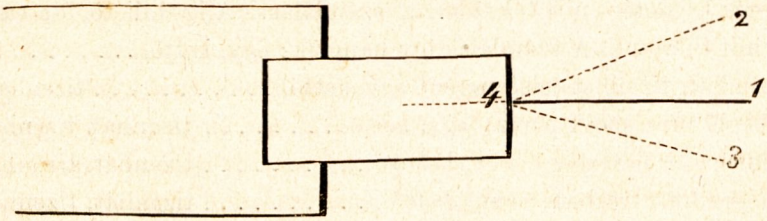

1-nél az egyensúly helyzetében elérte legnagyobb gyorsaságát innen lassudó gyorsasággal halad 3-ig, mialatt egy fél rezgési idő elmúlt, fölmenőben növekszik a gyorsaság 1-ig, ahol a sebesség maximumát elérte, ismét lassúdó mozgással 2-ig stb. stb. Ez a rezgés egészen a narancs módjára történik, hol 1 megfelel a narancsnak, 4 pedig a felfüggesztő pontnak. A tű minden részecskéje ide-oda leng, egyidejűleg a többivel, még pedig keresztben a tű hosszaságára, miért is ezt a rezgést *keresztrezgésnek* nevezik.

Két végén megerősített, pár méter hosszú kötelet, mely nem

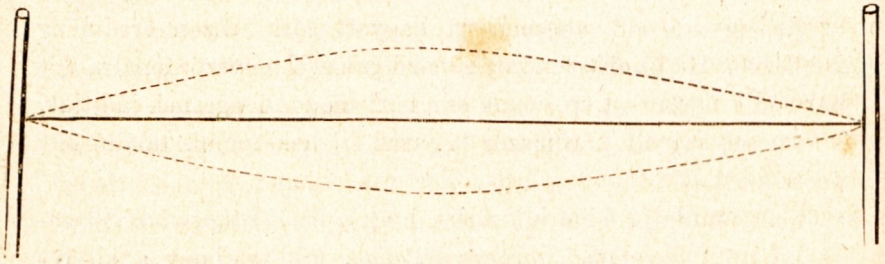

áll feszesen a két pont közt, igen könnyen hozhatunk keresztrezgésbe, ha kezünkkel hirtelen lerántjuk és azonnal magára hagyjuk.

Az elősorolt példákon kívül még számos más esetben jön létre keresztrezgés, a legtöbb esetben oly csekély kitérésekkel (amplitudo), hogy a szabad szem azokat észre nem veszi. Az ide-oda való lengésnek tere, az egyensúly helyzetéből való kitérés

ezen esetekben fölötte csekély. Gyakran csak a tapintás érzéke győz meg az igen apró rezgések létéről.

A fonálon csüngő narancsot még másfélekép is hozhatjuk rezgő mozgásba. Ez esetben a fonálnak ruganyosnak kell lenni. Fogjuk meg a narancsot és vigyük ki egyensúlyi helyzetéből, de nem úgy mint az első kisérletnél keresztben a fonál irányára, hanem mozgassuk a narancsot egyenesen lefelé. A ruganyos fonál enged a lefelé tartó húzásnak: megnyúlik. Most bocsássuk el hirtelen a narancsot, s mi történik? A narancs föl és alá fog lengeni, amint a fonál majd összehuzódik, majd ismét kiterjed. A fonál az egész lengés alatt tetőirányos helyzetében marad, azaz a narancs és a fonálnak részei magának az egyensúlyos helyzetnek irányában végzik rezgéseiket.

A rezgésnek ezt a német *hosszúsági rezgésnek* (longitudinalis) nevezik.

Térjünk most vissza a levegőnek titokszerű rázkódásaihoz. Kerestük, mivel kell helyettesíteni a hideglelős embert, hogy a tünemény valódi okát kikutathassuk. Számos kisérlet mutatja, hogy az mindig valamely *rezgő test*, azaz olyan, melynek részecsei rezgő mozgásban vannak. A levegőnek apró rázkódásai azonnal szaporodnak, amint valamely testet rezgő mozgásba hozunk és tüstént megszünnek, amint a rezgésbe hozott testnek részecsei nyugalomba jönnek. Miután a legkülönbözőbb kísérletek kétségen kivül helyezik a rezgő test és levegőnek rázkódásai közti összefüggést, kérdés támad, valjon képesek vagyunk-e kivétel nélkül a levegőnek minden egyes rázkódását fölismerni, azokat egymástól megkülönböztetni?

A türelmes olvasó gyakran vehette észre, hogy akkor, midőn másokkal együtt feszült figyelemmel tanulmányozta a levegőnek bizonyos nembeli rázkódásait, a megfigyelést hirtelen föllépő új rázkódás zavarta meg, a mely, az olvasónak és a többi figyelőnek arczáról itélve, fölötte kellemetlen hatású lehetett. Egyik figyelő egészen dühösen ugrott föl és miután tisztában volt arra nézve, hogy a levegőnek rázkódásai mindig valamely testnek rezgéseitől származnak, *megindult* a rezgő testet keresni és eltávolítani, nem

is törődvén azzal, valjon hosszusági vagy keresztbeli rezgésektől eredett a kellemetlen félbeszakítás.

Még vissza sem érkezett a terembe, már is tudták a bennlevők, hogy sikerült neki ama hatalmas rezgő testet nyugalomba hozni. Miről tudták ezt? mert az erős rázkódások, melyek miatt a figyelembe vett gyengébb rázkódásokat nem igen lehetett észrevenni (épúgy mint a napnak hatalmas fénye miatt nappal nem láthatók a csillagok), megszüntek és a feszült figyelemmel kisért rázkódások most újból észrevehetők lettek. Az előbb eltávozott, most már kevésbbé dühös embernek visszatérése is bizonyítja, hogy a háborgást okozó testnek rezgései valóban megszüntek, amiért is a többiek elismerő integetéseivel találkozik.

«Soha életemben nem foglalkoztam a levegő rázkódásainak tanulmányozásával!» mondja talán az olvasó, de hát legyen csak szives eddigi türelmével tovább haladni a sorokon és majd kitűnik, hogy az olvasó is volt ama dühös ember helyzetében, anélkül természetesen, hogy nyájas és szeretetreméltó viseletéből csak legkevesebbet is veszített volna a háborgást okozó rezgések beszüntetése közben.

A levegő rázkódásait tehát nem veszszük észre, ha erősebb rázkódások lépnek föl, amelyek a régieket nagyobb hatásuknál fogva elhomályosítják.

Nagy terem közepetáján levő asztalon fekszik egy test, mely igen könnyen hozható rezgésbe. Most rezgésbe jött és rázkódóvá tette a levegőt, amelyet nemcsak a körülállók vesznek észre, de a terem bármely tájékán tartózkodó figyelő is. A rázkódás az egész teremben észrevehető, alant és fönt, jobbra, balra, oldalvást stb. A rázkódás megszünik, legalább a falnál állók nem veszik azt észre, míg a terem közepe táján, az asztalhoz közel állók még mindig figyelnek a levegő rázkódásaira. Utóbbi esetben az asztalon egy második test jött rezgő mozgásba, de mivel rezgései gyengék, csekélyszerű rázkódást hozott létre a levegőben, amely a távolabbi vizsgálók figyelmét kikerülte. Számos más kisérlet ugyanezt bizonyítja.

De, mondja a tűrelmes olvasó, ideje volna már ama kísér-

letekkel közelről megismerkedni, a helyett, hogy folyvást hivatkozás történjék rájuk! Miféle készülék az ott az asztalon, melyről épen most volt szó? Fogadjunk száz forintba, az olvasó később el fogja találni miféle test feküdt az asztalon, vagy legalább miféle készüléket lehetne odahelyezni, hogy az előbb említett tüneményt észlelhessük; azért haladjunk csak tovább türelemmel!

A levegőnek gyenge rázkódásait vagy épen nem figyelhetjük meg, vagy csak feszült figyelemmel vehetjük észre, föltéve, hogy azoknál sokkal erősebbek egyidejüleg nem hatnak reánk. Az igen erős rezgésű test a messzelevő légtömeget rázkódásba hozza, amint ezt az olvasó maga is megpróbálhatja majd. A rázkódás annál gyengébb, minél távolabb vagyunk a rezgő forrástól; utóbb nem is érezzük a hatását.

És itt ismét nagy mértékben csodálatos dolgok tárulnak föl előttünk. Gyorsan haladó testeket nehezen figyelhetünk meg, vagy épenséggel kikerülik a figyelmet. A puskából kilőtt golyót nem látjuk, az előttünk gyorsan repülő madarat, vagy kihajított követ látjuk, de részleteiben nem ismerhetjük föl. A levegő rázkódásait ellenben csak úgy vehetjük észre, ha azok elég gyorsak, de ennek is van hatása, a nagyon gyors rázkódásokat már nem vagyunk képesek fölfogni. Előre is megjegyzem, most nem a rázkódások erősségéről van szó, hanem csupán azok *gyorsaságáról*.

Keressük föl ismét a rezgő testet, mely a levegő rázkódásainak létrehozója. Boldogult hideglelős emberünktől végkép búcsút veszünk. A hány rezgést végez a test bizonyos idő alatt, ugyanannyi rázkódással hat reánk a levegő is. Ha például a test bizonyos meghatározott időben 100 rezgést végez, ugyanazon idő alatt a levegő is 100 lökésével fog minket bombázni. Pontos kísérletekkel sikerült a rezgések számát meghatározni és azt találták, hogy a test 1 másodpercz alatt 7 rezgésnél kevesebbet végez: az általa rázkódóvá vált levegő hathat ugyan reánk, de hatását nem fogjuk érezni. Ha jól figyeltünk a rezgő mozgásra és arra, mit kell érteni egy rezgés alatt (ha jól emlékszem a rezgő részecskének egy ide-oda való menetét), belátjuk hogy 7 teljes ide-oda menetel egy másodpercz alatt nagy gyorsaságot igényel. De mit szól a tü-

relmes olvasó ahhoz, hogy 1 másodpercz alatt történő 100 rezgést és így a levegőnek 100 lökését képesek vagyunk fölfogni, megfigyelni! Ezt csak előkészítés kedvéért mondtam, mert hát 25,000 mondd: *huszonötezer* (némelyek szerint 36,000!) rezgés 1 másodpercz alatt képezi a felső határt. Más szavakkal: a levegő $^1/_{60}$ percznyi, azaz 1 másodpercznyi idő alatt 25 ezer rázkódást tehet bizonyos körülmények közt és ezt mi megérezzük; ha azonban a rezgő testnek rezgése még gyorsabban történik, a hatást már nem vagyunk képesek megfigyelni.

Három test fekszik előttünk, fémből való pálczák, melyek különösen alkalmasak a rezgésre. Rezgésbe hozatván az első, másodperczenként 100, a második 120, a harmadik 150 rezgést végez. A levegőben, mint a hideglelésnél állítottuk, háromféle rázkódás jő létre, mindegyiket külön felismerhetjük, ha figyelünk reájuk. A levegőnek egyik rázkódása 100 lökést közöl velünk, a másik 120, a harmadik másodperczenként 150-et. De a figyelő nem is kívánja külön vizsgálni őket, az együttes benyomás oly kellemes, hogy alig válhatik meg attól! Most a két első pálczának rezgéseit beszüntetik, a harmadik folytatja ide-oda való hintázásait; megfelelőleg a levegőben 150-szeres lökés uralkodik 1 másodpercz alatt. A két elsőt ujból rezgésre birják, ismét előáll a kellemes benyomás, a háromnak együttes működése. A kisérletet más pálczákkal ismétlik, melyek közül az első 100, a második 115, a harmadik 143 rezgést tesz 1 másodpercz alatt. A társaság tagjai nem egy csoportba valók, a benyomás kellemetlen.

A kisérletet sok pálczával próbálják, olyformán, hogy fölváltva majd az egyik, majd a másik, vagy egyszerre több pálcza is rezgésbe jön. Többen hozzáfognak a kisérlethez. Egynek kitünően sikerült a csoportosítás, a kellemes benyomásnak létrehozása, őt ostromolják tehát és kérik, hogy megfelelő rezgéseket ismételjen vagy hogy új csoportokat hozzon létre. Sokan tettek már szert szép vagyonra ama ügyességüknél fogva, melylyel a levegőnek rázkódásait szabályozni tudják!

Hátra van még a levegő rázkódásainak ismertetése. De gyanítom, a szives olvasó elvesztette már türelmét, amiért e fontos és

fölötte érdekes tárgyat más alkalommal kivánom fejtegetni. Búcsút veszek tehát azon őszinte kivánságom kijelentésével, hogy az olvasó kizárólag kellemes levegőrázkódások által legyen környezve, amelyekben sok örömet és élvezetet találjon.

Csaknem elfeledtem megemlíteni, hogy a levegőnek gyakran emlegetett titokszerű rázkódását *hangnak* nevezik, ennek okozóját, a rezgő testet, *hangébresztőnek*.

Mendlik Ferencz.

A TERMÉSZETRAJZ ESZTHETIKAI OLDALA.

Költők szentegyháznak mondják a természetet, melynek falai a végtelenig tágulnak, boltívei a menny beláthatatlan kékjében hajlanak egybe, szentélyének örök lámpája a nap, tömjénillatot a virágok kelyhei árasztanak s az élő lények hymnusaiba a vihar orgonahangjai vegyülnek.

Itt minden isteni eredetének s rendeltetésének bélyegét hordja magán: Brazilia rengetegeinek mesés faóriásaitól le a tenger atomszerű fövényszeméig ékesszólóan képviselik a természetben a csodást, a szépet. S elmerűlve e bűbáj szemlélésébe, kezeink ösztönszerűleg imára kulcsolódnak s szívünk minden dobbanása a Mindenhatóhoz szól, aki a természetet ily gyönyörűnek alkotta a mi boldogitásunkra.

Érzi a természet ezen ellenállhatlan varázsát minden mívelt lélek s tisztában van a teremtésben nyilatkozó szépnek magasabb küldetésével, mely nem állhat az érzékeknek tünékeny mámorba ringatásából csupán. Ő megérti azt a szózatot, mely itten a tenger andalító morajából az erdő álomszerű suttogásából ép úgy, mint a felröppenő madár szárnycsattogásából vagy a hullámzó kalásztenger zizzenéséből feléje szól; ő ellesi a természet titokzatos működésének lágy neszét, ő megtanult olvasni azon milliárdnyi képjeles irásban, melyben a Mindenható teremtő gondolatait, isteni eszméit megörökítette!

De hányan vannak, a kik hideg közönbösséggel engedik elvonulni maguk mellett a természet legmegragadóbb jeleneteit, mert azokat a röghöz tapadt lélek haszonleső szemeivel nézik. Mit nekik a legfestőibb tájkép, hogy ha hasznot nem nyujt! Ezek a

hímes virágpompában díszlő rét szemlélése közben is csak a nyerendő széna értékét számítgatják.

A sajnálatraméltók! Sivár kedélyvilágukban nem képes a szép természet nemesítő hatásának viszfényét támasztani; lelkük nincsen felhangolva az eszményi gyönyörök élvezetére, mert — szépérzékük szunnyad, mert annak mívelése elhanyagoltatott.

S az ilyenek száma túlnyomó közöttünk! Hogy ne legyen az, *részben* az iskola feladata. A tanító legszebb küldetéseinek egyike ez is. Hol nyílik bővebb alkalma az emberi lélekben szunnyadozó szépízlést, — mely azt minden szép, igaz és jónak befogadására képesítse — öntudatra kelteni, mint akkor, a midőn, hogy Aranyunk szavaival éljek, tanítványainak «megnyitja a nagy természet titkos zárú ajtait».

A, fájdalom, oly korán elhunyt Greguss Gyula, ki irói egyéniségében hasonlíthatlan szeretetreméltósággal tudta egyesíteni a tanítót, természettudóst és eszthetikust,* a következőképen nyilatkozik a természettudomány és eszthetika elválaszthatatlanságáról: «Bár volna meg minél több természettudósban a szép iránti meleg fogékonyság s a kellő eszthetikai képzettség, s bár találkoznék minél számosabb eszthetikus, ki a természetvizsgálás leglényegesebb eredményeivel megismerkedni nem restell: amott mintegy langyos fuvalomra fölengesztelődnék a felfogás ridegsége, nem vergődnék túlsúlyra az a nyers világnézlet, melynek annál nagyobb örömére szolgál, minél durvábban markolhat meg valamit s kedvessé válnék a természet nemcsak az okoskodó elmének, hanem az észnek és szívnek egyaránt; emitt pedig fogyna a színes, de üres szappanbuborékok száma, melyek minél ragyogóbbak, annál könnyebben pattannak szét, s a helyett terjedne a szinetlen, egyszerű világosság, behatolva oly zugokba is, melyeket eddig borongó homály környezett. — Mind a két félnek csak javára válhatnék, ha az igaz a szépség zománczával ragyogna, a szépre pedig az igazság szövétneke lövelné sugarait.»

* L. Greguss Gy. *Összegyüjtött értekezéseit;* kiadta a Természettud. Társaság.

Oly tanférfiú óhajtotta ezt, kiben a tisztult szépízlés magasfoku fejlettsége a költői kedély mélységével párosult, s az ő szellemében működik az a hivatását átérző tanító is, a ki a természet ismertetése közben megtanítja növendékeit, hogy abban ne csupán az igazságot, hanem a *szépséget* is keressék.

Kifogyhatatlan anyagot szolgáltat erre a tárgy. — A szépet közvetlen az érzékek fogják fel s közlik a lélekkel, ezek gyakorlására pedig lépten nyomon kinálkozik az alkalom. Az állatország részletes ismertetése közben pl. mily meglepő változatosság ötlik szemünkbe: az egyes állatfajoknak egymástól eltérő testalkata, idomaiknak örök törvények szabta részaránya, a mezők tarkasága folyton ébren tartja a szemlélő érzékeket, s gyakorolja azokat az egyes tulajdonságok egybevetésében, az eltérések gyors és biztos felismerésében, mi által egyszerre edződik a szemlélőnek alak és színérzéke s megvettetik esztheticai nevelésének alapja.

A lelkes tanító nem fog megelégedni a tárgynak száraz rendszerességével, nem fogja az állatvilágnak puszta szervezetét, életmódját, káros vagy hasznos voltát magyarázgatni tudományos pedantériával s e közben hideg közömbösséggel elsiklani a tárgynak széptani mozzanatai felett; hanem fel fogja hívni a tanuló érdeklődését, figyelmét a madárvilág tollazatának tarkánál tarkább rajzára, a halak pikkelyzetének csillogó zománcára, a lepkék szárnyain a bársony bágyadt fényével ragyogó hímporra, s a gyermekben öntudatra ébredvén a színérzék, Greguss-sal fog felkiáltani: «Honnan veszi magát ez a sokféle szín? hol, merre van a természetnek az a kifogyhatatlan festékládája, az a bűvös ecsete?!»

«S forduljunk bár merre, — mondja ugyanő a «színjáték» című cikkében — van módunk a színek játékában gyönyörködhetnünk: ingyen látványok, melyekhez mindenki hozzáférhet, *melyek élvezetéhez csak a kellő érzék s fogékonyság legyen meg*, s oly mély, majd megnyugtató, majd izgató, de mindig nemesítő benyomást gyakorolnak lelkünkre, mint a művésznek legsikerültebb alkotásai.

«Az állatvilágnál szinekben sokkal gazdagabb a növényvilág: a természet itt tünik fel legfényesebben mint képíró, itt fejti ki legékesebben színpompáját. Csak egy erdő lombozatát tekintsük,

a zöldnek mily számtalan árnyalatát látjuk ott a sárgástól kezdve a kékesig és sötétig; hát még őszszel, midőn a piros, fakó és sárga színek is közbe vegyülnek! A díszes rajz, a színek változatos, összhangzó vegyülete nagy mértékben növeli azt a varázst, melyet a virágok reánk gyakorolnak, s *azt a hatalmat, melylyel izlésünk s közvetve kedélyünk nemesítésére befolynak.*»

Elismeri ezt a hatalmát a virágoknak koszorús lantosunk, Petőfi Sándor is, s kifejezi ezt oly szépen, oly kedvesen, mint kivüle senki más, a midőn mondja:

«Szeresd a virágot és ne féltsd szivedet,
Mert ki ezt szereti, rosz ember nem lehet.
A virág s az erény két atyafi gyermek,
Egy szivben egymással nem ellenkezhetnek.
Tudod mi a virág? — A földnek jósága,
Tudod mi a jóság? — A lélek virága!»

Nem elragadó, szép gondolatot fejeznek ki e sorok?

S valóban mindenkor fenkölt szellemű egyének is voltak azok, kiket szabad óráikban a növényvilág bája, költészete bűkörébe vonzott akár tanulmányozás, akár szerető ápolás végett. Legyen szabad a sok közül csak Haynald Lajost, a mélytudományu s minden szép eszméért hőn lelkesülő magyar bibornokot, Kossuth Lajost, a lángeszű államférfiut, Hugo Viktort, a francziák legnagyobb élő költőjét, Rousseaut az «Emile» korszakalkotó szerzőjét, s végül Goethet, a német Parnassus geniális költő fejedelmét idéznem. — Mily nagy szellemek, s a növények varázshatalma előtt ő is meghajoltak!

A virágok legelterjedtebb kultusára azonban a nők körében akadhatni. A királynőtől le az egyszerű pórleányig nincs, a ki szeretetét megvonná tőlük s őszinte csodálatát ne pazarolná a természet e költői gondolataira. Nem hiába állítja róluk a szellemes Castelar Emil: «A női szív finom idegei összeforrtak a virágok gyökereivel». A mily keletiesen hangzik, olyan igaz! S épen ez oknál fogva a növényvilág a nők eszthetikai nevelésének leghathatósabb tényezője. Ők, akik szeretik a virágokat *ösztönszerüleg*, könnyen megtanulják tapintatos vezetés mellett a növényvilág

részleteiben is felismerni a szépnek változatos elemeit, melyek eddig elkerülték figyelmüket, s a melyek harmóniájának köszönhetik sajátképen azt a tiszta gyönyört, melyet a virágokban lelnek.

Nincs tárgy, melyhez mi nők «díszítő anyagért» gyakrabban fordulnánk, mint a növényekhez. Tekintsünk magunk körül: mindennapi életünk prózájába nem virágok alakjában lopja-e be magát közénk a költészet? — Lakószobáink ablakpárkányain virágokat nevelünk, ruházatunkhoz a díszítő rajzot túlnyomólag a virágminták szolgáltatják, ünnepies alkalmakra virágot tűzünk hajunkba, keblünkre, kézi munkáinkban virágok szerepelnek leggyakrabban. A virágok nem panaszkodhatnak tehát, hogy részünkről kevés rokonérzésre találnának.

De ezen rokonérzés a legtöbb esetben csak felszínes vizsgálódás eredménye, s épen ezért eszthetikai hatásaiban nem elég mély és tartós. A virágot kedvelő nő szíve betelik annak színpompájával, illatával, s az a szerep, mely a növényvilágnak a teremtés bűbája emelésében jutott, el szokta kerülni figyelmét. A növénytani oktatás nyujtson azért a tanitóknak bepillantást a nagyító üvegen át a növényélet rejtett működésébe, tanítsa meg őket gyönyörködni az erdő talaját bársonypuhán ellepő, finomalkotású mohszőnyegben és a királyi tölgy impozáns növésében egyaránt.

Vegyék észre és csodálják azt a rendet, mely az egyes virágszirmok alkotásában és elhelyezésében rejlik. — Nem kevésbbé kellemesen lep meg azon öszhang, mely a növényvilágban mutatkozó ellentétek kiegyenlítésében oly jóltévőleg nyilatkozik. — Az erdők óriása, a méltóságteljes cserfa messzeterjedő izmos, bütykös ágain szelid hullámvonalokkal kikanyarított, öblösszélű, fénylő zöld lombozat díszlik, mérsékelvén ezen hajlékony körvonalú levélalakok által az egész fának különben merev, szilárd kifejezését. — Mi egészen más benyomást lesz a hársfa reánk. Szivalaku üdezöld levelei lenge kocsányukkal a leggyengébb szellőtől egybehajlanak s nagyon illenek az ívalakban leomló ágazathoz, melyen sátorként borulnak a repedezett törzs fölé. E leveleken a hullámvonalu szélt fürészelt váltja fel, mi által a korona lágysága s az élesen körvonalozott levelek keményebb jellege közt az összhang

békitőleg helyre áll. — Igy mutatkozik itt ezer alakban a végletek közt találkozás, az ellentéteknek kiegyenlítése és a változatosságban is egység és harmonai.

És mit szóljunk a növények eszthetikai hatásáról az egyes vidékek jellegezése közben? Mi volna a legregényesb tájkép növényélet nélkül? Az, a mi — ha itt köznapi hasonlattal szabad élnem — a színpad díszletek nélkül. Hallgassuk meg csak Schleident, e kitünő míveltségű német, fűvészt, mint nyilatkozik a növények festői hatásáról: «Die Pflanze und ihr Leben» czimű érdekes munkájában: «Mily fenséges jelenetek tárulnak elénk a rétek-, erdők-, hegyek- és völgyekben! Nézzétek csak a buja levelek, légies fűszálak tarka virágok s a füvek barnás virágbugájának verőfénytől ragyogó vegyületét. Körülröpködve mindez a méhek, bogárkák és lepkék zsongó táborától. Lehet-e elragadóbb tájrészletet képzelni, mint a milyet egy szük árnyas, párázatos hegyhasadék nyujt, a mint azt a növényzet sürün befuttatja. A nagy nehezen átszürődő verőfény meg-megcsillan a mohlepte sziklafalakon, a sürü lombsátor zöldes fényt áraszt a bérczfok derengő üregeiben, az ér számos ágra oszolva halk suttogással síklik végig a málladozó párkányzaton, itt üvegsímára csiszolva a kőlapokat, amott meg tünde fátyolként lebegve a finom mohtakarón, melynek gyengéd újjacskái magukhoz ölelik az üdítő cseppecskéket és a smaragd fényével ragyogtatják. Rózsás szirmú Gerániumok hajlonganak, bólintgatnak felénk karcsú száron. A sziklafal lépcsőzetes kiszögeléseit díszes, tollszerű páfrányok koszorúzzák. Az ünnepélyes csendet mi sem zavarja, ha csak amott az az óvatos csiga nem, a mint törékeny házikójával a hátán tovakúszik, avagy itt e reczés-szárnyú legyecske, mely kéjjel himbálózik a lenge fűszálon.»

S mily különböző benyomást gyakorolnak reánk a növénycsoportok a reggeli órák harmatos üdeségében, meg a déli napsugarak tikkasztó hevében. — Mi egészen más az erdő talaja kora tavaszszal, midőn a biztató verőfény langy érintésére a sötétkék Hepathika áthatol a fakó avaron, s a száraz füvek közt ezer meg ezer erdei növény fakad, — mint a juniusi virulás szakában, midőn a lombozat pazar bőségétől sötétzöld homályba borul a renge-

teg s e titokzatos magányban csodás szépségű kosborfélék fejlesztik szeszélyesalaku virágzatukat.

Ime mint érvényesül a növényvilág eszthetikai hatása a tájfestésben!

Hátra volna még a természetrajz utolsó szakasza: az ásványtan. — Ne higyje senki sem, hogy a szervetlen testek épen semmi alkalmat sem szolgáltatnak az eszthetikai fogékonyság fejlesztésére. Ha nem is oly nagy mértékben mint a növények, de ezeknek is megvan a maguk szépsége.

Vessünk megnyugtatásunkra még egy bucsúpillantást az oly művészien ecsetelt «Természeti Képek»re. Itt a szinek tüze, elevensége pótolja azt a lágy, olvatag zománczot, mely a virágok színezetét oly bűvösen bevonja, — mondja Greguss az ásványokról. — Látva, hogy a föld sötét méhéből ily szikrázó fény, ily vakitó ragyogvány kerül élé, nem csoda, ha az ember képzelete a legcsillogóbb tündérpalotákat épen a föld alatti üregekben, az örökös éjszakával boritott mélységekben épitette».

A tanítványok itt is sokféleképen gyakorolhatják érzékeiket, itélő és összehasonlító tehetségüket az ásványok változatos súlya különböző törése és fénye, gyönyörű, szabályos jegeczedése és alkotásának vizsgálódása közben.

Igy adhatunk temészetrajzi oktatásunknak eszthetikai alapot, így világíthatjuk meg a teremtést a költészet ideális fényével s bizonyára üdvösebb lesz annak hatása a tanulók fogékony szívére, mintha a tárgynak rideg kezelése mellett csupán a természeti testek boncolására, fiziologiai ismertetésére és azok deák elnevezéseinek erőszakolt emlékeltetésére szorítkozunk.

Nemecskay Irma.

A BUDAPESTI VI. KER. ÁLLAMI TANÍTÓNŐ-KÉPZŐ INTÉZETRŐL.

A budapesti VI. ker. állami tanítónőképző intézet szervezete lényeges változásnak néz elébe. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter úr ő nagyméltósága ugyanis 15,583. sz. alatti leiratával elrendelte, hogy a nevezett intézetben az elemi tanítónőképzőbe járó növendékek száma megszoríttassék és a polgári tanítónőképző már a jelen évtől kezdve három évfolyamúvá terjesztessék ki.

Mielőtt az intézet tanári karának az idézett miniszteri rendelet értelmében készített tervezetét — legalább vázlatosan — bemutatnók, vessünk rövid pillantást az intézet jelenlegi szervezetére és közelmúlt történetére. Az intézetnek eddigi szervezetében két tanfolyama, ú. m. elemi iskolákra és polgári iskolákra képző folyama volt. E két külön tanfolyam egy épületben volt elhelyezve, közös tanári karral és igazgatóval, úgyszintén közös igazgató-tanáccsal bírt.

Az igazgató-tanács Békey Imre, min. oszt. tan. és kir. tanfelügyelő elnöklete alatt a következő tagokból áll: dr. Ballagi Mór, Galgóczy Károly, Hunfalvy Pál, Tokaji Nagy Lajos és dr. Vécsey Tamás.

Az intézet igazgatója Zirzen Janka; a tanári testületet képezik: Péterfy Sándor, Komáromy Lajos, Sebestyén Gyula, Harrer Paula, Mendlik Ferencz, Stetina Ilona, Rybár István, Boldizsár Piroska, Hoffmann Jolán, Karkis István, Nagy Károly, Virágh Rózsa, Weber Ede; továbbá mint vallástanárok Klempa Simon terézvárosi prépost-plebános, Laky Dániel ref. gymn. tanár,

dr. Goldberg Rafael budai rabbi és Magyarievich Jeremiás, tabáni gör. kel. lelkész.

Az intézet népessége, az intézet helyi viszonyait tekintve, igen nagy volt; de e nagy népesség mellett sem volt képes az évről-évre tömegesebben jelentkezőknek egy harmadát sem befogadni. Igazolja ezt a következő néhány adat:

	1877-ben	1878-ban	1879-ben
Felvételért folyamodott:	144	180	205
Ezek közül felvétetett:	42	40	43

Hogy a növendékek létszáma, mint az alább közlött táblázatból kitetszik, nem növekedett a folyamodók számával arányosan, annak oka az intézet helyiségeinek fölötte szűk voltában rejlett, ez az igazgató-tanácsot 1878—79-dik tanévben arra kényszeríté, hogy az elemi képző folyammal összekötött gyakorló iskolát, egy az intézettel szomszédos bérlett helyiségben helyezze el.

Ugyancsak az épület szűk volta okozá azt is, hogy az iparos-tanítónőképző folyam, mely 1876-ban szerveztetett, mint külön tanfolyam már 1878-ban megszünt. Ez azonban az iparos-tanítónőképző felállításával elérni szándékolt czéloknak kárára nem vált, mert az iparos-tanítónők által elsajátítandó ügyességek megszerzése még 1878-ban kötelezővé tétetett az elemi tanfolyamra, sőt 1879-ben a polg. tanfolyamra is. Ennek a körülménynek köszönhető az a kitüntető elismerés, melylyel intézetünk a székesfehérvári országos kiállításon, mind a kiállított munkák tömegére, mind minőségére nézve találkozott.

Hogy az intézetnek a nagy közönség bizalmát és jóindulatát megnyernie sikerült, legjobban bizonyítja azon körülmény, hogy az intézet növendékei még eddig (vagy nyilvános iskoláknál vagy magánházaknál) mind elhelyezhetők voltak. Hely nélkül csakis azon néhány budapesti növendék maradt, kik szülővárosuktól megválni nem akartak. Mindamellett az intézet, a hozzá nevelőnőkért forduló közönségnek csak kis részét elégíthette ki; a nagyobb részt vissza kellett utasítani, mivel az intézet növendékeinek képzettsége nem bírt a közönség által megkövetelt iránynyal. Az idegen nyelvekre és zenére ugyanis nem fordíthatott az intézet

a törvényszabta tananyag nagy terjedelme miatt elegendő gondot. Az egész, a mit a közönség igényeinek kielégítése czéljából tenni lehetett, az volt, hogy a franczia nyelv mint rendkivüli tantárgy 1877 óta (a kötelezett német nyelv mellett) az elemi tanítónőképző II. és III. osztályaiban is taníttatott, és hogy a növendékek a zongorajátszásban jobban gyakorolhassák magukat, a zongorák száma növeltetett.

Az intézet e mellett más irányban is minden eszközt felhasznált, a mi által a tanítás sikerét emelhetni, a növendékek munkakedvét fokozhatni reméllette. Ennek a törekvésnek köszönhető, hogy az intézet szertára és könyvtára, ha gazdagnak nem mondható is, mindazt magában foglalja, a mi a tanítás czéljaira szükséges és a ráfordítható csekély előirányzatból megszerezhető volt. Ennek igazolására álljanak itt a következő adatok:

A) *A természettani és vegytani oktatás* czéljaira szolgáló eszközök között 14 db erőműtani, 8 db hígnyugtani, 17 db hang- és fénytani, 7 db hőtani és 25 db villamossági és delejességi oly készülék van, melyek bármely iskolai muzeumnak is díszére válnának. Ezeken kivül vannak vegytani kisérletekhez szükséges üveg- és porczellán-edények, forrasztó csövek, gazométerek, platina-csészék stb. Végül vegyszerek gyűjteménye.

B) *A természetrajzi oktatás czéljaira szolgálnak:* csontvázak, gipszminták (a boncztanra), kitömött, szárított és borszeszben levő állatok; elég nagy rovar- és 230 fajból álló puhány-gyűjtemény (gróf Kornis Emil ajándéka), Fiedler-féle boncztani táblák stb. Van továbbá: egy 800 példányt tartalmazó rendszeres növény-gyüjtemény; németországi mohok és zuzmók 46 táblán, virágminták guttaperchából, Haszinger-féle gomba-táblák, maggyüjtemény stb. Az ásványtanra vonatkozólag van két iskolai és két kézi gyüjtemény, benne 800 említésre méltó és számos kevésbé fontos ásványnyal; van több érdekes palæonthológiai és archæológiai tárgy. (Dr. Römer Flóris kanonok úr ajándéka.) A kiválóbb természetrajzi segédeszközök száma mintegy 2100-ra tehető.

C) *A földrajzi oktatásra* van a szertárban 25 db térkép, 3

földgömb, 1 tellurium, 1 planetarium, s mintegy 50 darab fénykép.

D) *A mértani oktatás* czéljaira van jegecz- és mértani alakok gyüjteménye.

E) *A könyvtár* szervezésénél a fősúly a tanítás fontosságának feltüntetésére szolgáló *paedagogiai könyvtár* felállítására fektettetett; s jó részben a «Magyar nemzeti muzeumnak» bőkezűségének köszönhető, hogy az intézet könyvtára czéljának megfelelőleg nem csak a jelenkori, de régibb írók műveiből is magában foglalja a tudományok módszerének történeti fejlődését feltüntető legfontosabb munkákat. Van benne 2934 mű, 4670 kötettel, úgy hogy a történelem, földrajz, nyelvészet, természettudomány, pædagógia és szépirodalom kellően vannak képviselve. A legrégibb munkák 1560-ból valók.

Végre: zeneoktatásra van az intézetnek 6 db zongorája, 2 db harmoniumja és megfelelő mennyiségű hangjegyei; a rajzoktatásra minták, a tornaoktatásra egyszerűbb tornaszerek. Az iparoktatás segédeszközei: két kötőgép, 5 varrógép, 1 keztyűvarrógép, himzőgép, sok egyéb kézi eszköz és szerszámok.

Az oktatás sikeresebbé tételére felhasznált ezeken kivül az intézet minden olyan eszközt, a melyet felhasználnia módjában állott. Nevezetesen: elvezette növendékeit gyárakba és muzeumokba, a székesfehérvári kiállításba, az istvántelki gazd. intézetbe, botanikus kertbe stb., hogy a tanítványok a minél több oldalú szemlélés által felhasználható ismereteket vihessenek magukkal az életbe.

Gondot fordított e mellett az intézet arra is, hogy a növendékek a folytonos tanulás és munka által teljesen ki ne merüljenek, e czélból őket lehetőleg mindennap sétára vezette és az intézettel szomszédos üres telket számukra kertté alakította át; ez a telek szolgáltatta egyszersmind a gazd. és kertészet tanításához a szükséges szemléltető eszközt.

Csak egy hiány volt, mely mindinkább érezhetővé vált s a polgári tanítóképző fejlődését akadályozta, nehezítette: az a körülmény, hogy a polg. képző folyamnak külön gyakorló iskolája nem volt. Ezen a bajon úgy igyekeztek segíteni, hogy 1879-ben

az elemi gyakorló iskola 5-dik osztályát a polg. iskola első osztályának megfelelőleg szervezték, mivel külön gyakorló iskola felállítását a mostoha pénzviszonyok, leginkább pedig az intézeti épület szűk volta kilátásba helyezni sem engedték.

Míg egyfelől a polgári tanítónőképző folyam hiányai a megfelelő közegek előtt folyton szembetünőbbekké váltak, a nagy közönség erősen ostromolta az intézetet, hogy nevelőnői, tanítónői, árvaanyai stb. állásra polg. tanfolyamot végzett növendéket ajánljon. Ez által kettő lett elkerülhetlenné: a hiányok javítása és a polgári tanfolyam növelése, terjesztése. Mivel azonban az intézet helyi viszonyai a polgári képző fejlesztését és az elemi képző jelen szervezetében való fenntartását meg nem engedi, szükségessé vált egyelőre az elemi képzőbe járó növendékek számát megszorítani.

I. A növendékek létszáma volt:

	1877—78-ban	1878—79-ben	1879—80-ban
a) Az elemi tanfolyamban:	142	130	125
b) A polg. tanfolyamban:	53	63	60
Összesen:	195	193	185
Bennlakott	85	88	93
És pedig:			
a) ingyenes volt . . .	48	56	56
b) félfizető volt	17	17	18
c) teljes fizető volt . . .	20	15	19
Bejárt	110	105	92
És pedig:			
Ingyen étkezéssel . .	21	20	20
Havi segélylyel . . .	11	13	14
Segély nélkül . . .	78	72	58

II. Vallásra nézve volt:

	1877—78-ban	1878—79-ben	1879—80-ban
Róm. kath.	150	145	140
Reform. és evang. . .	29	34	32
Izraelita	16	14	13

Nemzetiségre többnyire magyarok.

III. Képesítést nyert:

	1878-ban	1879-ben	1880-ban
a) Elemi tanfolyamra .	32	43	34
b) Polg. tanfolyamra . .	19	40	48
c) Ipartanításra . . .	4	8	10
d) Franczia nyelvre . .	—	3	3

A nagyméltóságú miniszter úrnak a szükséges reformok keresztülvitelére vonatkozó rendelete így hangzik:

A tanítónők szaporodásával, úgy látszik, nem áll arányban azon községek száma, melyek iskolákba tanítónőket alkalmazni hajlandók; a hol pedig alkalmazni hajlandók, oly tanítónőknek adnak elsőbbséget, kik a polgári tanfolyamot végezték; ellenben mindinkább növekedőben levőknek tűnnek fel azon magáncsaládok, kik az eddig alkalmazott külföldi házi nevelőnők helyett az állami tanítónő-képezdékben nevelt tanítónőket keresik.

E körülmény arra indít egyfelől, hogy mostantól fogva az állami tanítónőképezdékbe belépni kívánó leányok kisebb mérvben vétessenek fel, mint eddig, másfelől pedig arra, hogy tanítónőképezdékben neveltetett tanítónők még inkább taníttassanak a tudományos ismeretek mellett a német, franczia és angol nyelvekre, s gyakoroltassanak a zenében.

Ezekre való tekintetből meghagyom Nagyságodnak, hogy a budapesti sugárúti polgári tanítónőképezde eddig fennállott két osztályú tanfolyamát a most beállandó tanév elejétől kezdve három évi tanfolyamúvá terjeszsze ki, meghagyván e mellett is az eddig fennállott szakcsoportokat. E végből utasítsa a nevezett tanítónőképezde igazgató-tanácsát, s ezáltal a tanári kart.

1. A két év elforgása után kifejlendő három tanfolyamú budapesti polgári tanítónőképezde növendékei számát az eddiginél lassanként magasabbra emelje.

2. Hogy a tantervbe foglalt, két évi tanfolyamra osztott, tantárgyakat három évi tanfolyamra osszsza fel; úgy azonban, hogy a most két év alatt e tantárgyak tanítására fordított órák számát vagy épen ne szaporítsa a három évi tanfolyam számára sem, vagy oly

csekély mérvben szaporítsa, hogy a mostan működő tanárok, a mit eddig két év alatti munkával teljesítettek, ugyanazt a három évi tanfolyam alatt úgy teljesíthessék, hogy a tanórák száma semmi szín alatt ne szaporíttassék.

Ezen intézkedés a tanárokra nézve a munka terhét nem növeli, a tanulóknak pedig a komoly tantárgyak tanítására sokkal több időt nyujt, mint eddig, másrészről az emiatt szabaddá vált időben, mind a nyelvekben, mind a zenében, mind a kézi munkában és rajzolásban bő alkalmat találnak a maguk gyakorlására.

3. A polgári tanítónőképezdékben tanuló növendékek a komoly tanulni valók mellett, nagyobb mérvben taníttassanak, mint eddig a német, franczia és angol nyelvekre, különösen oda kell e részben törekedni, hogy kivált a bennlakók, a megnevezett nyelvekben a tanulástól szabad időkben társalgás útján is gyakoroltassanak, de épen így gyakoroltassanak a zongorázásban és a kézi munkákban is.

Ezen előadottakból önként folyik, hogy mivel a szóban forgó tanítónőképezde számára több költséget fordítani az eddig felhasználtnál nem lehet; az elemi és polgári tanítónőképezdébe eddig fölvett növendékek számát épen nem lehet szaporítani, ellenkezőleg ezek számát már csak azért is lejebb kell szállítani, mivel az utóbbi években a bennlakók meg az osztályok is túl voltak tömve.

E bajt, midőn a polgári osztályok növendékei számát emelni fogják, úgy lehet kikerülni, ha az elemi osztályokba belépők számát alábbszállítjuk. Ez okból meghagyom Nagyságodnak, utasítsa az igazgató-tanácsot és a tanári kart, hogy az 1880—81-dik tanévre az elemi tanítónőképezde I. osztályába 10 növendéknél többet föl ne vegyen, s általában jövőre mindig tekintettel legyen arra, hogy a polgári tanítónőképezdei növendékek száma fölemelése mellett az elemi tanítónőképezdei növendékek száma lehetőleg leszállíttassék; annyival inkább, mivel valamint eddig, úgy ezentúl is fenn fog állani azon gyakorlat, hogy a polgári tanítónőképezde növendékeit nemcsak a saját elemi tanítónőképezdéje, hanem a többi állami, esetleg felekezeti elemi tanítónőképezdei növendékek közül is fogja válogathatni.

Fönnebbi rendeletem alapján elvárom, hogy Nagyságod az

igazgató-tanács és tanári kar által részletezett tervet nyujt be hozzám minden irányban, melyet még a folyó tanév végén helybenhagyólag leküldhessek.

Budapest, 1880. május hó 29-dikén.

Trefort s. k.

A tanári karnak e rendelet értelmében készített tervezetéből álljanak itt a következők:

Bármely oldalról tekintse a tanári kar tanítónőképzésünk ügyét, mindenképen elkerülhetetlenül szükségesnek látja: 1) a mostani polg. képzőintézet két évfolyamának egy harmadik évfolyammal való szaporítását, 2) a három évfolyamúvá tett képzőintézetben a tanításnak gyakorlatibbá tételét s alkalmazkodását a a megváltozott helyzethez, s a helyzetből folyó új igényekhez.

Azon irányt és szellemet, a melyben változtatások teendők, a tanári kar véleménye szerint, két tényező szabja meg: *1) a most fennálló intézetben tapasztalt alapszervezeti hiányok, és 2) a közszükség, a mely kielégítésre vár.* A hiányok közül különösen kettőt érzett a tanári kar legsúlyosabban: a két évi tanfolyam rövidségét, s a növendékek gyakorlati kiképzésének elégtelenségét. A közszükség, vagyis a képzőintézetünkből kikerült tanítónők előtt megnyilt pályatér bővülése, pedig megköveteli, hogy egyes oly tárgyakra is nagyobb és kötelező súly helyeztessék, a melyek eddigelé csak mellékesekül tekintettek.

A tanári kar a polgári tanítónőképző intézet három évfolyamúvá tételét akkép óhajtja, hogy a fősúly az első két évfolyam alatt a tudományos ismeretek és ügyességek megszerzésére, a harmadik évfolyamban pedig ezen ismeretek és ügyességek megszerzési es kezelési módjainak gyakorlati elsajátítására fektettessék.

Nagyobb változtatást az 1877. évi miniszteri tantervben megjelölt egyes tantárgyakra vonatkozó részleteken nem tart szükségesnek a tanári kar; a mennyiben mindazt, a mit a nevezett miniszteri tanterv a polg. képezdében elsajátítandó ismeretekre, s azok terjedelmére nézve megállapított, a gyakorlatban is helyesnek tapasztalta; azonban szükségesnek látja, hogy a most

fennálló két szakcsoport, ú. m. nyelvtudományi és természettudományi szakcsoport, megtartása mellett a tantárgyak beosztásában és csoportosításában módosítások történjenek.

Ezen módosítások az idézett m. miniszteri rendelet intenciójának megfelelőleg következőkből állanának:

A) Mindkét csoportra nézve kötelező tárgyak.

Hogy a képzés gyakorlatibbá tétessék, s az intézetből kikerülő tanítónők a nevelőnői pályán, a magasabb igényekkel szemben is, megállhassák helyüket: szükségesnek látja a tanári kar, hogy *azon közös tantárgyak száma, a melyek az 1877. évi miniszteri tanterv értelmében mindkét szakcsoportra nézve kötelezők, ezentúl tetemesen szaporíttassanak.* Eddigelé csak két tantárgy volt ily módon kötelező: 1) a nevelés- és oktatástan, s a gyakorlati tanítások (a két évfolyamban együtt hetenkint 10 óra); továbbá 2) az *iparoktatás* (a két évfolyamban együtt hetenkint 4 óra). A három éves tanfolyam felállításával emezeken kivűl mind a két szakcsoportra nézve kötelezőkké kellene még tenni, 3) *a magyar nyelvs irálytant* (alább meghatározandó értelemben és terjedelemben); 4) a *franczia nyelvet*, 5) a *rajzot*, 6) a *gazdaság-* és *háztartástant.*

E változtatásokra vonatkozólag álljon a következő indokolás:

a) *A magyar nyelvet illetőleg.* Hogy mennyire szükséges lenne a mennyiség- és természettudományi szakcsoport növendékeire nézve is, ha legalább *hetenkint egy-egy* órában mind a három évfolyamon keresztül tökéletesbíthetnék a magyar nyelvből szerzett ismereteiket, s annak kezelésében a tanár vezetése alatt tovább gyakorolhatnák magukat; arról a tanári kart eddigi tapasztalatai kényszerítő erővel győzték meg. Megköveteli e módosítást azon körülmény is, hogy minden tanítónőnek egyaránt szüksége van rá, hogy a magyar nyelvet, mint a tanítás nyelvét lehető tökéletesen bírja és szabatosan kezelje; már pedig az elemi képezdében szerzett ismeretek nem elégségesek azon tanítónők számára, a kik magasabb iskolákban, vagy különösen a műveltebb családi

körökben mint nevelőnők lesznek hivatva működni. De meg az elemi képezdében szerzett nyelvtani ismeretek, s a nyelvkezelésben elsajátított ügyesség (elég sajnos tapasztalat, hogy a dolog így áll!) nagyobb részben veszendőbe mennek, ha a polgári tanfolyamban semmi gond sem fordíttatik az ismeretek és ügyességek eme fontos ágára.

b) *A rajztanítást illetőleg* azt véli a tanári kar, hogy az szintén kötelezővé teendő mind a két szakcsoportra nézve olyképen, hogy az első két évfolyamban *hetenkint két-két órában* önállóan, a harmadik évfolyamban pedig az iparoktatással kapcsolatban tárgyaltassék. Eltekintve attól, hogy a rajzbeli ügyesség nélkül egyik szakcsoportbeli tanítónő sem oldhatja meg feladatát sikeresen, e módosítást még az ízlés nemesítése is megköveteli, valamint a nevelőnői igények is kivánatossá teszik.

c) Midőn a *franczia nyelvet* mind a két szakcsoportra nézve kötelező tárgyúl óhajtja fölvétetni a tanári kar, azt hiszi, hogy e tekintetben egyenesen a többször idézett miniszteri rendelet értelmében járt el. Az elméleti kiképzés szempontjából főképen a franczia nyelvre mind a három évfolyamon át *hetenkint két-két óra* fordíttassék, úgy azonban, hogy ezen felül a nyelvnek gyakorlati elsajátítása, a nyelvfolyékonyság megszerzése eme rendes órákon kivül az intézetben akár kézi-munka közben, akár a növendékek szabad ideje alatt társalgási úton is szigorúan megköveteltessék.

d) Hogy a *gazdaság- és háztartástant* is a közösen kötelező tantárgyak közé vette föl a tanári kar, azt ama körülmény is eléggé indokolja és ajánlja, hogy mindkét szakcsoport növendékeire ugyanazon életpálya vár, s hogy e pályán, főkép a gyakorlati háztartástan ismerete nélkül egyikök sem boldogulhat. Akár árvaházak- vagy más nevelőintézetekhez, akár magáncsaládokhoz kerülnek, el nem lehetnek emez ismeretek nélkül, ha önálló tantárgyképen nem is kell azt tanítaniok. A tanári kar azt véli ennek folytán, hogy a gazdaság- és háztartástan az első két évfolyamban legalább is *hetenkint egy-egy órán* át mint rendes tantárgy tanittassék, a harmadik évfolyamban pedig órán kivül az intézet házi körében gyakorlatilag nyujtassék.

e) Ezeken felül — kerülvén a hosszabb indokolást — óhajtja a tanári kar, hogy a *gyakorlati tanításokra az eddiginél nagyobb súly fektettessék, s több idő fordíttassék, úgyszintén az iparoktatásra is.*

Ezért azt javasolja, hogy a gyakorlati tanításokra a II. évfolyamban hetenkint *2*, a III. évfolyamban pedig (melyben a gyakorlati képzés az irányadó), *8 óra* fordíttassék. Ép így óhajtandó, hogy az iparoktatás a III. évfolyamban is folytattassék.

A közösen kötelező tárgyaknak imént előadott szaporítása tetemes óratöbbletet idéz ugyan elő (22 órával vesz hetenkint többet igénybe, mint a mennyit a mostani tanterv rendel rájuk fordítani); de a többletet részben a gyakorlati tanításokra és iparoktatásra szánt nagyobb óraszám is növeli. Mindamellett a *heti órák száma azért egy-egy évfolyamban ezentúl mégis kevesebb lesz, mint eddig volt.* A kötelezett tárgyakhoz csatolva a zenét és angol nyelvet, egy-egy évfolyamban a heti órák összege 27—31 között váltakozik, holott eddig 28—39 között ingadozott.

B) A szakcsoportok szerint kötelezett tantárgyak.

A szakcsoportok szerint kötelezett tantárgyakra vonatkozólag a *tanczél és tananyag* tekintetében teljes érvényben maradhat az 1877. évi miniszteri tanterv, melyet a gyakorlat kielégítőnek és helyesnek bizonyított. Csakis az egyes tantárgyakra évfolyamonként fordított *óraszám*, s ennek folytán a *tananyag beosztása* szenvedne némi, de azért eredményében lényeges és igen fontos módosítást a képezdének három évfolyamúvá tétele által.

A megváltozott órabeosztás szerint a tananyag beosztására és a tanmenet meghatározására nézve általános elvűl áll: hogy a mennyire csak lehetséges, még a két első évfolyamban vagy a harmadik évfolyam első felében bevégezze a tananyagot, hogy a hátra levő időben a fősúlyt minden tanár a saját tárgyát illető gyakorlati útmutatások nyujtására fordíthassa. Ez elérhető az által, hogy az 1877. évi miniszteri tantervben megszabott tananyag szoros szemmel tartása mellett annak tárgyalása, feldol-

gozása az eddiginél valamivel szűkebb határok közé szoríttatik, a mit a tanári kar többoldalú tapasztalatainál fogva kivánatosnak tart.

Változtatást a szaktárgyakra rendelt általános óraszámot illetőleg csak a mennyiségtani tárgyaknál látott szükségesnek a tanári kar, a mennyiben az eddigi 20 mennyiségtani óra helyett csak 14-et vett föl. Az eddigi tapasztalat ugyanis soknak bizonyította a meglevő óraszámot, úgy hogy az illető tanárnak vagy kelleténél nagyobb terjedelemben kellett tárgyát kezelnie, hogy az órákat kitöltse, vagy ha azt nem tette, időnek előtte befejezte a kimért anyagot. E helyett a tanári kar a természeti tárgyakra, főkép a természetrajzra óhajt nagyobb súlyt fektetni, mint a mely tárgyat a leányok oktatásában nagyobb gyakorlati fontosság illet meg. A tananyag beosztását, illetőleg csoportosítását tekintve, pedig csak annyiban történt módosítás, hogy a jogi (főképen alkotmánytani) tárgyaknak a történelemhez, a statisztikának pedig a földrajzhoz csatolását tartja kivánatosnak, úgy azonban, hogy a nevezett tantárgyakra együttesen fordított óraszám a jövőben azért semmi változást nem szenvedne.

C) Rendkivüli vagy nem-kötelezett tantárgyak.

Nem kötelezett, rendkivüli tantárgyakúl a tanári kar javasolja: az *angol nyelv meghagyását*, hogy azoknak, a kik a németben s francziában már előhaladtak, alkalom nyujtassék ezen nyelv elsajátítására is; valamint a *zenetan fölvételét*, a mely eddigelé nem szerepelt ilyenűl a polg. képezdében, de a melynek elhagyása főképen a nevelőnői képzettség tekintetében ezentúlra nagy mulasztás lenne.

Az angol nyelvre eddig fordított heti óraösszeg (6 óra) megmaradna, de a három évfolyamban egyenlőképen lenne elosztandó, tehát egy-egy évfolyamban 2—2 órát foglalna el, ugyanannyi jutna, hasonló beosztás mellett, a zenére is.

D) A gyakorlati tanításnak teljesebbé tétele főképen a harmadik évfolyamban.

A három éves tanfolyam elrendelése mellett sokkal nagyobb gondot lehetne fordítani arra, a minek eddig a tanári kar oly nagy hiányát tapasztalta: a *gyakorlati kiképzésre*. Az első évfolyamban nem vett föl a tanári kar rendes órákat a gyakorlati tanításra; de csak azért, hogy a két felső folyamban fokozatosan annál nagyobb súlyt helyezzen rá. (A II. évfolyamban heti 2, a III. évfolyamban heti 8 órát szabott meg.) A II. évfolyamban az eddigi szabályzat értelmében történnék a gyakorlati tanítás, azonban a tanításban való jártasság, biztosság lehetőleg teljes kifejtése és elsajátítása, valamint az iskola vezetésében való ügyesség megszerzése mégis túlnyomó részben a harmadik évfolyamra maradna.

A tanári kar ezt így gondolja keresztül vihetőnek.

a) A harmadik évfolyamban a polg. képezde minden egyes növendékének hetenkint legalább is 8 órát kellene a gyakorló iskolában töltenie. E 8 órából mindegyik növendék átlag véve 3—4 órát tölthetne tényleges gyakorlati tanítással; míg a többi 4—5 órát a gyakorlati tanítás szemlélésével tölti el, s a társai tanításáról vezetendő naplók, jelentések, birálatok elkészítésére fordíthatja. A gyakorlati tanítások felügyelése és vezetése részben a pædagógia tanárának, részben az illető szaktanároknak lenne kötelességökké téve, a kiknek a gyakorlati tanításokban lefoglalt órái a rendes óraszámba lennének betudandók.

b) A harmadéves növendékek a gyakorló iskolán kivül töltendő tanóráikban is leginkább csak azon tantárgyakban hallgatnának előadásokat, a melyek terjedelmüknél fogva, s a megszorított óraszám mellett az első két évfolyamban be nem fejezhetők. Ilyenekül jelölte ki a tanári kar a magyar nyelvtant, a történelmet, földrajzot, a mennyiségtant, a természettudományokat. E tárgyakkal a harmadik évfolyamban még elméletileg is kell foglalkoznia a tanárnak; azonban ezen évfolyamban az említett tantárgyakra megszabott órák legnagyobb részét, sőt esetleg (a har-

madik év második felében) azoknak mindegyikét oly *értekezletek tartására* lehet és kell fordítani, a melyen a tanítónövendék egyfelől az egyes tudományszakok komolyabb, önállóbb tanulmányozásának módszerébe vezettetnék be, másfelől meg útmutatásokat nyerne arra nézve, hogy a szerzett ismereteket az életben, az iskolában miképen érvényesítse.

A gazdaság- és háztartástanra nézve nem tartja szükségesnek a tanári kar ily külön értekezletek berendezését a rendes óraszámban. Sokkal fontosabbnak és foganatosabbnak véli azt a módot, hogy a növendékek az intézetben bőven kínálkozó alkalom fölhasználásával tervszerű beosztás és felügyelet mellett órán kivül tesznek szert a szükséges gyakorlatra. A harmadéves növendéknek már némi betekintést lehet nyujtani az intézet vezetésébe, s kívánatos, hogy ennek egyik-másik ágánál, gyakorlatszerzés szempontjából, időnként felváltva alkalmazást is nyerjenek, természetesen nem magukra hagyva önállóan, hanem az intézet igazgatójának felügyelete alatt és felelőssége mellett.

E) A polgári képezde gyakorló iskolája.

Mindazon intézkedések és módosítások, melyeket a tanári kar a tanítás gyakorlatibbá tételére nézve a föntebbi pontokban javasolt, eredménytelenek maradnak, s az intézet egyátalában meg nem felelhet czéljának mindaddig, míg a polgári képezdének saját gyakorló iskolája nem lesz. Ennek hiányát, s a mennyiben volt, tökéletlenségét sajnosan tapasztalta a tanári kar eddig is; de ezentúl, a képezde három évfolyamúvá tétele után a legeslegsürgetőbb szükség lesz ilyen gyakorló iskolára. S midőn a tanári kar egy ilyen, a polg. képezde mellé rendelt, s csakis ennek czéljaira szolgáló külön gyakorló iskola felállítását kéri, nemcsak ezen intézménynek a gyakorlat és tapasztalat által igazolt szükségességére hivatkozik, hanem az 1868. XXXVIII. népokt. törvény 82. §-ra is, mely egyenesen megköveteli, hogy minden képezdének gyakorló iskolával kell összekötve lenni.

Milyen legyen ezen gyakorló iskola? arra nézve a tanári

kar óhajtja: 1) hogy az, a mint a dolog természetéből foly, a polgári iskola 4 osztályát foglalja magában; 2) hogy *ezen gyakorló iskola bennlakásra legyen berendezve.* Az első pont indokolása szükségtelen lévén, csak a másodikra nézve álljanak a következők:

Ha a polg. képezde mellett csak olyan gyakorló iskola állíttatnék fel, a melynek tanítványai a városi lakosság bejáró gyermekeiből kerülnének ki; a kitűzött czélt csak részben s hiányosan lehetne elérni, a mennyiben a tanítónőképezde növendékeinek így épen azt a gyakorlati ügyességet nem volna alkalmuk elsajátítani, a melyre nekik mint nevelőnőknek, mint bennlakásra berendezett nevelőintézetek egykori vezetőinek, mint árvaanyáknak stb. legnagyobb szükségük lehet az életben. Csak ezen javasolt mód mellett tanulhatják meg, hogy mi módon kell a nevelést az ily intézetben kezelni, hogyan kell a jó szellemet s fegyelmet a növendékek közt felébreszteni s föntartani; továbbá, hogyan kell a szülőkkel érintkezniök, hogyan lehet ily kiterjedt háztartást észszerűen fentartani, vezetni stb.

Hogy eme gyakorló iskolába hány növendék, s milyen pénzbeli föltételek mellett lenne fölvehető, hogy szervezetében milyen rendszer lenne alkalmazandó, arra nézve a tanári kar egyelőre nem mond véleményt, csak annyit óhajt, hogy annak felállítása és fokozatos tovább vitele, ha csak csekély számú növendékkel is, már a következő iskolai évben megkezdessék.

A mi a két képezde egymáshoz való viszonyát illeti, erre nézve a tanári kar határozott véleménye és óhajtása az; hogy a három évfolyamúvá tett polg. képezde csak úgy oldhatja meg feladatát sikeresen, s csak akkor tehet eleget a m. miniszteri rendeletben kifejezett intencziónak, ha teljesen önállóan, magában véve fejlesztetik tovább, s így az elemi képezde beszüntetése fokozatosan keresztül vitetik.

A tanári kar véleménye szerint a jövő iskolai évben az I. polg. osztály már a III. évfolyamú képezde számára kidolgozandó tanterv alapján kezdi meg tanulmányait, a II. osztály ellenben a régi tanterv szerint folytatja s fejezi be tanulmányait. A rá

következő 1881—82-dik isk. évben a polg. képezde azután már teljes lehet, a mennyiben a jövő év II. osztályú növendékeinek szabad választás engedtetnék: vajjon megválnak-e az intézettől, vagy az évi vizsgák s az évi osztályzat alapján fel akarják-e magukat vétetni a III. évfolyamba; az első esetben azonnal nem tehetnek képesítő vizsgálatot, csakis egy gyakorlatban töltött év után jelentkezhetnek a képesítő vizsgálatra.

Mi fog megvalósulni a legközelebbi tanévben e tervezetből, ma még nem tudhatjuk, óhajtjuk azonban hogy a polgári tanítónőképző intézet új szervezetében minél előbb megerősödjék s felvirágozzék.

A TERMÉSZETTANI OKTATÁS A NÉPISKOLA ALSÓ OSZTÁLYAIBAN.

A természettan a népiskola alsó osztályaiban önálló tantárgyként nem szerepel, azonban egyes természettani igazságoknak közlésére már a beszéd és értelem gyakorlatok alkalmával s az egyes természettani olvasmányok tárgyi kezelésénél gondot kell fordítanunk a négy első évfolyamban is; így kívánja ezt a helyesen felfogott pedagogia s ennek alapján a magyar kir. miniszterium által kiadott tanterv.

Akár az alsóbb foku, akár a felsőbb osztályokban megkezdendő rendszeres természettani oktatást tekintsük, mindegyikre nézve egyaránt, kimondhatjuk, hogy csak az esetben ütik meg a mértéket, ha nemcsak az alaki és anyagi képzésnek, hanem a hasznossági és erkölcsi czéloknak is eleget teszünk általuk. Mind a két fokon az a főfeladatunk a természettani oktatás alkalmával, hogy ezen ismeretek közlése által képzőleg hassunk a növendékek gondolkozó tehetségére, s élesítsük megfigyelő képességüket; de egyúttal hatnunk kell az érzelem világára, és a jellem fejlődésére is, a mennyiben a természettan által meg kell a gyermekeket szabadítanunk azon babonás vélekedésektől, a melyeket bennök kis koruktól fogva ápolnak a népszokások, mesék és közkeletnek örvendő jósolgatások. Ezek mellett, a mint tantervünk is nyomatékosan kifejti, eleget kell tennünk az élet követelményeinek s a természettani ismereteket lépten-nyomon a közéletre kell alkalmaznunk s fel kell tüntetnünk azoknak fontos voltát a házi-, gazdasági-, kézműipari és gyári életben.

A természettani oktatás czélja tehát egy és ugyanaz marad a népiskola minden egyes osztályában; azonban másnak kell lenni a tananyagnak és másnak a tanmódnak a két különböző fokon. Mást és másmódon kell közölnünk a természettani ismeretekből a 7—8 éves gyermekkel és mást és másképen kell nyujtanunk ezen tantárgy részleteiből a 11—12 éves gyermekek körében. A természettani oktatás módszertana és a már fentebb felvetett miért? kérdésen kívül ezen két nagy kérdéssel foglalkozik:

Mit? és *hogyan?*

Első sorban azon kérdéssel kell tisztában lennünk, hogy *mit* vegyünk fel a természettanból a népiskolának négy első osztályában és mit a két felső és az ismétlő osztályokban. Arra nézve, hogy mi teendője van a néptanítónak a népiskola felső és ismétlő osztályaiban a természettant illetőleg, eléggé határozott és részletes feleletet találunk, tantervünkben, de a felelet azon kérdésre nézve, hogy mit kell nyújta-

nunk a természettani ismeretekből a népiskola alsó osztályaiban, a tanterv nem állapítja meg részletesen, hanem a teendő elvégezését minden egyes néptanító pedagogiai legjobb belátására bízza.

Ily esetekben, a midőn a tananyag kiszemelése, meghatározása a tanítóra bízatik, a tanítót e feladatának megoldásában a pedagogia elmélete, a tapasztalat s a tekintélyek véleménye igazíthatja utba. Ha a fentebb kijelelt kérdésre a helyes feleletet az elmélet és a tapasztalat segítségéül hívása mellett kisértjük megállapítani, ugy bizonyosan a következő választ nyerjük: „*A természettanból a népiskola alsó osztályaiban azon részleteket kell felvennünk, a melyek a gondolkozó tehetség fölébresztésére a legalkalmasabbak, s a melyek a később megkezdendő rendszeres természettani oktatás alapjául is szolgálhatnak*". S e választ helyeselni fogják és megerősítik azon szakférfiak is, kik e tantárgy módszertanával tüzetesebben foglalkoztak. Nem tartom szükségesnek, hogy a magyar nyelven írt módszertanainkból eléggé ismeretes külföldi szakférfiak véleményét a természettani oktatást, illetőleg e helyen idézzem, s általuk igazoltassam, a „*mit*" kérdésre talált válasz helyes voltát; de egyik magyar tekintélynek a természettani oktatás módjáról szóló nézeteire kartársaim figyelmét fölhívni nem tartom fölöslegesnek s abból már csak azért is bővebben merítek, mert feltüntethetem általa, hogy hála istennek, magunknak magyaroknak is vannak is, voltak is jeles szakférfiaink s nem szorulunk már arra, hogy mindenért a szomszédokhoz forduljuk. A következő idézet egyébként nemcsak azért érdemli meg, hogy minden egyes magyar tanító megismerje, mivel magyar elme terméke, hanem azért is, mivel a „*mit*" kérdésre adott választ teljesen megvilágítja s a *hogyan* kérdésre nézve is elegendő tájékoztatást nyujt.

Greguss Gyula, (szül. 1829-ben Eperjesen, meghalt 1869. szept. 5. Budapesten) hazánk egyik legjelesebb természettudósa, a „*Természettan tárgyalásáról*" írt értekezésében a következőket mondja:

«De hogyan fogjunk hát a dologhoz? Kezdjük azon, hogy a tüneményeket nem egymástól elszigetelten, sem készülékek által előkészítve (praeparálva), hanem a magok körében egész meztelenségökben szemléltetjük, vizsgáltatjuk s kiválasztjuk azon tüneményeket, melyek szembeötlő, hathatós voltuknál fogva már a zsenge gyermeket is érdeklik. Ilyenek pedig első sorban a *meteorologia* körébe vágó jelenségek. A meleg és hideg hatása, eső és hó, napfény és felhő, szivárvány és vihar, villám és mennydörgés: mindez bizonyosan már sokszor magára vonta még a lassabb eszű gyermek figyelmét is, sokszor foglalkoztatta képzeletét, sőt már okoskodott is fölöttük. Használjuk föl ezen jelenségeket a természettani előismeretek beoltására. Most, midőn a meteorologiával nem megkezdeni, hanem inkább befejezni szoktuk a természettant, azon ellenvetés gördül elém, hogy épen ezen jelenségek megértése már a természettan ismeretét föltételezi. Az ellenvetés igazságát elismerném, ha itt, az oktatás első fokán, a jelenségek alapos megértését sürgetném, nem pedig azt tűzném czélul, hogy a növendékkel a természetet megízleltessük, megkedveltessük. S e czélra az imént említettem s viszásnak látszó utat tartom helyesebbnek, mely nem visz szép rendesen állomásról-állomásra, hanem menten beleugrat a határ kellő közepébe s keresztül kasul járja. Szólunk például az esőről: Mi az eső? Egy rakás vízcsepp, mely a felhőből leesik. De hát a felhő micsoda? Mindenki

látta már, hogy mikor a víz fő, hát gőzölög; a melyben a víz gőzzé válik; azt is tapasztalta már mindenki, vagy ha nem, hát próbálja meg, hogy ha e gőzbe tartja a kezét, vagy a tányért, ez megnedvesedik, elébb kis gyöngyöcskék rakodnak le, ha ezek aztán nagyobb cseppekké folynak össze, le is esnek.' A hideg tányéron tehát a víz gőze meghűlt s ismét csepegős vízzé vált. A ki már hegyen járt, tudja, hogy oda fenn hidegebb van, a vízgőzök oda fenn meghülnek, így támadnak a felhők s további sűrűdés folytán a vízcseppek, az eső. Hát a vízgőz, hogyan és honnan kerül oda fel? A tengerből, a folyókból, melyeket a nap heve elpárologtat, mint a tűz heve a fazék vizét. De hisz ezt a párát nem látjuk. A mi páránkat, lehelletünket sem látjuk nyáron, télen pedig igen; mert a vízgőz csak akkor látszik meg, ha már bizonyos fokig megsűrűdött, s minél nagyobb a hideg annál hamaráb éri el azt a fokot; aztán a nap heve aránylag nem is oly erős mint a tűzé, a tenger vizét nem forralja fel, csak elpárologtatja. Hát tovább, a leeső cseppek hova lesznek? Ismét részint elpárolognak, részint beiszszák a növények és táplálkoznak vele stb., egyrészt pedig beszivárognak a földbe. Ott aztán meggyűl; azért ha vízet keresünk, kutat ásunk le a föld mélyébe; gyakran maga is talál utat kifelé például hegyek lejtőin, s így támadnak a források. Ezekből aztán patak, ezek összefolyásából folyamok erednek, melyek a tengerbe, tavakba ömlenek; a nap heve alatt elpárologva a víz ismét fölszáll, megsűrűdik s visszakerül a földre. Azt hiszem az ily fejtegetés — melyet csak főbb vonalaiban jeleztem — nemhogy physikai előismeretekre szorúlna, de sőt nagyon alkalmas arra, hogy ily előismereteket szolgáltasson; azon felül pedig képet nyujt, mely a természet csodálatos rendje iránt érdeket költ s bővebb ismerkedésre ingerel. De ugyanezen tünemények lánczolata még sok más fejtegetésre is szolgáltathat alkalmat; a leeső cseppnél megemlékezhetünk az esésről, a nehézségről, a felhők lebegéséről s az uszásról, vagy tekintetbe véve a csöppnek koppanását a kövön, szinjátékát a napsugarakban egy kis akusztikai vagy optikai kirándulásra indulhatunk.

Ily módon fölgerjesztjük a növendékben azt a gondolatot, hogy az erők együtt, mintegy társaságban működnek, hogy a tünemények egymással kapcsolatban, közösségben vannak. Megismerkedik sok tünménynyel közvetlenül a természetből kikapva, nem pedig a mechanika, hőtan, fénytan, hangtan stb. fejezetek alá sorozva s hozzá szokik szabadon széttekinteni.

Egyébiránt nem szükséges a fent idézett jelenségekre szorítkoznunk: az elröpített kő, uszó jégtábla, fellobbanó gyufa s más efféle közönségesen ismert jelenségek igen alkalmas kiindulási pontúl szolgálhatnak. Ily előkészület után jöjjön aztán a rendszeres természettan, mely a tüneményeket csoportokra szedi, külön-külön vizsgálat alá fogja, elemzi és lefolyásuk módját és törvényét kisérletekkel megalapítja, felvilágosítja. Most már nem lesz teljesen avatlanokkal dolgunk: bátran elemezhetjük a tüneményeket, melyek közül sokat egészben véve már ismernek, s a kisérletet kevesebben fogják megbámulni, de annál többen megérteni s meggyőző erejét elismerni.»

A Greguss Gyula értekezéséből vett idézet tehát helyesli és szükségesnek tartja, hogy a rendszeres természettani oktatást *egy előkészítő*,

alapvető tanítás előzze meg. Kifejti, hogy milyen legyen s mit öleljen fel ezen alapvető oktatás. A népiskola négy alsó osztályában csupán ily alapvető természettani oktatásnak van helye s épen ezért a népiskolai oktatás ezen fokán a természettanból ugyanazon tananyagot kell felvennünk, a melyet Greguss az előkészítő oktatásra alkalmasaknak itél. Hogy a természettani oktatás által a gyermekben a gondolkozó tehetséget fölébreszszük és fejleszszük, oly tüneményekről kell a növendékkel beszélnünk, oly tüneményekkel kell őt közelebbről megismertetnünk, „*a melyek szembeötlő, hathatós voltaknál fogva már a zsenge gyermeket is érdeklik*“ s ezeket a meteorologia körében találhatjuk fel leginkább. Csak az kelti fel a gyermekben a gondolkozást, a mi őt érdekli, s csak az érdekli, a mi meglepi. Vannak-e meglepőbb tünemények, olyanok, melyeket a gyermek akárhol is számtalanszor figyelemmel kisérhet, mint épen a meteorologia körében ? S e mellett nem épen ezen tünemények-e azok, a melyek a gyermeket oly képzetekkel tölthetik el, a melyeknek birtoka nélkül a rendszeres természettani oktatás körében nem haladhat előre. — Greguss egyébként nem csak a meteorologia köréből vett tüneményeket jeleli ki olyanokúl, a melyek a természettani oktatás körül haszonnal tárgyalhatók ; ilyennek tart ő minden egyes oly tüneményt, a mely a gyermek által gyakran szemlélhető, a mely a gyermek gondolkozó tehetségét tevékenységét képes ébreszteni.

Az idézetben Greguss egy egész csoportját sorolja fel azon tüneményeknek, a melyek a természettani oktatásnak alsó fokán tárgyalhatók. A gyakorlat terén működő tanító ezen tünemények sorát még számos más tüneménynyel bővítiheti ki s így megoldhatja azon kérdést, hogy mit vegyünk fel a természettanból a népiskola négy alsó osztályában.

Azon kérdést illetőleg, hogy „*hogyan*“ kezelje a tanító a természettani tananyagot az alsó fokon, szintén találunk némi fölvilágosítást Greguss szavaiban. E felvilágosítás azonban könnyen tévútra vezethetne bennünket, ha meg nem fontolnók s figyelmen kívül hagynók, azon körülményt, miszerint Greguss a «természettan tárgyalása» című értekezésében a középiskolákat tartotta szem előtt.

Greguss ezen szavai: *Kezdjük azon, hogy a tüneményeket nem egymástól elszigetelten, sem készülékek által előkészítve, hanem a magok körében, és egész meztelenségökben szemléltessük és vizsgáltassuk*“, könnyen azon nézetre vezethetné a gondolkozó tanitót, hogy legczélszerűbb a természettani oktatás alsó fokán a kisérletek mellőzésével, a gyermek emlékező tehetségére építve a gyermek tapasztalataiból kiindúlva értekezéseket tartani a tünemények fölött. Való igaz, hogy Greguss a kisérleteket a természettani oktatás alsó fokán a középtanodák növendékei körében fölöslegesnek tartja s erre vonatkozólag a következőket mondja : «A természettan oktatásánál azt a sort tartjuk, melyet e tudomány jelleme, fejlődési módja szab elénk. Első a tapasztalás, aztán következik a tünemény magyarázása a törvény megállapítása. Ehhez képest lesz maga a physika is a legelső fokon kisérleti természettan, utóbb természettan menynyiségtani alapon s végűl felső mathematikai természettan, vagyis voltaképen erő- és mozgástan. E sor ellen kifogás nem tehető. Bizonyos, hogy az oktatást a tények megismertetésén kell kezdeni, de hogy e végre mindjárt eleinte, az egészen avatatlan ujonczokkal szemközt kisérletekhez folyamodjunk, azt czélszerűnek nem tartom. A kisérletben

többé-kevésbé elvész a természet jelenségeinek közvetlensége; a kisérlet a tüneméný szabadon zajló folyamát határozott mederbe szorítja, ágakra osztja s ezeket a kitüzött czélhoz képest elzárja vagy megszabott irányba tereli, a kisérlet az ujoncz előtt mindig a mesterkéltség színében fog feltűnni, s gyakran nem lát benne egyebet a tanító ügyes mesterfogásainál. Azon kívül a növendék figyelme is megoszlik: meg kell értenie az eszköz, a készülék szerkezetét, lesve vigyáz a tanár kezére, minden mozdulatára s aztán még meg kell vigyáznia a tüneményt. Az első helyen említett körülmények gyakran annyira lekötik figyelmét, hogy az utóbbira semmi sem jut vagy nagyon kevés. Minél egyszerűbb különben a kisérlet, annál kevésbé tarthatni tőle, hogy elfödi a lényegest, a tüneményt s azért, ha már kisérletet kivánunk, válaszszuk legalább a legegyszerűbbet.

De úgy hiszem, jobban cselekszünk, ha első kezdetnél egyátalában mellőzzük a kisérleteket; mert hiszen csak az kell, hogy a tapasztalatra támaszkodjunk, hogy megfigyelt dolgok szolgáljanak kiindulási pontul; ekkor pedig biztosabb alapot nyerünk, ha oly tapasztalásra utalunk, melyeket a növendék már maga is megszerzett vagy szerezhetett, ha oly tüneményekre hivatkozunk, melyek már az ő figyelmét és érdekét is aligha nem régen fölgerjesztették.»

Gregussnak eme szavaiból a néptanítóra nézve főleg csak azok birnak érvénynyel, a melyek a legegyszerűbb készülékekkel való kisérletekre vonatkoznak, a többi legfeljebb csak a negyedik, ötödik és hatodik osztályban vehető bizonyos mértékben figyelembe. Ezen említett felső osztályokban ugyanis már bírhatnak a növendékek oly tapasztalatokkal, a melyeket a tünemények megmagyarázása feltételez; de az alsóbb osztályok növendékeinek a természettani tünemények köréből csakis igen hiányos tapasztalataik lehetnek, a miért is a tanításnak legelső és legfő feladata a természettani oktatás alsó fokán a beszéd és értelem gyakorlatok körében leginkább csak abban áll, hogy ilyen, később a középiskolában s a felső osztályokban felhasználható tapasztalatokat szereztessen. Hogy pedig ezen tapasztalatok, minél helyesebbek legyenek, a tanító vezetése mellett kell azokat megszerezniök. A tünemények tehát tervszerű és helyesen vezetett figyelem tárgyaivá teendők a népiskola alsó osztályaiban, hogy pedig ezt eszközölhessük, a gyermekek szemei előtt kell a tüneményeket létre hoznunk és megszemléltetnünk, azonban óvakodnunk kell az oly tünemények szemléltetésétől, melyek csak mesterséges természettani készülékek segítségével hozhatók létre s teljes szigorúsággal kell ahhoz ragaszkodnunk, mit Greguss a kisérletek egyszerűségéről mond: „*ha már kisérletet kivánunk, legalább válaszszuk a legegyszerűbbet*“.

Lássuk, mi módon kell a népiskola *első osztályában a természettant kezelnünk*, hogy a gyermekek természettani tapasztalatokat szerezzenek: 1) A tanító két darab símára gyalult fahasábot vesz a kezébe és azokat egymással elkezdi dörzsölni a gyermekek szeme láttára. Azután kérdést intéz a gyermekekhez. Mit csinálok én most ezzel a két fadarabbal? A tanító azután félbe hagyja a dörzsölést és kérdezi? Miért raknak tüzet a kályhába? Mi melegíti meg a kályhát? Fogd meg ezt a fát itt a síma oldalon! Meleg-e ez most, avagy hideg? Most a tanító ismét erősen elkezdi a fát dörzsölni s ujra megfogatja a gyermekkel a fát s kérdi? Milyenné lett a fácska? Dörzsöljétek kezeiteket össze? Mit vesztek észre? A gyermekek így egy tünemény képzetéhez jutnak; megtudják,

hogy *ha két darab fát egymáshoz dörzsölünk, azok megmelegesznek*: s ez feltűnik nekik, megjegyezik, hogy a *dörzsölést meleység követi*. E fokon többet tudniok nem szükséges. Elég is, ha megtanulják, hogy mikor mondjuk azt, hogy a fát dörzsöljük, hogy a fa megmelegszik, hogy előbb dörzsölnünk kell a fát azután lesz az meleg, hogy azért melegedett meg a két fadarab, mivel dörzsöltük azokat.

2) A tanitó egy üvegpohár vizet visz az iskolába,egy kavicsot vesz a kezébe és egy a kavicsnál sokkal nagyobb, de könnyebb forgács darabot, a mely a pohárba bele férjen. Adja a gyermekek kezébe a kavicsot és a forgácsot s kérdezze meg tőlük, hogy melyik nehezebb. Azután vesse mind a két tárgyat a pohár vízbe és kérdezze, hogy mi történik a vízbe vetett kavicscsal s mi történik a forgácscsal. Még csak azt se kérdezze, hogy miért sűlyedhet le a kő a víz fenekére s miért marad a forgács a víz szinén. Elégedjék meg azzal, hogy a gyermekek azt a tapasztalatot szerzik, hogy a *vízbe vetett kő a víz fenekére száll, a fadarab pedig a víz szinén marad;* hadd tépelődjenek a tünemény fölött maguk. E fokon a tanítónak csak az a teendője, hogy minél több tapasztalatot szereztessen velük s hogy a tünemény lefolyását megismertesse velük.

Ne higyjük azt, hogy ez fölösleges dolog az értelem fejlesztésére nézve! A ki ismeri a gyermeki lélek fejlődését, az tudni fogja, hogy mily nehéz velük felfogatni a «tegnap» és «holnap» közötti különbséget, hogy mily nehezen támadnak a lélekben az időviszony fogalmak — az kellőleg méltányolni fogja a tanítónak azon törekvését, mely abban áll, hogy ha a tüneményeknek egymás után való feltüntetése által első sorban az „*előbb*“ és „*után*“ fogalmakhoz akarja a növendékeket vezetni s addig meg sem kisérli a természettanban oly nagy szerepet játszó „*miért*“ kérdés alkalmazását, míg a „*mikor*“ kérdésekre nem tudnak felelni. Az ok és okozat közötti összefüggés felfogására csak akkor lehet képes a lélek, ha már az egymásutánt határozottan fel képes fogni, ha az időről már képzettel és fogalommal bír. S hogy ehhez eljusson a gyermek, minél több tüneményt kell vele a fentebbi módon oly czélból szemléltetnünk, hogy azok lánczolatát, egymásutánját megismerje, felfogja.

A népiskola *második* osztályában is az első osztály számára megjelölt úton kell haladnunk a természettani oktatást illetőleg; a beszéd és értelem gyakorlatok körében bőven nyílik alkalom arra nézve, hogy a tanító a serdülő növendékeket a tünemények megfigyelésében rendszeresen gyakorolja s azoknak leirásában őket kellő ügyességre vezesse. A *harmadik* osztályban pedig, valamint a *negyedikben* is, hol a természettan még mint önálló tantárgy szintén nem szerepel, az olvasmányok tárgyi kezelésénél nyujthatja a tanító a leghelyesebben a természettani alapismereteket s folytathatja az első osztályban megkezdett természettani oktatást a fenntebb megjelelt eljárás figyelembe vételével.

Minden egyes népiskolai olvasókönyv tartalmaz oly olvasmányokat, a melyeknek tárgyi kezelése, értelmi taglalása alkalmával a tanítónak okvetlenül ki kell térnie egyes természettani igazságok ismertetésére, felfogatására. Avagy nem kell-e, nem lehet-e a harmadik és negyedik osztálybau például a Gyulai Pál által írt „*Szél és nap*“ czímű költemény vagy a „*Hólyag, szalmaszál és tüzes üszök*“ czímű népmese tárgyalásánál természettani alapvető ismeretek szerzésével foglalkoznunk?

Nem volna-e helyes, ha a negyedik osztálybeli növendékek szá-

mára készült olvasókönyvekben több könnyebb oly modorban írt olvasmány foglaltatnék, mint a minők az általunk ismertett Geikie N. által angolul írt népszerü fizikai földrajzban találhatók? Ezen olvasmányok oly módon vannak szerkesztve, hogy a tanitó ezeknek olvastatása és tárgyi kezelése alkalmával a legjobban előkészítheti negyedik osztálybeli növendékeit arra, hogy az ötödik évfolyamban megkezdendő rendszeres természettani oktatást befogadhassák.

Lássuk, miként járhat el a tanító ezen olvasmányok tárgyi kezelésénél, hogy ha ez által a természettani oktatás alapját is megakarja vetni.

Vegyük fel p. o. a nevezett angolból fordított olvasmánynak 24—26 pontjait alapúl!

«24) Az a levegő, a mely meleg tárgyat vesz körül, fölmelegszik; az a levegő meg, a mely hideg tárgygyal érintkezik, lehül. Ilyen hőmérsékleti különbségektől függ a szelek keletkezése.

25) Forró vagy meleg levegő könnyebb a hidegnél. Azt is tudjuk, hogy a hőség kiterjeszti a testeket. A levegő kiterjesztése, vagyis egyes részeinek szétválasztása ritkábbá és könnyebbé teszi azt a hideg levegőnél, melynek részecskéi közel feküsznek egymáshoz. E különböző sűrüségnek vagy tömöttségnek eredménye az, hogy a meleg levegő — mint könnyebb — felszáll, a hideg pedig nehezebb létére leereszkedik. Ezt könnyen bebizonyíthatjuk egy kisérlet által. Tüzesítsük meg a parázskaparó vas egyik végét és tartsuk aztán néhány hüvelyknyire apró, könnyű papirszeletkék fölé. A papirszeletkék fel fognak szállani, mert a megtüzesített vas által fölmelegített levegő azonnal felszáll a magasba, ennek helyét a hidegebb levegő foglalja el, mely ha meleggé lesz, szintén fölfelé törekszik. E felszálló légáramlatok egyre gyengébbekké válnak, a mint a tüzes vas hül, míg végre, ha az a körülötte levő levegő hőmérsékletével egyenlő, egészen meg is szünnek.

26) Ezek ama törvények, melyek alapján tűzhelyeinket készítik. Nem rakjuk a tüzet közvetlenül a tűzhely lapjára, mert így nem kaphatna alulról elegendő légvonatot és kialudnék. Sokféle módon el lehet érni, de ez a fődolog, hogy a levegő valahogy a rakott tűz alá férkőzhessék, s hogy a tűzhely fölött kémény legyen. Mihelyt meggyulad a tűz, a körülötte levő levegő melegedni kezd és felszáll; helyét azután fokonként a konyha távolabbi részeiből odaözönlő levegő pótolja. Mindaz a levegő, a mely a tűz fölött lebeg, egyre melegebbé és könnyebbé válik; utoljára elillan a kéményen át, magával vivén a füstöt és egyéb gázokat. Világos, hogy a pattogva égő tűz — habár télen igen kellemes látványt nyújt — mégsem juttatja részünkre az egész hőmennyiséget, a melyet kisugároz, mivel e hő tetemes része a kéményen át mintegy megszökik tőlünk, és a külső levegőt meg a kémény falait melegíti föl.»

Miután a tanitó ezen szakaszokat elolvastatta a gépies olvasás gyakorlása szempontjából, ismételten előveszi, s el is mondja a 24-dik szakasz két pontját s a következő kérdéseket intézi növendékeihez: «Milyen levegő veszi körül a befűtött kályhát? Miért melegedett fel a kályha körül levő levegő? Hol melegszik meg télen a hideg levegő legelőbb, ha a kályhába tüzet rakunk? Milyen tárgyak körül hül le a meleg levegő? Milyen levegő van a jól befűtött szobában? Hova megy a meleg levegő, ha a befűtött szoba mellett levő fűtetlen szoba ajtaját

kinyitjuk ? Milyenek a fűtetlen szobában levő butorok és falak ? Milyenné lesz a meleg levegő az ily fűtetlen szobában ? Mit veszünk észre, ha a fűtetlen szobából a fűtött szobába vezető ajtó küszöbére állunk s égő gyertyát tartunk a kezünkben ? Mi lobogtatja az égő gyertya lángját ? Mi huzódik ilyenkor a meleg szobából a hideg szobába és milyen levegő huzódik a hideg szobából a meleg szobába ? Mit idéz elő a levegőnek ide oda való áramlása ?

Ezután a 25-dik szakasz első 4 pontját olvastatja el ismételten a tanitó s azután a következő kérdéseket intézi növendékeihez : «Melyik levegő könnyebb, a hideg-e vagy a forró ? Mi könnyebb, a víz-e avagy az olaj ? Miért uszik az olaj a viz szinén ? Melyik levegő emelkedik fölfelé a fűtött szobában ? Hol megy ki a fűtött szobából a meleg levegő, ha az ablakot vagy az ajtót kinyitjuk — az ajtónak, ablaknak felső részén-e avagy az alsó részén ? Merre viszi a lángot a lég áramlata, ha azt az ajtó küszöbhöz közel tartjuk ? Milyen levegő tolul a meleg szobába kivülről ? Hol foglal tehát helyet a meleg szobába beáramló hideg levegő ? Merre viszi a lángot a levegő, ha az égő gyertgyát az ajtó párkányához tartjuk közel ? Milyen levegő megy ki itt a meleg szobából ? Hová emelkedik tehát a meleg levegő, ha hideg levegő áramlik a fütött szobába ? Miért emelkedik az olaj a víz fölé ? Miért emelkedik a meleg levegő a hideg levegő fölé ? Melyik levegő könnyebb a hideg-e avagy a meleg ? *A tüneményt tárgyalás előtt a tanitó be is mutatja s annak leirását és elemezését kellőleg gyakorolhatja növendékeivel.*

Ezután elolvastatja a tanító a 25-dik szakasznak azon részét, mely a kisérletet írja le s annak olvastatása után csakugyan bemutatja és megfigyelteti a leírt tüneményt s a fentebb már sejtett igazságot a gyermekek lelkében meggyőződéssé változtatja. Különösen ügyel arra is, hogy a növendékek a megfigyelt tűneményt leírni és elemezni is megtanulják.

A 26-ik szakasznak olvastatása után a tanító a következő kérdéseket intézi a növendékekhez : Milyen a nyílt tűzhely lapja ? Mit találunk a nyílt tűzhelyeken ? Miért kaparják ki ezen mélyedésből a hamut, ha tüzet akarnak éleszteni ? Mi van a takaréktűzhelyek tűzhelye alatt is ? Miért nem ég vígan a tüzelő, ha a takaréktűzhelyek hamutartója szinig megtelik hamuval ? Miért van a takaréktűzhelyek hamutartója fölött vas-rács ? Hova száll a tűz által megmelegített levegő ? Miért száll a megmelegült levegő a kémény felé ? Mit visz ki magával a meleg lég áramlata a kéményen ? Miért füstöl a takaréktűzhely, ha a kéményt elzárjuk ? Miért füstöl a takaréktűzhely eleintén, ha későn déltájban, akkor raknak bele tüzet, midőn a kémény falait a nap heve átmelegítette ? Miért alkalmaznak némely kályha fölé többszörösen megtört vascsövet ?

Ha a tanító a három alsó osztályban helyesen kezelte a beszédés értelemgyakorlatok alkalmával a természettani oktatást, akkor e felsorolt kerdésekre a növendékek a fenntebb közölt olvasmányoknak olvasása után minden nagyobb nehézség nélkül helyesen meg fognak felelni ; az esetben pedig, ha valamely kérdésre a növendékek mégis helytelen feleletet adnának, akkor a tanitó a kifejtő tanalakot használva vezeti a növendékeket az igazságra. Ha p. o. a növendékek ezen kérdésre : Miért füstöl a takaréktűzhely nyáron, ha akkor raknak tüzet,

ha már a nap a kémény falait átmelegitette ? — nem tudnak felelni, — a tanító a következő fejtegető kérdéseket alkalmazhatja : Milyenné lesz a levegő a kéménynek azon részében, a melyet forró napsugarak sütnek ? Miért melegszik meg némelykor a kémény legfelső részében a levegő ? Milyen marad a kéménynek alsóbb, azon részeiben a levegő, a melyeket a nap sugarai nem melegíthetnek át ? Miért nem emelkedik a kémény alsó részeiben levő hideg levegő a kéményben fölfelé ? Mikor emelkednék a kémény alsó részeiben levő hűvős levegő fölfelé és mikor szorítaná ki a kéményből a felső részekben levő meleg levegőt ? Milyenné válik a kémény alsó részében levő levegő a tüzelés folytán lassanként ? Mi történtik a lassanként a kémény alsó részében átmelegedő levegővel ? Sokáig füstöl-e a takaréktűzhely, ha csak az akadályozza a kéményben a légáramlatot, hogy a kémény felső részében melegebb a levegő, mint az alsó részekben ? Mikor szünik meg a füstölés hasonló esetekben ?

A fentebb közölt olvasmánynak ily modorban való taglalása által a növendékeket a természettan elemeibe bevezethetjük, s a tüneményeket megfigyelésére ösztönözhetjük, s ha ezeket elérhetjuk a népiskola alsó osztályaiban, akkor eleget tettünk kötelességünknek, mert előkészitettük a gyermekeket a rendszeres természettani oktatás befogadására.

A természettani olvasmányok tárgyalásán kivül elegendő alkalmat szolgáltat a tanítónak a házi feladványok kiszemelése arra, hogy a megszerzett természettani ismereteket felhasználtassa és a tünemények megfigyelésében őket gyakorolja. Az oly feladványoknak, minőket alább felsorolunk, a népiskola negyedik osztályában, a növendékek szellemi fejlődésére nézve igen jó hatásuk lehet.

Feladványok : 1) Dugj be egy üres, csak léggel telt pintes üveget erősen parafadugóval s tedd azt egy dézsa vízbe s figyeld meg, mi történik s írd le mit veszesz részre ? 2) Töltsd meg a pintes üveget félig vízzel ; dugaszold be azt, és tedd azt a dézsa vízbe, figyeld meg és írd le, hogy mit vészsz részre ? 3) Tölts meg egy palaczkot félig hideg vízzel, dugaszold be ezt és vidd be azt a fűtött szobába, figyeld meg, mi történik a szárazra törült palaczkkal, írd le hogy honnan származhatnak a hideg vízzel telt palaczk külső részére rakodó vízcseppek ? 4) Lehelj egy egészen fényes, szárazra törült üvegre és figyeld meg mi történik ? 5) Önts egy tálba vizet és tedd ki azt a napra s nézd meg azt időnként s írd le, mit tapasztalsz ? 6) Verj két kovakövet össze, vagy üsd erősen aczéllal a tűzkövet, figyeld meg, mi történik s fogd fel a szikrákat papir darabon és írd le, hogy mit vészsz észre ? stb. Ilyen és ezekhez hasonló feladatokat többizben adhatna a tanító növendékeinek, s bizonyos lehet a felől, hogy a gyermekek nagyobb örömöt találnak az ily fogalmazványok készitésében, mint az ily feladatokban : Irj 16, jelzővel és határozóval bővitett mondatot !

Ezek után tekintsük meg azon módszertani szabályokat is, a melyeket a legjelesebb külföldi módszertanok ajánlanak. *Schütze* a következőket állitja fel : 1) *A tanító a természettani oktatás anyagának megválasztásánál legyen a természettan minden egyes ágára kellő figyelemmel.* Ne legyünk egyoldaluak. Nem helyes, ha a tanító a természetrajzi oktatás alkalmával a természetnek csak azon országát ismertetgeti, a mely iránt maga is nagy vonzalommal viseltetik s helytelen, ha a természettani oktatásnál a tanító a természettannak csak az egyik vagy másik fejezetéből

szedi ki az elemileg közölhető részleteket s a tudomány többi fejezetét tökéletesen mellőzi. 2) *A népiskolában főleg azon természettani tüneményekismertetésével kell foglalkoznunk, a melyek a természetben gyakortább szemlélhetők.* Tüzetesebben tárgyalhatjuk a népiskolában 1) a légtüneményeket, 2) az ipar és háztartás körében, valamint az emberi testen végbe menő tüneményeket, 3) szólhatnak a természettani eszközökről (emeltyű, ék, csiga, hőmérő, légsulymerő stb.) 4) *A természettani oktatásnál vigyázzunk a rokon ismeretek csoportositására.* 5) *Haladjunk a könnyebbről a nehezebbre, a tüneményekből kiindulva kerestessük a törvényeket, az összerüről menjünk az elvontakra.* 6) *A menyire csak lehetséges, mindig azon legyünk, hogy a tüneményeknek alapját képező törvényeket a növendékek maguk fedezzék fel — a tantó vezetése mellett.* — 7) Legyen a természettani oktatás szemléltető. 8) Induktiv uton haladjunk előre, mellőzzük a mathematikai bizonyitásokat. 9) Minden egyes természettani leczke képezzen egy kerek egészet. A tanítási vázlatok készitésénél első helyet foglaljon el a tüneménynek több oldalról s többféle körülmények között való megfigyeltetése ; ezt kövesse a természettani törvény levonása, a törvény felfogatása után annak gyakorlati alkalmazásával ismertetendők meg a növendékek, tehát a gyakorlati életben való érvényesítést feltüntető példák sorolandók fel a gyakorlati tanítás vége felé. — Egyébként e szabályok leginkább csak azon osztályok tanítói számára szólanak, melyekben a természettan már mint rendes, önálló tantárgy szerepel.

y. r.

VEGYESEK.

Pályázat. A «Beregszász és vidéki nőegylet» által fentartott, államilag segélyzett *női ipartanodánál* a munkatanitónői állomás üresedésbe jövén, arra pályázat nyittatik. — A munkatanitónő a polg. leányiskolában is végzi a kézi munka tanitást, ezzel együtt naponként hat órai tanitásra köteleztetik. — Az állomás javadalmazása: 400 frt évi fizetés, az ipartanodában a munkadíj 10%-ka, együttes lakás a többi tanitónőkkel, fütés és kiszolgálat. — Felhivatnak mindazok, kik ezen állomást elnyerni óhajtják, miszerint keresztlevél, munkatanitónői oklevél, szolgálati, erkölcsi és testi épségről szóló bizonylatokkal fölszerelt kérvényüket f. évi auguszt. 10-ig alulirotthoz juttassák. — Az állomás egyelőre egy évi próbaidőre töltetik be, sikeres működés után az illető végleges megerősitésre tarthat számot. Az állomás f. évi augusztus 25-ig elfoglalandó.

Beregszász, 1880. évi julius hó 4-én.

Gönczy Sándorné
elnöknő.

Pályázat. A békés-csabai (Békésmegye) nőképző-társulat polgári leányiskolájánál a természettudományi tanszék betöltésére pályázat nyittatik.

Feltételek: Polgári iskolai vagy középiskolai tanitásra képesitő oklevél. Előnyben részesülnek azok, a kik a leánynevelés terén már működtek. — Fizetés 900 frt.; kilátásba helyeztetik ezen összegnek 1200 frtra emelése.

A pályázati kérvények 1880. aug. 1-jéig alulirotthoz küldendők.

B.-Csaba, 1880 julius 4.

Zsilinszky Mihály,
a nőképző-társulat elnöke.

Nagy-Szombatban alulirott leánynevelő- és tanintézeténél üresedésbe jött elemi tanitónői állomásra ezennel pályázat nyittatik. Évi javadalom 500 frt. Pályázni kivánók, kik a magyar és német nyelvet tökéletesen birják, tanitói oklevéllel és egyéb bizonyitványaikal fölszerelt folyamodványukat folyó évi julius 28-ig nyujtsák be az igazgatóságnál.

Az állomás ez évi szeptember hó 1-vel foglalandó el.

Nagyszombat, 1880. évi május 8-án.

Csorba Mária,
igazgatónő.

A **késmárki** ev. népiskola V. és VI-ik leányosztályában a megürült tanszék a jövő iskolai évben egy evang. tanító vagy tanitónő által lesz betöltendő.

Kivántantik: tanképességi bizonyitvány, a német és magyar nyelvnek tökéletes ismerete, a tanitónőtől különösen képesítés a női munkák tanitására. Idegen nyelvek ismerete, rajz, ének és zenében való jártasság, egyenlő viszonyok között előnyül szolgál.

Tanitási nyelv: a német. Személyes bemutatás kivánatos.

Fizetés: 382 frt. rendes évi fizetés; minden késmárki tanitványtól 5 frt, minden idegentől 10 frtnyi tandij; 44 k. m. fa a házhoz szállítva; 4—8 hectoliter árpa stb.

Pályázók kellően fölszerelt folyamodványaikat legkésőbbb 1880 augusztus hó 5-ig legyenek szivesek alulirotthoz beküldeni.

Késmárk, 1880. julius hó 1-én.

Payer Hugo,
egyh. s iskolai felügyelő.

Ajánlható könyvek jegyzéke: *Olvasókönyv tanitó s tanitónőképzőintézetek első osztálya számára.* Szerkesztették Dr. Kiss Áron, Komáromy Lajos, Péterfy Sándor. Budapest 1880. Dobrovszky és Franke tulajdona. Ára 1 frt. 20 kr.

Földrajz a gymnasiumok használatára irta *Scholtz Albert*. Első rész. Magyarország s a földközi tengert környező országok; az I-ső osztály számára. Budapest Franklin-Társulat 1880. Ára 1 frt. 20 kr.

Irodalomismertető. A költői és prózai műfajok gyakorlati ismertetése s irodalma korok szerint rendezett olvasmányok alapján a világirodalomra való tekintettel és gyakorlati feladványokkal. A polgári fiu- és leányiskolák számára irta *Gyulay Béla*. Budapest Franklin-Társulat. Ára 1 frt. 20 kr.

Magyar nyelv- és irálytan. Helyesirási és irodalmi függelékkel. Irta *Klingenberg Jakab*. A népiskola V. VI. és a polgári iskola I. és II. osztálya számára. Ára kötve 60 kr. Budapest Franklin-Társulat.

Javítás.

A «Neol. és orth.» cz. czikk III. részébe (l. a VI. füzetet) a következő sajtóhibák csúsztak be:

509	l.	alul	14.	sor	nyelvészekre	h.	olv. nyelvérzékre
«	«	«	8.	«	nyelvérzése	«	« nyelvérzéke
510	«	felül	1.	«	lesz	«	« lett
«	«	alul	15.	«	nyelveinek	«	« nyelvének
512	«	«	4.	«	pontozatba	«	« pontozatokba
515	«	felül	5.	«	költőnket	«	« költőinket
516	«	alul	4.	«	állíthatjuk	«	« aláírhatjuk